

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA**

Auksės Maskoliūnaitės,
neakivaizdinio skyriaus
5 kurso studentės

MAGISTRO DARBAS

NUSIKALTIMO AUKA IR JOS VIKTIMIZACIJOS PROBLEMAS

VICTIM OF CRIME AND PROBLEMS OF VICTIMIZATION

Vadovas dr. G.Sakalauskas

Recenzentė doc. dr. I.Michailovič

Vilnius, 2007

Turinys

Ižanga	2
1.Nusikaltimo aukos samprata	5
1.1. Nusikalstamumas ir nusikaltimų aukos	5
1.2. Aukos samprata	11
1.3.Nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykis	13
1.3.1. Nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo sampratų santykis Lietuvoje	13
1.3.2. Nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo sampratų santykis užsienio šalyse	16
1.4. Nusikaltimų aukų teisinės padėties Lietuvoje analizė	19
1.4.1. Nusikaltimų aukų teisinės padėties istorinė raida	19
1.4.2. Nusikaltimų aukų teisinės padėties analizė	21
2. Viktimizacijos teoriniai pagrindai	28
2.1. Viktimizacija, jos padariniai	28
2.2. Viktimiškumo samprata	31
2.3. Viktimiškumo turinys	33
3. Viktimizacijos problemos, jų sprendimo būdai	38
3.1. Privataus kaltinimo problematika	38
3.2. Nusikaltimo aukų apklausos	44
3.3. Atkuriamojo teisingumo problema	49
3.3.1. Atkuriamojo teisingumo samprata	49
3.3.2. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija	51
3.3.3. Kaltininko ir nukentėjusiojo asmens susitaikymas Lietuvoje	53
3.4. Žalos nusikaltimų aukoms atlyginimo problematika	57
Išvados	66
Santrauka	68
Summary	69
Panaudotų šaltinių sąrašas	70

Ižanga

Bendra darbo charakteristika.

Analizuojant pirminius Lietuvoje atliktus tarptautinius viktimologinius tyrimus¹ ir kitus sociologinius tyrimus, matyti bendras visuomenės nesaugumo jausmas², nusikaltimų aukos nenoriai kreipiasi į teisėsaugos institucijas³, didelė dalis nepasitiki policijos pareigūnais, teismais, nemano, kad joms bus suteikta kvalifikuota pagalba, dažniausiai aukos net nežino savo teisių, nemoka jomis pasinaudoti bei apginti savo teisėtų interesų ir t.t. Lietuvos Respublikoje vykstant demokratinei teisinei reformai be abejo, šioje srityje nemažai nuveikta ir padaryta įtvirtinant žmogaus teisių teisinės garantijas, ieškant tinkamiausių būdų joms įgyvendinti. 2006 m. Vidaus reikalų ministerijos užsakymu atliktas sociologinis tyrimas „Viešojo saugumo įstaigų ir saugumo jausmo vertinimas“ parodė⁴, kad maždaug aštuoni iš dešimties Lietuvos gyventojų jaučiasi saugūs dienos metu, o daugiau kaip pusė mano, kad jiems niekas negresia jų gyvenamojoje vietovėje. Tyrimo rezultatai parodė, kad lyginant 1997 m. ir 2006 m. tyrimų rezultatus, matyti, kad per dešimt metų beveik tris kartus sumažėjo gyventojų, manančių, kad per pastaruosius metus padaugėjo nusikaltimų jų gyvenamojoje vietoje, ženkliai padidėjo gyventojų pasitikėjimas visomis tarnybomis ir saugumo jausmas. Tačiau ir toliau svarbu tvirtinti bei tobulinti demokratinį žmogaus statusą visuomenėje.

Remiantis statistiniais duomenimis Lietuvoje 2006 metais užregistruota 82155 nusikalstamų veikų. 2006 m. nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 58030 asmenų, iš jų 49 741 - fizinių asmenų, tarp jų 19 586 – moterų, 30 155 - vyrų, 5109 - vaikų iki 18 metų. Turtinę žalą patyrė 34733 nukentėjusieji, 7247 - fizinių smurtą, 288 - seksualinę prievartą, 696 - psichologinę prievartą, 17 - nepriežiūrą. Dėl nusikalstamų veikų fiziniams asmenims padaryta 30597732 lt. turtinė žala: 28742338 lt- juridiniams asmenims , 32235588 lt - valstybei⁵. Tačiau reikia nepamiršti, kad

¹ Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m. Viktimologinės apklausos, socialinės ir nusikalstamumo statistikos duomenų analizė. - Teisės institutas: Baigiamoji ataskaita. – Vilnius, 1997; Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva) 2000 m. Baigiamoji ataskaita. – Vilnius, 2000.

² 2000 m. viktimologinių tyrimo duomenimis, tik 5% nusikaltimų aukų, vaikščiodamos savo gyvenamojoje vietoje tamsiu paros metu, jaučiasi saugiai, 28% - gana saugiai, 41% - gana nesaugiai, 23% - labai nesaugiai. Dapšys A., Alešiūnaitė K. Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva) 2000 m. Baigiamoji ataskaita. – Vilnius: Teisės institutas, 2001. P. 42.

³ Nesikreipimo priežastys: 40,6 % nusikaltimų aukų nurodė, manančios, kad policija nieko negali padaryti, 28,4% aukų manė, kad policija nieko nedarys, 6,9% aukų bijo, nemėgsta, nenori turėti reikalų su policija. Babachinaitė G., Dapšys A. Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m. Viktimologinės apklausos, socialinės ir nusikalstamumo statistikos duomenų analizė. - Teisės institutas: Baigiamoji ataskaita. – Vilnius, 1997. P.30.

⁴ 2006 metų tyrimo rezultatai parodė, kad beveik 60% jaučiasi saugūs savo gatvėje ar kieme, daugiau nei 54% - saugūs savo mieste ar kaime, 78% gyventojų jaučiasi visiškai saugūs dienos metu. 2006 m. sociologinis tyrimas „ Viešojo saugumo įstaigų ir saugumo jausmo vertinimas“.Prieiga per Internetą: http://www.vrm.lt/uploads/media/Visuomenes_saugumo_vertinimas1.pps#257.1.

⁵ Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ataskaita. Duomenys apie asmenis, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų Lietuvos Respublikoje (Forma 50- SAV) 2006 m., prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/f50/2006/f50-200612.htm>

oficialioji statistika neatspindi realios situacijos, todėl viktimizacijos lygį ir mastą galima įvertinti negausia, tačiau naudinga, Lietuvos viktimologinių tyrimų medžiaga.

Šiame magistriniame darbe nagrinėjama nusikaltimo aukos bei jos viktimizacijos problemos, viktimologinės prevencijos galimybės ginant nusikaltimų aukų interesus, siekiant užkirsti kelią tolesniam viktimizacijos procesui. Darbe pateikiamos aukos ir nusikaltimo aukos, viktimizacijos ir viktimiškumo sampratos. Nagrinėjant šią problemą, į ją bus žvelgiama kompleksiskai – viktimologijos, kriminologijos, psichologijos, sociologijos ir kitų mokslų aspektais.

Darbo aktualumas. Šios problemos analizė buvo pasirinkta dėl keleto priežasčių:

1. Apie šią problemą prabilta jau seniai, tačiau iš probleminių klausimų gausos galima spręsti, kad magistrinio darbo tema yra aktuali ir reikšminga iki šių dienų, ne tik nusikaltimų aukoms, bet ir visai visuomenei, todėl tai skatina išsamiau ją išnagrinėti. Tema yra svarbi, kadangi ją nagrinėja ne tik mokslininkai, bet ir su šia veikla artimai susiję praktiniai darbuotojai. Todėl neturėtų kilti abejonių dėl šios temos aktualumo. Kaip žinoma iš praktikos, kas yra reikšminga, tas yra aktualu, taip pat, kur yra problemų, ten yra suinteresuotų žmonių, kurie dirba su tomis problemomis.

2. Nepakankamas ankstesnis problemos atskleidimas – nors ši problema, plačiai nagrinėjama pasaulio mokslininkų, Lietuvoje nusikaltimo aukos problematika pradėta nagrinėti tik prieš kelis dešimtmečius ir pakankamo dėmesio nesulaukė. Lyginant su kitomis demokratinėmis šalimis, Lietuvoje, socialinių procesų aukų identifikavimo ir pagalbos joms srityje, mažai tenuveikta. Darbo autorė sisteminiu požiūriu pažvelgė į nagrinėjamą problematiką; nusikaltimo aukos sampratą, nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykį, viktimologinę jos charakteristiką, viktimizacijos problemas ir galimus jų sprendimo būdus.

3. Problemos tęstinumas – ši problema nepraras aktualumo ir ateityje, kadangi nusikalstamumas amžinas reiškiny, kartu su juo egzistuos ir nusikaltimo aukų problematika. Pasitelkiant tarptautinę patirtį, Lietuvai svarbu tobulinti viktimologinę nusikaltimų prevenciją, nes įdirbis šioje srityje yra nedidelis. Svarbu išnaudoti viktimologinės prevencijos galimybes ginant nukentėjusiųjų ir kitų nusikaltimų aukų interesus, bendradarbiauti su kitomis demokratinėmis šalimis ir tarptautinėmis organizacijomis visuomenės viktimizacijos procesų tyrimo klausimais.

Darbo tikslas – kompleksiskai išnagrinėti nusikaltimo aukos teorinius pagrindus bei išanalizuoti nusikaltimo aukos viktimizacijos problemas, numatyti galimus ir tinkamiausius jų sprendimo būdus.

Siekiant įgyvendinti numatytą tikslą keliami *darbo uždaviniai*:

1. išanalizuoti ir apibendrinti viktimologinius tyrinėjimus, pateikti nusikaltimo aukos sampratą, jos viktimologinę charakteristiką;

2. išanalizuoti ir palyginti egzistuojančias teises bazes (Lietuvos, tarptautinių organizacijų (rekomendacijas) ir kai kurių užsienio šalių) nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykio aspektu.

3. išnagrinėti nusikaltimo aukos teisinę padėtį, atlikti teisinės padėties statuso analizę istoriniu aspektu.

4. išanalizuoti nusikaltimo aukų viktimizacijos problemas bei pateikti galimus jų sprendimo būdus.

Darbo objektas –nusikaltimų aukos ir jų viktimizacijos problemos.

Darbo metodai – mokslinės literatūros analizė naudojama įvairių autorių suformuluotas nusikaltimo aukos, jos pagrindinių sąvokų: viktimizacijos proceso, viktimiškumo, viktimizacijos problemų bei galimų jų sprendimų būdų pagrindines gaires. Atskleidžiant darbo temą buvo derinami teoriniai ir empiriniai metodai. Metodų pasirinkimą lėmė tiek viso darbo, tiek ir kiekvieno uždavinio specifika. Iš teorinių metodų buvo naudojami sisteminės analizės, loginės dedukcijos, lyginimo, apibendrinimo; iš empirinių – teisinių dokumentų analizės, statistikos duomenų rinkimo ir analizės. Reikia paminėti keletą autorių, kurių darbai padėjo spręsti problemas, ir apskritai, sukauptos medžiagos visuma padėjo gvildenant šią aktualią temą: prof. Babachinaitė G., Dapšys A., dr. Uscila R., dr. Ažubalytė R., doc.dr. Michailovič I., doc.dr. Ancelis P. ir kt. Taip pat panaudoti Teisės instituto, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro, Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos atliktų tyrimų duomenys ir išvados.

Darbe taip pat panaudoti šių užsienio autorių darbai A. Alvazzi del Frate, A.Nilsson, F.Estrada, V.Ustinov ir kitų. Minėtų autorių darbai šiame darbe naudojami tiek, kiek susiję su darbo tema bei kiek naudingi darbo tikslams pasiekti.

Darbo struktūra. Darbo struktūrą sąlygojo temos pavadinimas, reikalaujantis nagrinėti dvi sudėtinės dalis: nusikaltimo aukos bei pagrindinių jos sąvokų atskleidimą bei viktimizacijos problemas ir jų prevenciją. Darbą sudaro įvadas, dalys, skyriai, skirsniai, tyrinėjimo pagrindu suformuluotos išvados. Darbo pabaigoje pateiktas panaudotų šaltinių magistrinio darbo tema sąrašas.

1. Nusikaltimo aukos samprata

1.1. Nusikalstamumas ir nusikaltimų aukos

Pagal pateikiamus statistikos duomenis, per pastaruosius šešerius metus pastebimas antras registruoto nusikalstamumo mažėjimas⁶.

Per 6 pastaruosius metus užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus sumažėjimas Lietuvoje buvo užfiksuotas tris kartus: 2002 m. (lyginant su 2001 metais sumažėjimas sudarė 8,4 proc.), 2005 m. (lyginant su 2004 m. sumažėjimas sudarė 3,9 proc.) ir 2006 m. (lyginant su 2005 m. sumažėjimas sudarė 8,5 proc.).

Lietuvoje 2006 metais buvo užregistruotos 82174 nusikalstamos veikos.

2006 m. statistiniai duomenys rodo, kad registruotas nusikalstamumas mažėja. 2006 m., palyginus su 2005 m., užregistruotų nusikalstamų veikų sumažėjo 8,5% (nuo 89845 iki 82174), sunkių ir labai sunkių nusikaltimų užregistruota 17,5% mažiau, tyčinių nužudymų – 24,8%, vagysčių–11,5%, plėšimų–16,6%, tačiau net 439,7% daugiau užregistruota papirkimo, 284,6%-daugiau kreditinių sukčiavimų, 56,3%-kyšininkavimo nusikalstamų veikų. Taigi matyti, kad mažėja sunkių nusikaltimų, nusikaltimų asmeniui, tačiau labai išaugo nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams.

2005-2006 m. užregistruotų nusikaltimų išaiškinamumas svyravo nuo 41,9 % iki 44,1%. Nors bendras užregistruotų nusikaltimų išaiškinamumas padidėjo, visgi, išaiškinamumas išlieka rimta problema, ypač tais atvejais, kai kalbama apie turtinius nusikaltimus. Plėšimų buvo išaiškinama nuo 40,0% iki 43,4%, vagysčių – nuo 25,7% iki 26,0%, o stambaus masto vagysčių– nuo 16,4% iki 11,3%. Nusikaltimų išaiškinamumo problematiškumas buvo pabrėžiamas dar 2001 metais atliktame tarptautiniame nusikaltimų aukų tyrime⁷, kuriame akcentuojama, kad ypač mažas

⁶ VRM Informatikos ir statistikos departamentas pateikia tokį nusikalstamumo 2000-2005 m. grafiką. Prieiga per internetą: http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=6&metai=2006&menuo=12®ionas=0&id3=1

⁷ Dapšys A., Alešiūnaitė K. Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva) 2000 m. Baigiamoji ataskaita. – Vilnius: Teisės institutas, 2001. P. 15.

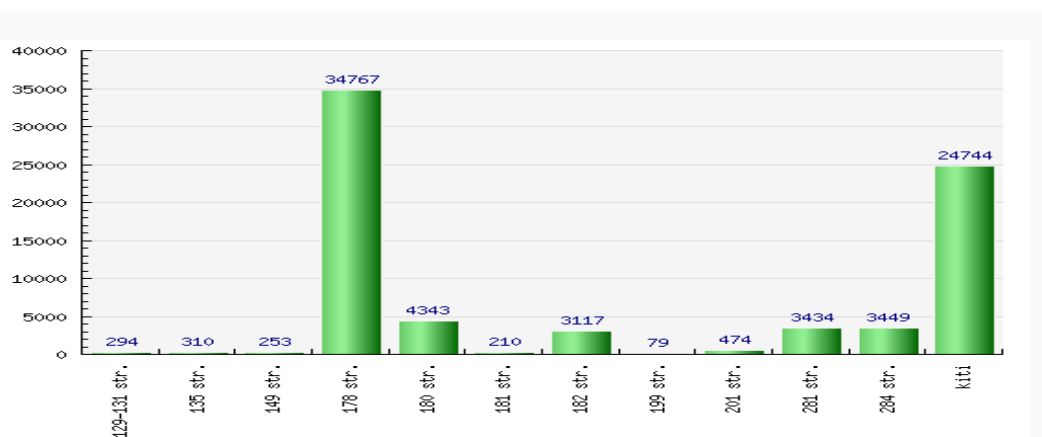
turtinių nusikaltimų išaiškinamumas lemia menkas galimybes nukentėjusiems asmenims atlyginti turtiniais nusikaltimais padarytą žalą (prie to prisidėjo ir tas faktas, kad Lietuvoje turto draudimas iki šiol nėra populiarus), be to, tai sudarė palankias sąlygas nebaudžiamumo atmosferos susidarymui. Dėl ko teisėti aukų interesai dažnai nepatenkami, o turtinius nusikaltimus padarę asmenys iki šiol jaučiasi sąlyginai saugūs. Nors nuo atlikto viktimologinio tyrimo atlikimo ir problemos atskleidimo praėjo daugiau nei šešeri metai, akivaizdu, kad ši problema aktuali iki šiol.

2006 metais nusikalstamų veikų skaičius 100 tūkstančių gyventojų buvo 2441. Lyginant su 2005 metais nusikalstamumo lygis 100 tūkstančių gyventojų sumažėjo nuo 2622 iki 2414. Didžiausiais nusikalstamumo lygis buvo Vilniaus m. - 4451,8 nusikalstamų veikų 100 tūkstančių gyventojų, Kalvarijos sav. – 4066,8, Palangos m. – 3915,1, mažiausias nusikalstamumo lygis buvo Kretingos raj. – 886,4, Skuodo r. – 965,8, Kelmės raj. – 998,6, Alytaus raj. – 187,7, savivaldybėse.

Jau eilę metų Lietuvoje didžiausias nusikalstamumo lygis yra didžiausio ekonominio aktyvumo teritorijose bei kai kuriuose kurortuose, kuriuose jis padidėja dėl didelio poilsiautojų antplūdžio sezono metu.

Užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiai netiksliai atspindi realųjį nusikalstamumą bei asmenų saugumą, nes jie neapima latentinės šio reiškinio dalies. Policija ir kitos tarnybos turi plačias galimybes manipuliuoti nusikalstamumo registracija siekdamos mažesnio darbo krūvio, didesnio finansavimo ar kitų tikslų, o taip pat egzistuoja daug veiksnių, lemiančių, kad asmenys, patyrę nusikalstamas veikas, nesikreiptų į teisėsaugos institucijas. Todėl norint įvertinti tikrąją padėtį reikia remtis atliktų viktimologinių tyrimų duomenimis. Pagal naujausią Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro atliktą 2006 metų viktimologinį tyrimą, reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą apie jų faktinę nusikalstamų veikų patirtį per 2005 metus, palyginus šios apklausos duomenis su registruotojo nusikalstamumo statistika, gauta, kad 2005 metais Lietuvoje iš visų nusikalstamų veikų, kurias 15-74 metų amžiaus gyventojai įvertino kaip nusikalstamas jų atžvilgiu, teisėsaugos institucijos užregistravo tik 11 procentų.

2006 metais registruoto nusikalstamumo Lietuvoje struktūra buvo tokia:

Taigi didžiausią dalį užima vagystės (LR BK 178 str.), 2006 m. palyginus su 2005 metais, užregistruotų vagysčių sumažėjo 11,5% (nuo 43473 iki 38453). Vagystės kaip populiariausias nusikaltimas statistikoje dar skirstomas į privačios nuosavybės, lyginant su 2005 metais privačios nuosavybės vagysčių užregistruota 11,8% mažiau, 6,1% mažiau vagysčių įsibraunat į gyvenamąsias, 23,2% mažiau transporto priemonių, iš jų automobilių vagysčių mažiau 23,2%. Nemažą nusikaltimų dalį sudaro plėšimai 2006 m. – 4343, nors lyginant su 2005 plėšimų užregistruota 16,6% mažiau, 9,7% sumažėjo užregistruotų nusikalstamų veikų, susijusių su viešosios tvarkos pažeidimu, tačiau net 439,7% – daugiau užregistruota papirkimo, 56,3% – kyšininkavimo nusikalstamų veikų, dėl ko galima daryti išvadą, kad tiesiog suintensyvėjo šių nusikalstamų veikų kontrolė.

Nužudymai (BK 129-131str.) 2006 m. – 294 (palyginimui 2005 m. – 391), sunkūs sveikatos sutrikdymai (BK 135-137str.) 2006 m. – 340 (palyginimui 2005 m. – 407), išžaginimai (149 str.) 2006 m. – 253 (palyginimui 2005 m. – 265), turto prievartavimai (BK 181 str.) 2006 m. – 210 (palyginimui 2005 m. – 333), kontrabanda (BK 199 str.) 2006 m. – 79 (palyginimui 2005 m. – 94) užima labai nedidelę padarytų nusikaltimų sumos dalį. Beveik trečdalis nusikaltimų padaromi viešose vietose, neblaivių asmenų padaryti nusikaltimai sudaro apie 7,6%.

Apibendrinant, galima teigti, kad turtiniai nusikaltimai nusikalstamumo struktūroje sudaro apie 75 % visų nusikalstamų veikų. Viktimologiniai tyrimai patvirtina šią tendenciją, kuriuose respondentų viktimizacijos patirtis pagal paplitusias nusikalstamų veikų rūšis atskleidžia, kad labiausiai Lietuvos gyventojai nukenčia dėl vagysčių iš automobilių, vagysčių iš gyvenamosios vietos ir asmeninės nuosavybės vagystės, daug rečiau nukenčia nuo fizinės prievartos⁸. Per pastaruosius metus ženkliai padidėjo tokios nusikalstamų veikų rūšys kaip – kreditinis sukčiavimas, kyšininkavimas, papirkimas, pinigų padirbinėjimas, prekyba žmonėmis ir pan., kurie taip pat priskirtini turtinių nusikaltimų grupei. Tradiciškai sunkių nusikaltimų (nužudymų, sunkių sveikatos sutrikdymų, išžagininimų) skaičius nors ir sumažėjo lyginant su 2005 metais, tačiau nusikalstamumo struktūroje išlieka pakankamai stabilus ir sudaro apie 5% visų užregistruotų nusikalstamų veikų.

Nusikaltimo aukos viktimizacijos procesas tiesiogiai susijęs su nusikalstamos veikos padarymu. Tačiau ne visos nusikaltimų aukos patenka į oficialią statistiką, kai kurios jų nesikreipia dėl patirto viktiminio įvykio, nes nepasitiki policija, kitos dėl to, kad viktiminis įvykis joms nėra labai svarbus, trečia grupė nežino, kad gali kreiptis dėl patirto įvykio, kitas nesikreipti įtikina patys pareigūnai ar panašią patirtį turėję artimieji.

Nusikaltimo aukos gali būti klasifikuojamos įvairiais pagrindais: lytį, amžių išsilavinimą, užimtumą, pilietybę, statusą šeimoje ir pan. Užsienio šalyse išskiriamos aukų grupės pagal rasinę,

⁸ Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva, 2006). Teisės institutas, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/default.aspx?item=prsp&id=13708>

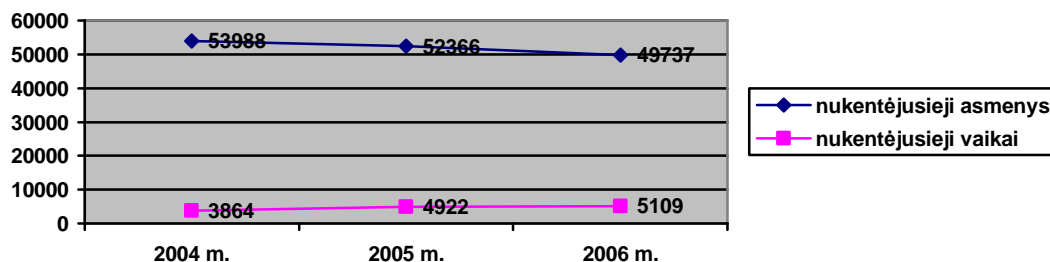
kultūrinę, tautinę, nacionalinę priklausomybę. Galima išskirti aukas ir pagal jų patirtų viktiminių įvykių kiekį, viktimizacijos lygį, patirtas pasekmes, taip pat populiariu išskirti aukas pagal jų patirtus viktiminius įvykius – nusikalstamas veikas, pagal jų pasekmes.

Tad galima teigti, kad nagrinėjant tokį įvairialypį fenomeną kaip viktimizacija, aukas galima skirstyti įvairiausiais pagrindais. Šiame darbe viktimologinių tyrimų ir nusikalstamumo rodiklių analizė pateikiama orientuojantis į viktiminius įvykius patiriančius asmenis ir jų viktimologines savybes.

Toliau analizuojami Informatikos ryšių departamento prie VRM, kitų valstybinių institucijų duomenys apie nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų asmenis.

Pažymėtina, kad 2006 metais užregistruotų nukentėjusiųjų asmenų skaičius sumažėjo 3,8% lyginant su 2005 m. 2006 metais Lietuvoje buvo užregistruota 58 030 nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų. Tačiau svarbu pažymėti, kad tai tik pirminė statistika, sudaroma, kai aukos kreipiasi į teisėsaugą, tačiau ši pirminė registracija neatspindi tikrovės, nes vėliau paaiškėja, kad dalis jų nėra aukos.

Pirminė statistinių duomenų analizė rodo, kad jau keleri metai mažėja užregistruotų asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, tačiau didėja vaikų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų skaičius.

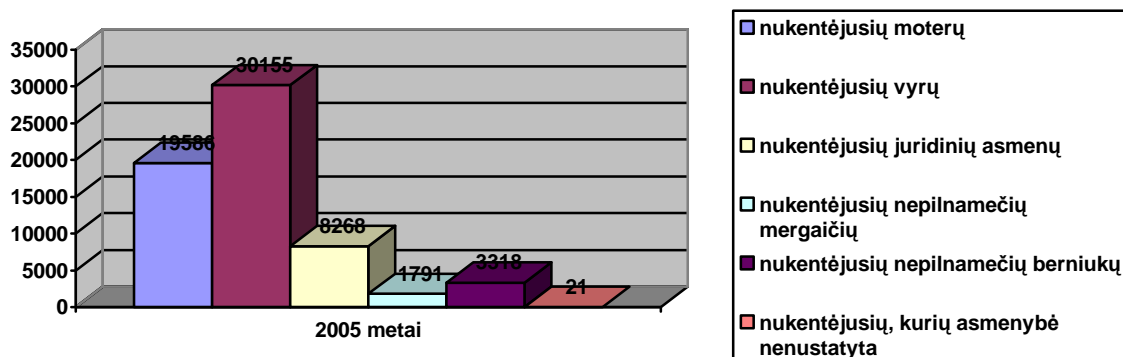

2005 m. matomas (lyginant su 2004 m.) didelis nukentėjusiųjų vaikų skaičiaus padidėjimas (27,3 %), 2006 m. didėjimo tendencija išlieka, tačiau ne tokia sparti (3,7%). Paminėtina ir tai, kad nukentėjusiųjų vaikų procentinė dalis, tarp visų nukentėjusiųjų padidėjo iki 10,3 %. (2005 – 2006 m.). R.Uscila analizuodamas vaikų viktimizaciją Lietuvoje teigia, kad šie skaičiai kelia pagrįstą abejonių dėl neva mažėjančio nusikalstamumo, efektyvesnio teisėsaugos institucijų darbo, bendrai sėkmingo nusikalstamumo prevencijos priemonių įgyvendinimo. Šį teiginį iš dalies patvirtina ir Nusikalstamumo prevencijos centro viktimologiniai tyrimai, kurių rezultatai rodo, kad viktimizacijos lygis kyla, t.y. 19 % apklaustųjų (N =1003) nurodė, kad 2005 m. tapo nusikalstamų veikų aukomis (2003 m. – 12%, o 2004 m. – 16%)⁹. Su tokia R.Uscilos nuomone galima nesutikti, kadangi tai, kad daugėja nukentėjusiųjų vaikų, dar neparodo bendros tendencijos, kuri, kaip rodo

⁹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro informacinis leidinys. Vaikų viktimizacija Lietuvoje. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/leid/NPLC-inf-leid2007-1-4.pdf>

grafikas viršuje, yra mažėjanti. Tai patvirtina ir Teisės instituto 2006 metais atliktas tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas, kurio išvadose nurodoma, kad 1993 – 2005 m. laikotarpiu viktimizacijos lygis Lietuvoje mažėja¹⁰.

Statistika rodo, kad kiek daugiau nei 1/3 nusikaltimų aukų yra moterys.

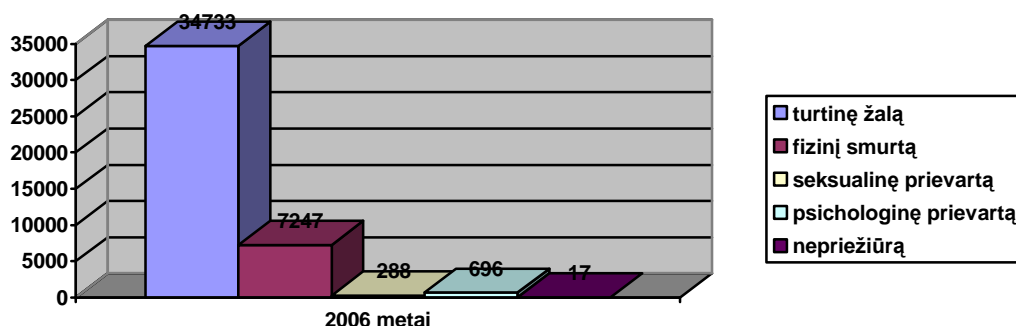

Tiek statistika, tiek viktimologiniai tyrimai rodo, kad vyrų nukenčia daugiau nei moterų. Paveiksle pateikti duomenys rodo, kad vyrų nukenčia daugiau nei moterų, t.y. 2/3 visų nukentėjusių suaugusių - vyrai. Analogiška situacija ir su nukentėjusiais vaikais, t.y. 2/3 visų nukentėjusių vaikų – berniukai.

Pagal užimtumą tarp aukų daugiausia užregistruota pensininkų ir nedirbančiųjų.

Pagal amžių daugiausia aukų sudaro dvių kategorijų asmenys, tai asmenys, priklausantys bendrai amžiaus grupei nuo 30 iki 59 metų, t.y. darbingi suaugę asmenys. Kita grupė pagal rizikingumą yra jauni asmenys nuo 18 iki 24 metų.

Pagal žalos pobūdį statistiniais duomenimis 2006 metais asmenys Lietuvoje patyrė: 80,81% turtinę žalą, 16,86% – fizinį smurtą, 0,67% – seksualinę prievartą, 1,62% – psichologinę prievartą, 0,04% – nepriežiūrą. Tokius rezultatus patvirtina ir Nusikalstamumo prevencijos centro viktimologiniai tyrimai, kurių rezultatai rodo, kad 83,9% - patyrė turtinę žalą, 13,8% - fizinį smurtą, 0,9% - seksualinę prievartą, 7,1% - psichologinę prievartą¹¹.

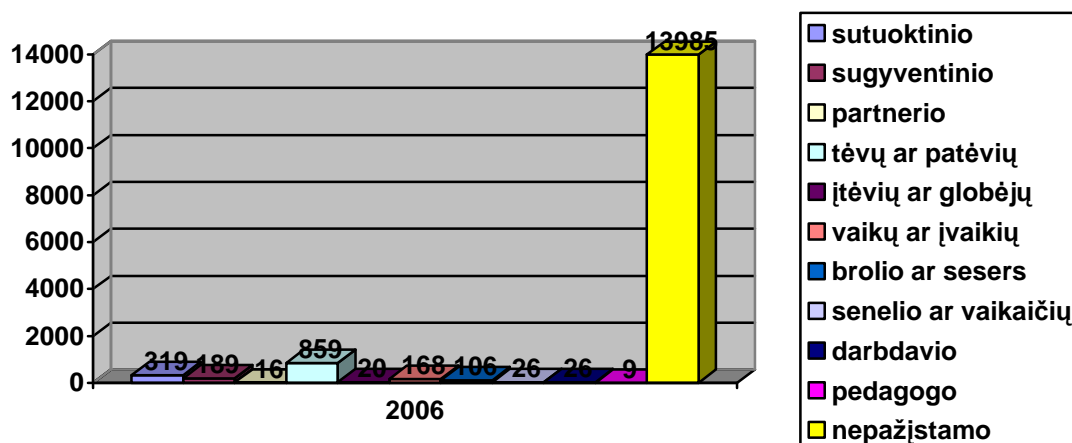
¹⁰ Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva, 2006). Teisės institutas, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/default.aspx?item=prsp&id=13708>

¹¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2006 metų viktimologinis tyrimas „Nusikalstamų veikų patirtis Lietuvoje 2005 metais. 2 dalis.“ – Vilnius, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt>

Kaip matyti iš pateiktų statistinių ir viktimologinių tyrimų duomenų, daugiausia nukentčia asmenys patirdami turtinę žalą arba fizinį smurtą. Nemažai asmenų nurodė, kad patyrė psichologinę prievartą.

Aukos ir nusikaltėlio interakcija¹²(sąveika)–svarbus viktimologinės charakteristikos rodiklis.

Kaip matyti iš žemiau pateikto paveikslo, pagal statistinius duomenis, kaip ir anksčiau, daugiausia asmenys nukentčia nuo nepažįstamų. Tokias tendencijas pavirtina ir viktimologiniai tyrimai¹³, kurių rezultatai rodo, kad 66,6% nusikaltimo aukų nukentėjo nuo nepažįstamo (- os).

Tačiau žinant, kad 2006 metais Lietuvoje buvo užregistruota 58 030 nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, iš kurių 13 985 nukentėjo nuo nepažįstamo, galima daryti prielaidą, kad jeigu visus kaltininkus skirstytume į pažįstamus ir nepažįstamus, tai išeitų, kad 3/4 nukentėjo nuo pažįstamų, kurie tiesiog atskirai neišskirti statistikoje (pvz., draugai, kaimynai, bendradarbiai ir t.t.). Taip pat pastaruoju metu matoma aukų, nukentėjusiųjų nuo savo tėvų (patėvių), didėjimo tendencija lyginant su 2005 metais (nuo 633 iki 859). Taigi 2006 m. duomenys rodo, kad vis daugiau vaikų viktimizaciją patiria nuo savo tėvų.

Viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurios aukos mano, kad nukentėjo ir kas galėjo iššaukti nusikaltėlių elgesį jų atžvilgiu, pagal oficialius statistinius duomenis, yra ta, kad asmuo buvo neblaivus. Lietuvoje 2006 m. asmenys nukentėjo būdami neblaivūs 823 atvejais ir 413 atvejų - nukentėjo dėl savo užimamų pareigų.

Pagal pilietybę Lietuvoje dažniausiai net 99 % atvejų aukomis tampa Lietuvos piliečiai.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad statistine auka tapti didesnę tikimybę turi Lietuvos Respublikos pilietis, vyras, maždaug nuo 30 iki 59 metų amžiaus, turintis vidurinę arba aukštąją išsilavinimą, būdamas neblaivus. Didesnę tikimybę tapti turtinės nusikalstamos veikos auka ir patirti turtinę žalą.

¹² Interakcija (lot. inter – tarp+ lot. actio – veiksmas vyksmas) – tai dviejų ar daugiau asmenų tarpusavio sąveika, supratimas ir grįžtamasis poveikis. Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas.- Vilnius:Žodynas, 2001. P.416.

¹³Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2006 metų viktimologinis tyrimas „Nusikalstamų veikų patirtis Lietuvoje 2005 metais. 2 dalis.“ – Vilnius, 2005. Prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt>

1.2. Aukos samprata

Mokslas apie auką vadinamas viktimologija (lot. *victima* – auka, aukojamas gyvulys). Pirmą kartą žodžio *auka* prasmė – tai auka dievybei, tačiau per tūkstantmečius šis žodis įgijo naujų prasmių. Šiuo metu auka suprantama kaip subjektas, kuris patyrė žalą, neteisybę, sunkų išmėginimą. Taigi kalbama apie nelaimingų atsitikimų, potvynių, marų, diskriminacijos, įvairios neteisybės ir teisės pažeidimų aukas¹⁴. Žodis „auka“ suprantamas kaip nuo kokios nors nelaimės nukentėjęs ar žuvęs žmogus arba nuostolis ar žala, prisiimti kieno nors labui¹⁵. Kitaip tariant auka – tai asmuo (-enys), kuris patiria socialinę žalą dėl neigiamo poveikio jo sveikatai, turtui bei aplinkai.

Žinių apie šiuolaikinės nusikaltimų aukos sampratą prielaidas galima rasti net grožinėje literatūroje. Štai, pavyzdžiui, vokiečių rašytojo L.Franko pasakojime „Priežastis“ (1995 m.) buvo gvildinama aukos tema. Minėtame pasakojime atskleidžiamas nužudymo mechanizmas, kur lemiamą vaidmenį suvaidino nukentėjusiojo elgesys, jo santykiai su žudiku¹⁶. Tema „nusikaltėlis – auka“ taip pat įdomiai buvo gvildinama T.Draizerio romane „Amerikoniškoji tragedija“ (1925). Viktimologijos mokslo bei viktimologinių tyrimų prielaidoms formuoti didelę įtaką turėjo 1948 metais pasirodžiusi žymaus kriminologo Hanso fon Hentingo monografija „Nusikaltėlis ir jo auka“. Tai paskatino daugelio kitų šalių kriminologus bei sociologus imtis panašaus pobūdžio viktimologinės krypties tyrimų¹⁷.

Tačiau teisės doktrinoje greta aukos termino, dažnai vartojamas terminas „nusikaltimo auka“. Nusikaltimo aukos samprata plačiai vartojama viktimologijos krypties tyrimuose, tačiau tikslaus šios sąvokos teisinio apibrėžimo pasigendama. Daugelis autorių remdamiesi galiojančiais baudžiamojo proceso įstatymais teigė, kad nusikaltimo auka gali būti tik fizinis asmuo, kuriam nusikaltimu padaryta turtinė, fizinė ar moralinė žala (t.y. aukos supratimas siaurąja prasme)¹⁸. Kiti, turėdami omenyje, viktimologinių tyrimų kompleksiskumą ir tarpmokslinį pobūdį, taip pat aukos supratimo viktimologinėje literatūroje instrumentalumą ir operacionalumą, auką apibrėždavo kaip bet kurį žmogų arba socialinę bendruomenę, kai nusikaltimu buvo padaryta žala (t. y. platusis, bendrateorinis aukos apibrėžimas)¹⁹.

Lenkų mokslininkas Ježi Bafija tyrinėjo viktimologiją kaip kriminologijos dalį, nagrinėjančią fizinio asmens (aukos) dalyvavimą nusikalstamumo kriminogeninių situacijų formavime²⁰.

¹⁴ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. Monografija. Vilnius. 2000. P.6.

¹⁵ Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas. S.Seinys ir kt. – Vilnius. 2000. – P.62.

¹⁶ Кваши В.Е. Основы виктимологии и проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. Москва, 1999. P.8.

¹⁷ Ten pat. P. 8-20.

¹⁸ Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. – Саратов, 1976. С.40.

¹⁹ Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. – М.: Юрид. Литература, 1985. С.174.

²⁰ Бафия Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации. – М.: Юрид. Лит., 1983. С.106.

Pavyzdžiui, kanadiečių mokslininkė M.Baril nusikaltimo auką nurodo kaip asmenį (arba jų grupę), kuris nukentėjo nuo kito sąmoningai veikusio asmens, padariusio nusikalstamą pasikėsinimą pirmojo atžvilgiu²¹.

Emilio Viano²² apibrėžia nusikaltimo auką kaip bet kurį asmenį (socialinę grupę, bendruomenę), kuriam kitas asmuo padarė žalos arba nuostolių, jis jaučiasi nukentėjęs, apie tai viešai praneša, priimtų normų nustatyta tvarka tokiu pripažįstamas ir dėl to turi teisę į valstybinę, visuomeninę ar privačių tarnybų pagalbą. Su šia nuomone reikėtų sutikti, nes akivaizdu, jog nukentėti, patirti žalą gali ne tik fiziniai asmenys. Dažnai pažeidžiami tokie teisiniai gėriai, kurie apima įvairaus pobūdžio bendrą interesą.

Profesorius V.Mikelėnas nurodo, kad sąvoka „auka“ atitinkamai atvejais apima ir aukos artimus giminaičius ar tiesioginius išlaikytinius, taip pat asmenis, kuriems buvo padaryta nuostolių, bandant suteikti pagalbą aukai, esančiai skurdžioje padėtyje, arba užkirsti kelią viktimizacijai²³.

Kaip matyti, žodžio „auka“ turinys daug platesnis nei nusikaltimo auka, juo galima apibūdinti visiškai kitokio, platesnio pobūdžio turinį, nei autorės nagrinėjama, sritis.

²¹ Baril M. La criminology et la Justice a l heure de la victime // Reveu Internationale de criminology et de Police technique.- 1981. – No.4. – P. 342.

²² Profesorius E.Viano – italų kilmės Amerikoje gyvenantis mokslininkas, yra parašęs nemažai mokslinių darbų viktimologinėmis temomis, taip pat žinomas dėl savo indėlio kriminologijos, teisingumo bei žmogaus teisių apsaugos srityje (<http://www.american.edu/spa/djls/faculty/vianoe.html>).

²³ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius, 1995. P. 48-67.

1.3.Nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykis

1.3.1. Nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo sampratų santykis Lietuvoje

Šioje darbo dalyje pagrindinis dėmesys skiriamas teisės aktams, reglamentuojantiems nusikaltimų aukų teisinę padėtį, siekiant atskleisti nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykį, todėl kompleksiskai nagrinėjant tarptautinių organizacijų ir užsienio šalių patirtį galima plačiau pažvelgti į tyrinėjamą problemą, išryškinti privalumus ir trūkumus.

Nusikaltimo auka – tai asmuo, patyręs žalą dėl nusikalstamos veikos. Tai asmenys arba atitinkamos grupės, kurių viktimizacijos procesas (-ai) tiesiogiai susijęs su nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymu. Dėl objektyvių (teisės aktų nuostatos ar organizaciniai trūkumai ir pan.) arba subjektyvių (teisės saugos institucijų pareigūnų aplaidumo, neveiklumo klaidos, nenoro kreiptis į teisės saugos institucijas, klaidingo aplinkybių suvokimo ir pan.) nusikaltimų aukos gali būti nepripažįstamos nukentėjusiais.

Kaip minėta, kriminalinės viktimologijos doktrinoje dažniausiai vartojamas „nusikaltimo aukos“ terminas, nes nusikaltimo auka nagrinėjama visuose nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcijos etapuose, taip pat ir viktimizacijos procese, o nukentėjusysis, kaip baudžiamojo proceso dalyvis, atsiranda daug vėliau, kai situacija įvertinama teisiškai. Čia nusikaltimas nagrinėjamas kaip viena iš socialinio konflikto formų.

Paminėtina ir tai, kad tarptautiniai dokumentai, kuriuos yra priėmusi ir ratifikavusi Lietuvos Respublika, įtvirtina būtent nusikaltimo aukos terminą. Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. gegužės mėn. 12d. sprendimas „Dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame procese“, nurodo, kad nusikaltimo auka – tai asmuo, kuris tiesiogiai arba dėl neveikimo patyrė fizinę, psichinę žalą, emocinius išgyvenimus arba ekonominius nuostolius, saugomus valstybių narių baudžiamaisiais įstatymais²⁴. Be to, 1985 m. lapkričio 29d. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta deklaracija „Dėl pagrindinių teisingumo principų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“, kurioje taip pat pateikiama nusikaltimo aukos sąvoka. Čia nusikaltimo auka apibrėžiama kaip asmuo, kuriam individualiai arba kolektyviai, pažeidžiant galiojančius valstybių narių nacionalinius baudžiamuosius įstatymus, įskaitant ir draudžiančius nusikalstamą piktnaudžiavimą valdžia, veikimu arba neveikimu buvo padaryti nuostoliai, įskaitant kūno sužalojimus arba moralinę žalą, emocinius išgyvenimus, materialinę žalą arba esminį pagrindinių žmogaus teisių pažeidimą²⁵. Toks asmuo laikytinas auka, nepriklausomai nuo to, ar buvo teisės pažeidėjas nustatytas, taip pat nepriklausomai nuo giminystės ryšių tarp teisės pažeidėjo ir aukos. Sąvoka „auka“ atitinkamai

²⁴ Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings. 2001/220/JHA. // Official Journal L082, 22/03/2001 P. 1-4.

²⁵ United Nations Declaration (29 November 1985) of Basic Principles of Justice for victims of Crime and Abuse of Power. Centre for International Crime Prevention // guide for Policy Makers. – New York, 1999. P. 15.

atvejais apima ir aukos artimus giminaičius ar tiesioginius išlaikytinius, taip pat asmenis, kuriems buvo padaryti nuostoliai, bandant suteikti pagalbą aukai, esančiai skurdžioje padėtyje, arba užkirsti kelią viktimizacijai. Taigi, kaip matyti, deklaracijos nuostatos taikomos visiems asmenims be kokių nors apribojimų, nepriklausomai nuo rasės, odos spalvos, lyties, amžiaus, kalbos, tikėjimo, tautybės, politinių ar kitokių pažiūrų, kultūrinių įsitikinimų ar praktikavimo, turtinės, visuomeninės, šeimyninės, etninės ar socialinės kilmės ir nedarbingumo. Autorės nuomone, tokios deklaracijos nuostatos vertintinos tik teigiamai, nes yra svarus viktimiškumą ir viktimizaciją mažinantis įrankis.

Nusikaltimų aukų teisinę padėtį Lietuvoje iš esmės charakterizuoja baudžiamasis procesas. Nukentėjusiojo sąvoka pateikiama Lietuvos Respublikos BPK 28 straipsnio 1 dalyje. Nukentėjusiuoju pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinės, turtinės arba moralinės žalos²⁶.

Taigi baudžiamąja teisine prasme nukentėjusiojo apibrėžimą sudaro 3 pagrindiniai elementai: 1) Nukentėjusysis – tai visuomeninių santykių teisės subjektas, kuriuos saugo, reguliuoja tarptautiniai bei nacionaliniai teisės aktai, ir kurie užtikrina asmens galimybę netrukdomai naudotis savo subjektinėmis teisėmis, įgyvendinant teisėtus interesus, dalyvis; 2) Patirta moralinė, turtinė, fizinė žala arba reali galimybė ją patirti; 3) Įstatyme numatyta konkreti teisės norma, už kurios pažeidimą teisės pažeidėjui atsiranda atitinkama atsakomybė.

Teigiama, kad baudžiamojoje teisėje, baudžiamajame procese, taip pat kituose nacionaliniuose teisės aktuose nusikaltimo auka apibrėžiama tik kaip nukentėjusysis, nors atlikus teisinės bazės analizę, matyti, kad vartojami ir kiti terminai „nukentėjęs asmuo“, „nukentėjęs fizinis (juridinis) asmuo“²⁷, kuriais taip pat apibrėžiami asmenys, kurie dėl baudžiamaisiais įstatymais uždraustos veikos patyrė turtinės arba neturtinės žalos. Nors vartojami skirtingi terminai, tačiau visi jie turi bendrą bruožą, t.y. nusako subjektą, kurio atžvilgiu buvo padaryta pavojinga, teisei priešinga veika.

Kad nusikaltimo aukai būtų suteiktas nukentėjusiojo statusas, būtini du pagrindai, t.y. faktinis ir juridinis. Nagrinėjant faktinį nusikaltimo aukos pripažinimo pagrindą, nekyla ypatingų problemų, t.y. reikia paties fakto, kai nusikalstama veika (nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu) asmeniui padaryta fizinė, turtinė ar moralinė žala. Kaip rodo ikiteisminio tyrimo, teismo nagrinėjimo praktika, daugiausia problemų kyla dėl neturtinės žalos įvertinimo, įrodymo, taip pat jos atlyginimo, kompensavimo. Asmens pripažinimo nukentėjusiuoju juridinį pagrindą sudaro atitinkamo teisės saugos institucijos pareigūno arba teisėjo priimtas sprendimas, kuris įtvirtinamas atitinkamuose dokumentuose, t.y. nutarimuose arba teismo nutartyse. Tik nuo

²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamais kodeksas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. rugsėjo 26d. priimtu įstatymu Nr. VIII – 1968 (skelbta: V.ž., 2000 10 25, Nr.: 89, publikacijos Nr.: 2741).

²⁷ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 2 str. 2d., 2005 m. birželio 30d., Nr.X-296 (V. ž., 2005, Nr.: 85, publikacijos Nr.: 3140); Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. IV- 160, 2003 m. gegužės 8 d. „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“ (skelbta: V.ž., 2003 05 23, Nr.: 50, publikacijos Nr.: 2230).

oficialaus dokumento įforminimo momento nusikaltimo auka įgyja nukentėjusiojo statusą ir įgauna visas teises bei pareigas, numatytas Baudžiamojo proceso kodekse. Pagal LR BK 28 str. nukentėjęs nuo nusikaltimo asmuo iš karto negali būti nukentėjusiuoju procesine prasme su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Nepakanka vien konstatuoti realiai padarytos žalos, t. y. faktinio pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindo, bet yra privalomas kompetentingo pareigūno surašytas procesinis dokumentas – nutarimas ar nutartis, t.y. baudžiamasis procesinis, juridinis pagrindas.

Tačiau Lietuvos Respublikos baudžiamasis procesas numato atvejus, kai ikiteisminis tyrimas pradamas tik tuomet, kai yra nukentėjusiojo skundas (LR BPK 167 str.), privataus kaltinimo bylos procesą (LR BPK 407 str.) – abi normos deklaruoja, kad “tyrimas pradamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas“. Nagrinėjant minėtas teisės normas akivaizdžiai matome prieštaravimus: vienu atveju asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, kai jau atliekamas ikiteisminis tyrimas, kitu atveju įstatymas numato teisę paduoti skundą asmeniui, kuris iš karto laikomas nukentėjusiuoju, nors pagal įstatymą jis tokiu dar nėra pripažintas. Šis prieštaravimas kyla dėl to, kad nukentėjusiojo terminas vartojamas ne tik procesine, bet ir materialine prasme, nors nukentėjusiojo procesinį statusą (nukentėjusiojo teises ir pareigas) asmuo įgyja tik tada, kai priimamas nutarimas arba nutartis pripažinti asmenį nukentėjusiuoju. Tokio nutarimo (nutarties) priėmimas įmanomas tik pradėjus ikiteisminį tyrimą. Analogišką prieštaravimą galima išvelgti ir analizuojant BPK 3 str.5 ir 6 punktus. Nukentėjusiojo atsiradimas realioje tikrovėje nesusijęs su kompetentingos teisėsaugos institucijos atliekamais ikiteisminio tyrimo veiksmais ir pareigūnų priimamais sprendimais. Padarytas nusikaltimas sukelia objektyvias pasekmes – atsiranda nukentėjusysis. Procesinis įstatymas konstatuoja padarytos veikos faktą – atsiradusią žalą ir reglamentuoja tokią žalą patyrusio asmens dalyvavimą baudžiamajame procese, jo kaip baudžiamojo proceso santykių dalyvio, teises ir pareigas. Taigi tai daugiau teorinis ginčas vartojant skirtingus terminus.

Analizuojant pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindus, reikėtų atkreipti dėmesį, kad pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindas gali būti turtinė arba fizinė, arba neturtinė žala. Fizinės arba turtinės žalos samprata bei jos dydžio nustatymas didesnių sunkumų nesukelia, o štai neturtinės žalos dydžio kriterijai dar diskutuoti.

Ikiteisminio tyrimo sėkmė tiesiogiai sietina su tuo, kaip greitai ir intensyviai bus pradėtas ir vykdomas ikiteisminis tyrimas, kokie bus pareigūno santykiai su nukentėjusiuoju, t.y. asmeniu, labai suinteresuotu bylos baigtimi. Neretai jis yra vienintelis asmuo, galintis nurodyti konkrečias nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes ir įtariamojo požymius. Šios aplinkybės lemia, kad su nukentėjusiuoju asmeniu kuo skubiau turi būti užmegztas geras psichologinis kontaktas ir tarpusavio bendravime vyrauti dėmesingumas, atidumas bei atjauta, nes dažniausiai tik tai suteikia nemažų garantijų sėkmingam tyrimui bei nukentėjusiojo interesų užtikrinimui.

1.3.2. Nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo sampratų santykis užsienio šalyse

Daugelyje išsivysčiusių Europos valstybių vartojama nusikaltimo aukos samprata yra daug imlesnė negu Lietuvoje, kur nusikaltimų aukomis laikomi ne tik asmenys, kuriuos mes pripažįstame nukentėjusiais, bet ir visi kiti dėl konkrečios nusikalstamos veikos įvairią socialinę (materialinę, fizinę, psichinę (dvasinę) arba kitokią) žalą patyrę asmenys, pavyzdžiui, nusikaltimo liudininkai, nukentėjusiųjų artimieji ir kt.²⁸ Tikslinga apžvelgti kai kurių užsienio valstybių įstatymų leidėjų poziciją, norint įvairiapusiškai išsiaiškinti nusikaltimų aukų ir nukentėjusiojo santykio esmę.

Nukentėjusiojo sąvoka Didžiosios Britanijos baudžiamojo proceso įstatymuose nėra pateikta²⁹. Nukentėjusiojo asmens statuso specifiką teisės aktuose lemia šios šalies sukurta sudėtinga teisėsaugos institucijų struktūra. Bendrosios teisės sistemos šalyse baudžiamojo proceso sistema neturi tokio proceso dalyvio kaip nukentėjusysis, nusikaltimo auka neturi savo „vaidmens“, t. y. nėra proceso šalis baudžiamojo teisingumo procese. Priešingai nei kai kurių kontinentinės Europos šalių įstatymuose, nukentėjusysis Didžiosios Britanijos baudžiamajame procese dalyvauja tik kaip kaltintojo liudytojas. Byloje jis duoda parodymus, tačiau nukentėjusiojo parodymai reikalingi tik tuo atveju, jeigu teismo ginčo metu jie naudingi teismui nagrinėjimui. Situacija kiek pasikeitė, kai 1990 vasario 22d., Europoje buvo minima Tarptautinė pagalbos nusikaltimo aukoms diena. Tada Didžiosios Britanijos vyriausybė išspausdino „Aukų chartiją“, kurioje buvo išvardintos visų žinybų, įgyvendinančių teisingumą, pareigos, susijusios su nusikaltimo aukomis.

JAV teisės Bilių rengėjai rėmėsi Anglijos įstatymų tradicijomis. Jų teisės aktuose nukentėjusiųjų teisės atskirai neminimos, o nukentėjusiųjų vaidmuo baudžiamajame procese apsiriboja tik pranešimu apie nusikaltimą ir dalyvavimu byloje liudytoju. Pirmą kartą JAV teisės aktuose nukentėjusiojo asmens sąvoka minima 1980 m. Viskonsino valstijos kongreso priimtame „Nusikaltimo aukų teisių bilyje“. 1982 m. JAV Prezidentas išleido įsaką „Dėl nusikaltimo aukų“, kuriame pasiūlė nemažai įstatymo pakeitimų apginti nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų teises teigdamas, kad kriminalinė justicija ir teisės sistema išsiderino, nusikaltimo aukos prarado apsaugą ir tapo bejėgės ir kad tokia padėtis turi būti ištaisyta. Vėliau visas nukentėjusiojo padėties teisinio reguliavimo mechanizmas bei elgesio su nusikaltimo aukomis principai buvo įtvirtinti ne tik daugelyje JAV valstijų, bet ir federalinėse konstitucijose bei įstatymuose. Bendra nukentėjusiojo asmens sąvoka numatyta JAV kodeksų (įstatymų sąvade) 42 skyriaus 10607 str., *„nukentėjusiuoju pripažįstamas asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikaltimo patyrė fizinę, emocinę arba piniginę žalą, taip pat juridinio asmens atstovas, jei nusikaltimas padarytas juridiniam asmeniui, ir, jeigu nukentėjusysis neturi 18 metų, yra neveiksnus arba numirė, tai nukentėjusiuoju pripažįstamas*

²⁸ Burlakova V.A. Kriminologija. Sankt Peterburgas, 2002. P.178.

²⁹ Ancelis P., Juzukonis S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese // Jurisprudencija 35 (27). Vilnius, 2002. P. 100.

sutuoktinis, globėjai, tėvai, brolis, kitas šeimos narys ar kitas teismo paskirtas asmuo“³⁰. Panašiai nukentėjusiojo sąvoka apibrėžiama ir Venesuelos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse³¹.

Kontinentinės teisės sistemoje nukentėjusiojo statusas bei jo teisinės padėties specifika gerai atsispindi Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse, kuriame nukentėjusiajam skirtas atskiras skirsnis. Pagal Vokietijos BPK nukentėjusysis gali dalyvauti kaip privatus kaltintojas, kaip kaltintojo padėjėjas ir kaip civilinis ieškovas. Be to, 374 straipsnis nustato, jog nukentėjusieji gali būti ne tik piliečiai, bet ir „*korporacijos, bendrovės bei kiti žmonių susivienijimai*“³². Austrijoje, kaip ir Vokietijoje nukentėjusysis baudžiamajame procese dalyvauja kaip prokuroro padėjėjas ar liudytojas arba kaip privatus asmuo. Bendro termino „nukentėjusysis“ Austrijos BPK nėra. Apskritai nukentėjusiuoju baudžiamojoje teisėje laikomas asmuo, kuris dėl pavojingos visuomenei veikos tapo nukentėjusiuoju³³.

Belgijoje nukentėjusiu laikomas „asmuo ir kiti, kas dėl nusikalstamos veikos patyrė materialinę ar moralinę žalą“³⁴.

Danijos teisėje nukentėjusiojo asmens sąvokos nėra numatyta. Juo apskritai laikomas tas, kieno privatūs interesai, saugomi baudžiamojo įstatymo, buvo pažeisti³⁵.

Italijos Baudžiamojo proceso kodekse numatyta, kad nukentėjusiuoju pripažįstamas asmuo, kuris nukentėjo nuo padaryto nusikaltimo; jei nukentėjęs nuo padaryto nusikaltimo asmuo mirė, tai nukentėjusiuoju tampa artimi giminaičiai, taip pat nukentėjusiais pripažįstami juridiniai asmenys. Italijos BPK skirtingai nei kitų paminėtų šalių, proceso įstatymuose nevertinama sąvoka „nukentėjusysis“, o vartojama sąvoka „asmuo, nukentėjęs nuo nusikaltimo“.

Lenkijos teisėje, nukentėjusiuoju pripažįstami fiziniai ir juridiniai asmenys, kurių interesai buvo tiesiogiai pažeisti arba jiems kilo reali grėsmė. Taip pat nukentėjusiuoju pripažįstamos valstybinės įstaigos, savivaldybė, visuomeninės bei neturinčios juridinio asmens teisių organizacijos, draudimo bendrovės, išmokėjusios arba įsipareigojusios išmokėti draudimo įmoką. Lenkijos BPK nukentėjusiojo sampratos specifika, skirtingai nuo daugelio kitų šalių dar pasireiškia tuo, kad „nukentėjusysis“ vienu metu yra faktinė ir juridinė sąvoka, tai objektyvi būseną ir tapti nukentėjusiuoju nereikia specialaus procesinio akto. Nukentėjusiojo dalyvavimas byloje išimtinai priklauso nuo paties nukentėjusiojo procesinių veiksmų, išskyrus atvejus, kai šis byloje dalyvauja kaip subsidiarinis kaltintojas.

Analizuojant užsienio valstybių baudžiamuosius įstatymus bei teisės literatūrą pastebėta, kad pačiai nukentėjusiojo sąvokai nėra skiriamas labai didelis dėmesys. Daugelyje valstybių laikomasi

³⁰ Juzukonis S. Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese. daktaro disertacija. Vilnius, 2002. P. 31.

³¹ Ten pat. P. 32.

³² Starfprozebordnung oder Mit GVG und Nebengesetze. – Munchen: Klunknecht/Meyer – Grobner, 1993.

³³ Wergens A. Crime Victims in the European Union. UMEA. 1999. P. 63.

³⁴ Ten pat. P. 83.

³⁵ Ten pat. P. 102.

principo, jeigu asmuo nukentėjo nuo nusikaltimo ir apie tai pranešė, ar kreipėsi į teisėsaugos institucijas, jis yra laikomas nukentėjusiuoju. Ir todėl, priklausomai nuo valstybės teisės tradicijų, nukentėjusysis savo teises realizuoja įvairiai: kaip privatus kaltintojas, kaip civilinis ieškovas ir pan.

Apibendrinant nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykio sampratą reikėtų akcentuoti, kad tarp sąvokų „nusikaltimo auka“, ir „nukentėjusysis“ negalime dėti lygybės ženklo, sąvoka „nusikaltimo auka“ daug platesnė nei „nukentėjusysis“, tačiau šios sąvokos turi bendrą bruožą – subjektą, kuriam padaryta pavojinga priešinga teisei veika, tačiau ne kiekviena nusikaltimo auka tampa nukentėjusiuoju.

1.4. Nusikaltimų aukų teisinės padėties Lietuvoje analizė

1.4.1. Nusikaltimų aukų teisinės padėties istorinė raida

Viename pirmųjų rašytinių teisės šaltinių Lietuvoje, 1468 metų Kazimiero Teisyne, kuriame „daugiausiai išdėstytos baudžiamosios teisės ir proceso normos, bei sprendžiant iš turinio, buvo skirtas Didžiojo kunigaikščio urėdams ir žemvaldžiams feodalams, kad šie vienodai teistų savo priklausomus žmones“³⁶, jau užtikrinamos nukentėjusiojo asmens teisių realizavimo galimybės, gauti žalos atlyginimą. Vėlesnis iš pagrindinių rašytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltinių buvo Pirmasis Lietuvos Statutas³⁷ (toliau Statutas), parengtas bajorų reikalavimu ir priimtas Seimo. Statute pagrindiniai nusikaltimo požymiai buvo skriauda nukentėjusiajam ir žala valstybei. Sąvokos *žala* Statute nebuvo, tačiau vartojamas terminas *skriauda*, kuris apimdavo grobimus, plėšimus, smurtą bei žmogžudystes. Skriaudos atlyginimu turėjo rūpintis pats nukentėjęs asmuo, jis privalėjo ne tik kreiptis į teismą, bet ir pateikti reikiamus įrodymus bei įrodyti, apie jam padarytą skriaudą. Bausmė susidėjo iš dviejų dalių: atlyginimas nukentėjusiajam už padarytą skriaudą ir bauda didžiojo Kunigaikščio išdui arba bajorui už padarytą skriaudą. Statute buvo numatyti nukentėjusiųjų asmenų teisių (gyvybės, nuosavybės) apsaugos atvejai. Taip pat buvo įtvirtintas teisėtumo principas, kuris saugojo nukentėjusius asmenis, ir kitus proceso dalyvius, nuo neteisėtų, nepagrįstų teismo sprendimų ar bylos vilkinimo. 1566 metais buvo priimtas II Statutas, jame buvo numatyta, kad sunkesnių nusikaltimų atvejais padaromi ne vien materialiniai nuostoliai, bet pažeidžiamos Statuto saugomos asmens teisės, todėl nukentėjusysis be žalos ir nuostolių atlyginimo, turėjo gauti kompensaciją už savo subjektyvių teisių pažeidimą³⁸.

Žvelgiant į Lietuvos Statutus šių dienų akimis, matyti, kad tai buvo pažangus ir prasmingo turinio sąvadas. Nors Statute nebuvo konkrečiai įtvirtintas principas, kad jis skirtas užtikrinti žmogaus teises, tačiau matyti, kad jau tuo metu buvo ginamos nuskriaustojų (nukentėjusiojo) asmens teisės, aiškiai buvo pateikta tvarka, kaip nuskriaustasis gali realizuoti savo teises bei gauti atlyginimą už patirtą skriaudą bei nuostolius. Žalos atlyginimo atveju, pirmiausia buvo patenkinami nukentėjusiojo asmens interesai, o tik po to valstybės. Buvo reglamentuotos nukentėjusiojo garantijos saugojant sveikatą, nuosavybę ir buvo aiškiai apibrėžti teisiniai padariniai. Buvo įtvirtinta kaltininko galimybė susitarti su nukentėjusiu asmeniu dėl jam padarytos žalos atlyginimo, susitaikyti su nukentėjusiuoju ir tikėtis švelnesnės bausmės ar atleidimo nuo jos. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas nukentėjusiajam, todėl tokia įstatymo leidėjo pozicija buvo parodyta, kas valstybėje svarbiausia, o tai labai skiriasi nuo šiandieninių dienų, kur didesnis dėmesys skiriamas

³⁶ Machovenko J. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius. 2000. P. 50-51.

³⁷ Valiukonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529m.). Vilnius. 2001. P. 125.

³⁸ Vansevičius S. Nusikaltimai ir bausmės antrajame Lietuvos statute // 1566 metų Antrasis Lietuvos statute. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos statute 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga. Vilnius. 1993. P. 44.

kaltam asmeniui, o nusikaltimo auka nustumama į antrą planą. Manau, kad Statutų atskiros nuostatos savo dvasia gali būti naudingos tobulinant šiandieninę nusikaltimo aukų teisinę padėtį Lietuvoje.

Lietuvai XIX a. viduryje netekus valstybingumo galiojo Rusijos teismo proceso, taip pat baudžiamosios teisės įstatymai, metų Baudžiamosios teisenos įstatymas (toliau BTĮ). Būtina pažymėti, kad pats terminas „nukentėjusysis“ pirmą kartą pasirodė 1864 metų BTĮ. Tiek iki Nepriklausomybės atkūrimo 1918 metais, tiek Nepriklausomos Lietuvos metu iki 1940 metų galiojęs BTĮ pakankamai plačiai ir aiškiai reglamentavo nukentėjusiųjų asmenų teises ir rūpinosi nukentėjusiojo ir kaltinamojo santykiais proceso metu. Reikia pastebėti, kad nukentėjusysis savo procesinį statusą įgydavo iškart po skundo padavimo. Taigi jo galimybė pasinaudoti savo procesinėmis teisėmis nepriklausė, kaip dabar, nuo bylą tiriančio pareigūno subjektyvios nuomonės. *„Kai asmuo, nukentėjęs dėl nusikalstamo darbo, pareiškia ieškinį dėl atlyginimo, jis dalyvauja byloje civiliniu ieškovu“* (BTĮ 6 str.)³⁹. Civilinį ieškinį buvo galima pareikšti ne tik dėl padarytos materialinės žalos, bet ir moralinės žalos atlyginimo. Buvo plačiai taikomas nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas. Įstatymo numatytais atvejais nukentėjusiajam susitaikius su kaltinamuoju, byla negalėjo būti keliama, o iškeltoji turėjo būti nutraukta. *„Daugelyje kėsiniūsi asmens gerovei nukentėjėlio sutikimas naikina neteisumą, tuo būdu ir nusikaltimo buvimą“*⁴⁰ – dar 1925 m. teigė V.Stankevičius. Apibendrinat galima padaryti išvadą, kad pirmajame Lietuvoje galiojusiame BTĮ buvo numatyta gana daug nukentėjusiojo asmens teisių, teigiami dalykai yra tai, kad nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo, savo procesinėmis teisėmis galėjo pasinaudoti iš karto nuo skundo pranešimo apie nusikaltimą momento, taip pat buvo numatyta galimybė reikalauti ne tik nusikaltimu padarytos materialinės žalos, bet ir moralinės žalos atlyginimo.

Inkorporavus Lietuvą į SSRS sudėtį, nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje pradėjo galioti 1923 m. RTFSR baudžiamąjo proceso kodeksas, kuris veikė ir po Antrojo pasaulinio karo iki 1961 m. Šis kodeksas nepateikė nukentėjusiojo termino sąvokos, tačiau tuometinėje teisinėje literatūroje galima rasti tokį nukentėjusiojo apibrėžimą *„Nukentėjusysis yra asmuo, kurį užgavo nusikaltimas, sudaręs byloje tyrimo objektą“*⁴¹. Iš esmės šis kodeksas nušalino nukentėjusįjį nuo aktyvaus vaidmens baudžiamajame procese, nebuvo atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius instituto, įstatymas suteikdavo jiems menkas teises, dėl to jie negalėjo veiksmingai ginti savo interesų. Palyginus su šiuo kodeksu, 1961 metais priimtas Lietuvos TSR baudžiamąjo proceso kodeksas buvo daug progresyvesnis nukentėjusiojo asmens teisių apsaugos srityje.

³⁹ Kavolis M. Baudžiamąjo proceso įstatymas su komentarais sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų liečiančių Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto baudžiamąjo proceso teisę. Kaunas. 1933. P. 12.

⁴⁰ Stankevičius V. Baudžiamoji teisė. Paskaitos. Kaunas, 1925.

⁴¹ Strogovičius M. Baudžiamasis procesas. Vilnius. 1947. P. 88.

Patvirtinus 2002 m. kovo 14d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą, 1961 metais priimtas Lietuvos BPK su pakeitimais ir papildymais tapo istorija.

Glaustai apžvelgus nusikaltimų aukų teisinės padėties raidą matyti, kad nukentėjęs asmuo baudžiamajame procese iki sovietinio laikotarpio buvo aktyvus dalyvis baudžiamajame procese, turėjo gan plačias veikimo ribas, jo teisės ir teisėti interesai buvo ginami. Todėl manau, kad yra perimtinų idėjų, rengiant ir tobulinant šiandieninės nusikaltimo aukos teisinę padėtį.

1.4.2. Nusikaltimų aukų teisinės padėties analizė

Kaip buvo minėta, nusikaltimų aukų teisinę padėtį iš esmės charakterizuoja baudžiamasis procesas. Nukentėjusiojo sąvoka, jo teisės ir pareigos baudžiamajame procese įtvirtintos BPK 28 straipsnyje.

Pripažinus nukentėjusiuoju jam ir jo atstovui suteikiamos gan plačios teisės.

LR BPK 28 str.2 d. įtvirtina tokias nukentėjusiojo ir jo atstovo teises: teisę teikti įrodymus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus; ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla; dalyvauti bylą nagrinėjant teisme; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus; taip pat apskusti teismo nuosprendį ar nutartį; pasakyti baigiamąją kalbą. Minėto straipsnio 3 d. numato, kad nukentėjusysis privalo duoti parodymus. Jis prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip liudytojas. Taip pat nukentėjusysis turi ir kitų teisių, kuriomis naudojasi viso proceso metu: teisė kalbėti savo gimtąja kalba ar kita kalba, kurią moka, ir naudotis vertėjo paslaugomis (8 str.), dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, taip pat reikalauti neviešo bylos (t.y. uždarame posėdyje) nagrinėjimo teisme byloje dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, taip pat kitose bylose, kai siekiama užkirsti kelią skelbti žinioms apie privatų proceso dalyvių gyvenimą (9 str. 2d.), reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (44 str. 10 d.), ši nauja nuostata tiesiogiai susijusi su nukentėjusiųjų teisių išplėtimu ir jo vaidmens didinimu, tiksliau su nukentėjusiųjų teisių realizavimu, inicijuojant bei vykdant baudžiamąjį persekiojimą; gali turėti atstovą pagal įstatymą ar įgaliojimą (53 – 56str.), gali savo iniciatyva pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmes nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (98 str.), turi teisę pareikšti civilinį ieškinį (109 str.), turi teisę raštu prašyti prokurorą atlikti BPK numatytus veiksmus ir teisę dalyvauti jų prašymu atliekamų tyrimo veiksmų metu, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, reikšti pastabas dėl šių protokolų turinio (178 str. 2 ir 6 d.), gali prašyti prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną taikyti jam anonimiškumą (198 str.), tai svarbus asmens teisių ir laisvių garantas ir pan.

Nusikaltimų aukų teisinė padėtis baudžiamajame procese atsispindi pagal jam suteiktų teisių turinį, apimtį, numatytas pareigas bei galimybę tinkamai realizuoti jam suteiktas teises ir pareigas. Svarbiausias baudžiamojo proceso principas yra rungtyniškumas, kuris gali būti įgyvendintas tik tada, kai visiškai realizuojamos ne tik kaltinamojo, bet ir nukentėjusiojo teisės. Nors LR BPK 7 str. deklaruojama teismo nagrinėjimo dalyvių teisių lygybė ir nustatoma, kad kaltinimo ir gynybos šalys bylų nagrinėjimo teisme metu turi lygias teises, vienok faktiškai to nėra.

Todėl galima teigti, kad nusikaltimų aukų teisių apsaugos situacija tebėra problematiška. Akivaizdu, kad dabartinės pastangos pagerinti nusikaltimų aukų padėtį Lietuvoje yra nepakankamos. Nors naujai įsigaliojusiame BPK įsivyravo nauja teisių koncepcija ir nemažai dėmesio skirta proceso dalyvių teisių tikrinimui, nukentėjusiojo teisinė padėtis žymiai patobulinta, vis dėl to nusikaltimų aukų teisinis statusas, socialinės apsaugos lygis liko beveik nepakitęs.

Analizuojant nusikaltimų aukų teisinę padėtį galima išskirti tokias pagrindines nukentėjusiųjų teisių įgyvendinimo problemas:

- pripažinimo nukentėjusiuoju problema;
- teisė į informaciją;
- teisės į teisinę pagalbą bei paramą užtikrinimo problemos;
- teisės į žalos atlyginimą užtikrinimo problemos;
- susitaikymo institutas;
- statistinės informacijos rinkimo ir skelbimo problemos.

Pripažinimo nukentėjusiuoju problema. Nusikaltimo auka baudžiamajame procese egzistuoja tik kaip „nukentėjusysis“, o jo teisių, teisėtų interesų užtikrinimas, poreikių tenkinimas tiesiogiai siejamas su proceso dalyvio teisiniu statusu. Taigi tik priėmus atitinkamą sprendimą ir surašius procesinį dokumentą yra konstatuojama, kad nusikaltimo auka turi visas įstatymuose nurodytas teises, o neatlikus šių veiksmų prarandamas nusikaltimo aukos efektyvios teisinės apsaugos pagrindas. Susiduriama su problema, kad auka būtų laiku pripažinta nukentėjusiuoju. Kai pripažinimo klausimas nepagrįstai vilkinamas, atidėliojamas, auka negali užimti aktyvios proceso dalyvio pozicijos, t.y. laiku, neatidėliotinai ginti savo teises. Painsiavos sukėlė ir nauji baudžiamieji įstatymai, kuriuose nenurodoma, per kokį terminą auka turi būti pripažinta nukentėjusiuoju. Įstatymas įtvirtina neatidėliotiną aukos pripažinimą nukentėjusiuoju, kai būtina nedelsiant patikrinti pateiktus duomenis ir imtis atitinkamų veiksmų siekiant pašalinti ar sumažinti nusikaltimo padarinius. Taigi būtina keisti ydingai besiformuojančią ikiteisminio tyrimo praktiką, vilkinant asmenų pripažinimą nukentėjusiaisiais, būtina nuoseklesnė minėtųjų pareigūnų kontrolė⁴².

⁴² Uscila R. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas// Jurisprudencija, 2004.t.59(51). P. 18.

Teisė į informaciją. Lietuvoje nemaža dalis nusikaltimų aukų nežino savo teisių, jų realizavimo galimybių, apie jas neinformuojamos, nesuteikiamos teisinio pobūdžio konsultacijos, bet pabrėžiamos jų pareigos baudžiamojo proceso metu, t.y. jos privalo atvykti šaukiamos, negali atsisakyti duoti parodymų, turi prisiekti. Nusikaltimų aukų viktimologiniai tyrimai parodė, kad nusikaltimų aukos nežino savo teisių. Vos 5,7% nukentėjusiųjų teigė, jog prieš tapdami nusikaltimo auka, žinojo savo teises, 38,2% –kad žinojo dalį jų. Be to, net 63,6% apklaustų aukų negavo būtinos teisinės pagalbos teisėsaugos institucijoje⁴³. Kitas viktimologinis tyrimas parodė, kad 45,5% apklaustųjų nežino, kur kreiptis dėl aukos teisių pažeidimų⁴⁴.

LR BPK 45 str. aiškiai nurodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teisėjas privalo ne tik išaiškinti aukos procesines teises, bet ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti, tačiau praktikoje tai vangiai įgyvendinama⁴⁵.

Užsienio valstybių baudžiamojo proceso teisės literatūroje, tokios nukentėjusiojo teisės, kaip pvz.: teikti įrodymus, pareikšti prašymus ir kitos, nėra plačiai tyrinėjamos ar akcentuojamos, nes tai savaime suprantamos ir „grynai“ procesui būdingos teisės, reikalingos visiems proceso dalyviams ir, be jų neįmanomas baudžiamasis procesas. Tuo tarpu pagrindinis dėmesys baudžiamojo proceso teisėje skiriamas kitokioms baudžiamojo proceso dalyvių teisėms, kurios apskritai nėra būdingos procesui, tačiau dažniausiai susijusios su žmogaus teisių apsauga, – tai, teisė į informaciją⁴⁶, užuojautą, pagarbų elgesį, teisinę pagalbą ir žalos atlyginimą. Šios teisės, o ypač teisė į informaciją, daugiausia susijusios su asmens valia įgyvendinti kitas, jam įstatymu suteiktas teises. Nes iš tikrųjų baudžiamojo proceso dalyvių teisių realizavimą mažins techninės atskirų baudžiamojo proceso kodekso nuostatų įgyvendinimo problemos, kadangi jas patobulinti nesudėtinga. Nukentėjusysis privalo gauti informaciją, kuri tiesiogiai siejasi su jo teisių ir teisėtų interesų apsauga. Pvz., nukentėjusysis nėra informuojamas, jei kaltinamajam pakeičiama ar panaikinama kardomoji priemonė (pvz., iš griežtesnės į lengvesnę), o tai tiesiogiai susiję su nukentėjusiojo interesais, ypač jeigu padarytas nusikaltimas smurtinis ir tikėtina, kad kaltinamasis pabandys paveikti nukentėjusįjį. Tai, kad nukentėjusįjį būtina informuoti, pvz., apie kardomosios priemonės pakeitimą ar panaikinimą, suponuoja tai, kad vienas iš pagrindų suimti įtariamąjį yra faktiniai duomenys, rodantys, kad įtariamasis pats ar per kitus asmenis gali bandyti paveikti nukentėjusiuosius (BPK 122 str.). Taip pat nukentėjusiųjų teisės nėra užtikrinamos ir bausmių vykdymo procese, nukentėjusysis nėra informuojamas sprendžiant nuteistojo lygtinio paleidimo iš pataisos namų

⁴³ Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas; disertacija. – Vilnius: LTU, 2003. P. 149.

⁴⁴ Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas. Reprezentatyvi gyventojų apklausa (N=1000) 2004-11-14. JTVP programa Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus veiksmų planą.

⁴⁵ Plačiau apie teisės į informaciją problemą žiūrėti Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005. P. 257-258.

⁴⁶ Plačiau apie teisės į informaciją įgyvendinimą žiūrėti Birmontienė T. Teisė į informaciją. Vilnius. 2001., A. Review of Victim's charter. London February. 2001. P. 8.

teikimą, sprendžiant nuteistojo atleidimo nuo bausmės klausimą, taip pat nuteistajam nenumatyta teisė apskųsti tokius sprendimus, todėl tokia informacija jiems turėtų būti suteikta ir numatyta galimybė apskųsti minėtas nutartis.

Teisės į teisinę pagalbą bei paramą užtikrinimo problemos. Lyginant nukentėjusiojo ir kaltininko galimybes gauti valstybinę teisinę pagalbą, matyti, kad kaltininkas jų turi daugiau. Tam tikromis aplinkybėmis gynėjo dalyvavimas yra būtinas ir garantuojamas nepriklausomai nuo kaltinamojo valios (BPK 51 str.). Įtariamajam (kaltinamajam) prašant, gynėjo dalyvavimą užtikrina ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas (BPK 50 str.). Be to, nukentėjusiojo atstovas, kaip ir pats nukentėjęsysis, neturi tiek teisių, kiek kaltinamojo gynėjas. Jei kaltinamasis neturi lėšų sumokėti už advokato pagalbą, įstatymų nustatyta tvarka jis turi teisę visiškai ar iš dalies būti atleistas nuo teisinės pagalbos sumokėjimo. Praktiškai iš kaltininko net nereikalaujama pateikti įrodymų apie sunkią turtinę padėtį. Tuo tarpu nukentėjusiajam ilgą laiką teisinė pagalba įstatymuose nebuvo numatyta ir nukentėjusiojo interesų gynyba rūpinosi tik pats nukentėjęsysis. 2000 m. buvo priimtas Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas⁴⁷, kuris numato valstybės garantuojamą teisinę pagalbą piliečiams, dėl turtinės padėties negalintiems tinkamai ginti savo teisių ir įstatymų saugomų interesų. Tačiau praktiškai nusikaltimų aukų teisinė padėtis, socialinės garantijos stiprėjo tik *de jure*, bet ne *de facto*, kadangi minėto įstatymo nustatyti reikalavimai varžė nukentėjusiajam teisę pasinaudoti tokia teikiama pagalba, nukentėjęsysis privalėjo turėti ir pateikti turto ir pajamų deklaraciją, patvirtinančias pažymas, kitus rašytinius įrodymus. Tačiau kaip parodė praktika, ji buvo neveiksminga, nepakankamai užtikrino teisinės pagalbos prieinamumą bei kokybę⁴⁸. Galima išskirti keletą priežasčių:

I. Minėtas įstatymas numatė itin formalizuotą, biurokratizuotą, sudėtingą pagalbos įforminimo tvarką. Asmuo, pretenduojantis į šią pagalbą, turėjo pateikti daugybę dokumentų, įrodančių jo teisę gauti teisinę pagalbą: pažymas, pajamų deklaracijas ir kita. Kol organizuojama teisinė pagalba, būdavo prarandamas brangus laikas, o pati pagalba netekdavo savo aktualumo.

II. Buvo nepakankamas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos finansavimas. Vyravo nuomonė, kad tai „antrarūšės“ teisinės paslaugos. Atitinkamai nukentėdavo tiek teisinių konsultacijų, tiek teisinių dokumentų rengimas, jų kokybė. Vyravo paviršutiniškas, neatsakingas požiūris į aukos atstovavimą, apsiribojama tik pačio asmens kaip simbolio dalyvavimu.

III. Buvo akivaizdu, kad apie tokios pagalbos teikimą trūksta informacijos⁴⁹.

Pastaruoju metu patobulinta valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema. Svarbus žingsnis siekiant realiai padėti nusikaltimų aukoms buvo žengtas 2005m. sausio 20d. priėmus

⁴⁷ Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas// Valstybės žinios. -2000,Nr. 30-827.

⁴⁸ Žr.Teisinės pagalbos reforma Lietuvoje.Mokslinės-praktinės konferencijos medžiaga.- Vilnius,2004m. balandžio 22d.

⁴⁹ Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005. P.260.

patobulintą (naujos redakcijos) Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą⁵⁰. Šiuo įstatymu yra supaprastinamas pirminės teisinės pagalbos teikimas. Ji tapo prieinama visiems asmenims, nepriklausomai nuo turinės padėties (nereikia pristatyti pažymų apie turtą ir pajamas) ir teikiama kiekvienoje savivaldybėje. Taip pat reikšminga naujovė, kad įstatyme numatytos kategorijos asmenų, kuriems antrinė teisinė pagalba (ji apima atstovavimą teisme ir kt.) teikiama neatsižvelgiant į jų turtą ir pajamas. Tarp jų yra ir nukentėjusieji dėl nusikaltimų atsiradusios žalos atlyginimo bylose, įskaitant atvejus, kai žalos atlyginimas sprendžiamas baudžiamojoje byloje. Tokiu atveju valstybė apmoka 100% antrinės teisinės pagalbos⁵¹.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas atlikęs žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje 2005 m. apžvalgą nurodė, kad viena iš pagrindinių problemų nusikaltimų aukų teisių srityje liko pagalbos ir paramos deklaratyvumas, ypatingai garantuojant valstybinę teisinę pagalbą. Nors 2005 metais įsigaliojęs Valstybės garantuojamos pagalbos įstatymas numato, kad nusikaltimų aukoms nemokamai teikiama tiek pirminė, tiek antrinė teisinė pagalba, praktikoje asmenys retai sulaukia tinkamos ir kokybiškos teisinės pagalbos⁵².

Teisės į žalos atlyginimą užtikrinimo problemos. Greitas ir visiškas žalos, nuostolių atlyginimas nusikaltimų aukai yra vienas iš veiksnių, lemiančių jos egzistencinius pagrindus, kadangi daugeliu atveju nukentėjusiems nėra labai svarbu, kokia bausmė bus paskirta kaltam asmeniui, jiems žymiai svarbiau yra atgauti prarastą turtą ir gauti žalos atlyginimą.

Teisė į žalos atlyginimą neretai apsiriboja tik jos pripažinimu arba „ ištirpsta“ per palyginus ilgą ikiteisminį tyrimą, teisminį bylos nagrinėjimą arba priteistos žalos išmokėjimo laiką. Pagrindinė problema yra susijusi su žalos išieškojimo užtikrinimu, ypač žalos atlyginimo operatyvumu. Daugeliu atveju nuteistieji neturi nei nekilnojamojo turto, nei pinigų, jie gali būti priskirtini net prie socialiai remtinų asmenų kategorijos, taip pat yra mažai galimybių užsidirbti, nes pataisos įstaigose vyrauja nedarbas. Dėl to nukentėjusysis neturi realių galimybių greitai atstatyti dėl nusikalstamos veikos prarastas vertybes⁵³.

Iki 2005m. liepos mėnesio visiškai neveikė BPK 118 straipsnyje numatyta žalos kompensavimo iš valstybės lėšų sistema, kadangi nebuvo parengti poįstatyminiai aktai ir tik 2005 m. birželio 30d. LR Seimas priėmė Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymą. Nors įstatymas priimtas neseniai bei jo turinys daugeliu atveju atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo reikalavimus, kai kurios įstatymo nuostatos kelia pagrįstų abejonių dėl jo taikymo efektyvumo ir socialinio teisingumo. Deja, šiame įstatyme galima išvystyti daugiau ribojimų, išimčių ir įvairių biurokratinių reikalavimų nei realiai

⁵⁰ Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas//Valstybės žinios.-2005, Nr. 18-572.

⁵¹ Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005. P.249-250.

⁵² Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2005. Apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Vilnius, 2006.P.57-58.

⁵³ Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005. P.261-262.

tikėtina, nors ir minimaliai garantuotą, kompensacinę pagalbą pačiam nukentėjusiajam. Todėl šio įstatymo nuostatos turėtų būti tobulinamos.

Kita aktuali ir menkai nagrinėjama problema – teisė į moralinės žalos atlyginimą. Kaip pastebi ekspertai, moralinės žalos sąvoka sunkiai prigyja Lietuvos visuomenėje. Susiklostė ydinga praktika, kai esant tam tikroms veikoms, per kurias nepatiriama arba patiriama tik nežymi turtinė žala, moralinė žala nevertinama kaip atlygintina. Be to, bylose, kuriose atlyginami materialiniai nuostoliai, nebesvarstomas moralinės žalos klausimas, nes laikoma, kad žmogui jau pakankamai kompensuota⁵⁴.

Susitaikymo institutas. Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo instituto elementų yra ir Lietuvos Baudžiamajame kodekse. LR BK 38 str. numato atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui su nukentėjusiuoju susitaikius. Žalos atlyginimo galimybes padidina naujajame BK išplėstas susitaikymo tarp kaltininko ir nukentėjusiojo institutas. Tai yra, padidėjo veikų skaičius, dėl kurių galimas susitaikymas bei sušvelnėjo susitaikymo sąlygos. Jei anksčiau susitaikymas buvo galimas tik dėl tam tikrų BK išvardintų nusikaltimų – iš viso apie 20 veikų, tai dabar gali būti taikomas asmenims, padariusiems baudžiamuosius nusižengimus arba nusikaltimus, kurie baudžiamajame įstatyme priskiriami prie neatsargių arba tyčinių nesunkių ir apysunkių nusikaltimų. Be to jei anksčiau kaltininkas turėjo savanoriškai atlyginti žalą, tai dabar pakanka bent susitarti dėl žalos atlyginimo. Visa tai didina galimybes kaltininkui be teisminio nagrinėjimo atlyginti nukentėjusiajam nusikaltimu padarytą žalą⁵⁵.

Susitaikymo tarp kaltininko ir nukentėjusiojo instituto taikymo praktika rodo, kad, viena vertus, tai leidžia plėsti nukentėjusiojo galimybes apginti savo teises ir teisėtus interesus, daug greičiau išspręsti žalos atlyginimo klausimus. Kita vertus, atlikti viktimologiniai tyrimai rodo, jog tai vis dėlto nėra pakankamai veiksmingas būdas išspręsti šalių konfliktą. 35,8% atvejų nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio konfliktas išsprendžiamas tik iš dalies, o 25% neišsprendžiamas. Neretai susitaikymas yra naudingesnis nusikaltimą tiriančiam pareigūnui, o ne nusikaltimo aukai, tai patvirtina faktas, kad net 12,4% nusikaltimo aukų yra patyrę bylą tiriančio asmens spaudimą susitaikyti⁵⁶.

Akademiniam lygmenyje jau seniai kalbama apie būtinumą Lietuvoje įdiegti daug pažangesnį (veiksmingesnį) nukentėjusiojo ir kaltininko konflikto išsprendimo būdą – tarpininkavimo (mediacijos) institutą⁵⁷. Leidžiama mokomoji metodinė medžiaga, atliekami tyrimai, atskiros studijos, rengiami seminarai, vykdomi eksperimentiniai projektai, 2006 metais Teisės instituto atlikti atrankiniai tyrimai, parodė, kad Lietuvoje yra tikslingas nusikaltimo aukos ir

⁵⁴ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004. Nusikaltimų aukų teisės. – Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 32.

⁵⁵ Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005. P. 251.

⁵⁶ Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: disertacija. - Vilnius: LTU, 2003.

⁵⁷ Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005. P. 263.

nusikaltėlio mediacijos įdiegimas⁵⁸. Taigi tai parodo, kad mediacinės paslaugos mūsų teisinėje sistemoje yra būtinos ir gali būti taikomos nagrinėjant baudžiamąsias bylas.

Statistinės informacijos rinkimo ir skelbimo problemos. 2003 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. IV-160 „Dėl Nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“⁵⁹ padėjo pagrindą viktimologinės statistikos duomenų bazės kūrimui. Oficialios statistikos apie aukas buvimas turėtų pagerinti viktimologinės situacijos monitoringo galimybes, sekti, kokių rezultatų duoda įvairios prevencinės programos, kaip įgyvendinamos aukų teisės, taip pat išryškinti ir koncentruoti dėmesį į labiausiai viktimiškas asmenų grupes.

Iki 2003 metų buvo pateikiami tik statistiniai duomenys apie asmenis, nukentėjusius nuo smurtinių nusikaltimų. Šiuo metu pateikiami duomenys apie visas nukentėjusiųjų kategorijas (jų bendrą skaičių, pagal socialines- demografines charakteristikas, nuo kokių nusikalstamų veikų nukentėjo, pagal padarytos žalos pobūdį ir pan.). Nors situacija ir pagerėjo į centralizuotą duomenų sistemą įvedus nukentėjusiojo statistinę kortelę, tačiau ir toliau būtina tobulinti viktimologinės informacijos duomenų banką apie nusikaltimų aukas ir joms padarytą žalą.

Apibendrinat galima teigti, kad galiojantys LR įstatymai ir poįstatyminiai aktai tinkamai neapibrėžia nusikaltimų aukų padėties Lietuvoje, todėl būtina imtis priemonių, siekiant tobulinti teisinę nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų padėtį. Būtina sukurti tokią specializuotą nusikaltimų aukų informacinę sistemą, kuri nuolatos kompleksiskai rinktų ir apibendrintų informaciją apie nusikaltimų aukas. Būtina sudaryti valstybės remiamą teisės pažeidimų aukų readaptacijos infrastruktūrą ir informuoti gyventojus (per žiniasklaidos priemones, policiją, socialines tarnybas, švietimo ir sveikatos įstaigas, savivaldos institucijas) apie teikiamą įvairiapusę pagalbą nukentėjusiems nuo teisės pažeidimų asmenims.

⁵⁸Tyrimas “ Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų, rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje”.- Vilnius. Teisės institutas, 2006.P. 78.

⁵⁹ Valstybės žinios, 2003, Nr. 50-2230. Įsigalioja nuo 2003-05-24.

2. Viktimizacijos teoriniai pagrindai

2.1. Viktimizacija, jos padariniai

Viena svarbiausių definicijų viktimologijoje yra viktimizacija. Šiam reiškiniui skiriamas itin didelis dėmesys ir jis tyrinėjamas įvairiais aspektais.

Viktimizacija – tai socialinis procesas, dėl kurio sukeltų padarinių atsiranda auka.⁶⁰ Viktimizacija pasireiškia kaip dinaminis procesas, kai asmuo patiria neigiamus potyrius ir tampa auka. Tačiau viktimizacija apima ne tik patį procesą, bet ir jo padarinius. Viktimizacijos proceso padariniai – tai asmens patirta žala, patirta iškart viktiminio įvykio metu ir po jo, o taip pat po kurio laiko atsiradę poveikiai, vienaip ar kitaip pakeitę asmens vidinę būseną ir normalią gyvenseną. Todėl teisingas G. Babachinaitės teiginys, kad viktimizacija yra išorinė (turint galvoje auką) tapimo auka proceso priežastinių ryšių charakteristika, objektyvių ir subjektyvių veiksnių visuma.⁶¹ Nurodoma, kad viktimizacija išryškina tapimo auka, taip pat ir tapimo nusikaltimo auka priežastis, taigi ji yra socialinis viktimogeninis procesas.⁶²

Pažymėtina, kad viktimizacija yra sudėtingas tapimo auka procesas. Jis yra tęstinio pobūdžio ir priklauso nuo subjektyvių aukos asmenybės savybių bei konkretaus nusikaltimo sąlygotų objektyvių viktimogeninių veiksnių. Oficialioji statistika fiksuoja tiesiogiai nusikaltimo darymo metu sukeltas pasekmes aukai, tačiau to, kas vyksta po nusikaltimo, kokius viktimizacijos padarinius jis sukelia aukai, oficialioji statistika nefiksuoja, nors visiems suprantama, kad viktimizacijos poveikis trunka ilgiau, nei nusikalstamos veikos poveikis. Pavyzdžiui, asmuo buvo apiplėštas prie savo namų. Jam buvo grasinta peiliu, nuo peilio geležtės liko nedidelis įbrėžimas. Teisėsaugos pareigūnai sugavo plėšikus, grąžino atimtą turtą, įbrėžimas užgijo, tačiau asmens patiriamas nesaugumo jausmas ir aplinkos baimė liko ir auka ją patiria kiekvieną kartą prisartindamas prie namų. Oficialioji statistika tai pat nefiksuoja ir šio įvykio liudytojų neigiamų potyrių bei atsiradusių padarinių.

Viktimizacijos procesas gali būti skirstomas į tris etapus (stadijas):

- Priešviktimizacinis
- Viktimizacinis
- Poviktimizacinis.⁶³

Dažniausiai tyrėjus domina tik viktimizacinis etapas, t. y. pats viktiminis įvykis, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, objektyvioji viktiminio įvykio pusė. Pasekmės vertinamos tik veikos

⁶⁰ Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. –Vilnius, 2005. P. 25.

⁶¹ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai (monografija). Lietuvos teisės akademija-Vilnius, 2000. P. 12.

⁶² Ten pat.

⁶³ Plačiau žr. Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. –Vilnius, 2005. P. 25.

kvalifikavimo prasme, t.y. tiek, kad būtų tinkamai įvertinta nusikaltimo subjekto kaltė, tiksliai nustatytas kaltininkas ir jo veiksmų priežastys. Priešviktimizacinis konflikto tarp aukos ir kaltininko etapas bei pačios aukos elgesys dažniausiai lieka neįvertinti. Nors nusikaltimo auka yra viena iš nusikaltimą lemiančių elementų⁶⁴.

Vertinant viktimizaciją plačiaja prasme, tyrimui aktualūs visi viktimizacijos etapai, nuo pat konflikto užuomazgų iki vėliausių jo sukeltų pasekmių. Tik visapusiškai ištyrus viktimogeninį įvykį (nuo priešistorės iki pasekmių), galima tiksliai nustatyti tapimo auka priežastis, aukos potyrių pasekmes bei jų šalinimo galimybes. Net ir tinkamam nusikaltimo kvalifikavimui svarbu, koks buvo aukos elgesys iki nusikaltimo padarymo, jei jis privedė iki tokio rezultato. Taip pat svarbus postviktimizacinis etapas, nes jame išryškėja realūs nusikaltimo mastai ir realiai jo padaryta žala.

Viktimizacija pagal savo poveikio apimtį bei pasekmių atsiradimo laiką, gali būti skirstoma į pirminę, antrinę, tretinę ir t. t.

Pirminė viktimizacija – tai tiesioginiai nuostoliai, žala, kurią patyrė konkretus asmuo ar asmenys dėl viktiminio įvykio.⁶⁵ Taigi pirminė viktimizacija apima konkrečią auką ir konkrečią jai padarytą žalą. Pavyzdžiui, svetimo turto sunaikinimo atveju įvertinama tik tiesiogiai nukentėjusiojo – turto savininko – patirta materialinė žala, t. y. sunaikintas turtas įvertinamas konkrečia suma. Į tiesioginę žalą nėra įskaičiuojama materialinė žala, kurią nukentėjusysis patirs dėl sunaikinto turto pakeitimo kitu, nėra net užsimenama apie nukentėjusiojo patirtus emocinius išgyvenimus dėl turto netekimo, fizinius nepatogumus, su kuriais jis, jo šeimos nariai ar jo darbuotojai susidurs nesant sunaikinto turto, neįvertinant laiko, kuris bus sugaištas atstatant viską į pradinę ar panašią padėtį, kaštų.

Antrinė viktimizacija apima priežastis, visus neigiamus padarinius, kilusius dėl viktimizacijos, tačiau neturinčius tiesioginio priežastinio ryšio su viktiminiu įvykiu. Antrinė viktimizacija apima socialinę, fizinę, dvasinę, moralinę materialinę žalą, kurią patiria ne tik pati auka, bet ir jos artimieji, įvykio liudininkai, kiti asmenys bei visuomenė apskritai. Doc. dr. R. Uscila išskyrė formas, kuriomis ir per kurias gali pasireikšti antrinė viktimizacija, tai:

- Netinkamas teisminis bylos nagrinėjimas;
- Atsisakymas pradėti ikiteisminį tyrimą arba netinkamas bylos tyrimas ikiteisminio tyrimo metu;
- Žiniasklaidos veikla;
- Kitos formos.

Minėtas antrinės viktimizacijos išraiškos formų sąrašas nėra baigtinis, nes antrinė viktimizacija gali pasireikšti labai įvairiomis formomis, skirtingais lygiais ir jos pasekmės gali būti skirtingo masto.

Pagal veikimo pobūdį, viktimizacija gali būti akivaizdi arba latentinė (užslėpta).

⁶⁴ Hans von Hentig. Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime The Victim's Contribution to the Genesis of the Crime. – 1948. P. 436.

⁶⁵ Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. – Vilnius, 2005. P. 27.

Prof. G.Babchinaitė pagal bendriausią viktimizacijos lygių charakteristiką, išskiria:

- 1) individo (individualiąją) viktimizaciją;
- 2) formalaus kolektyvo (pvz., juridinio asmens);
- 3) socialinės grupės (pavadinimas santykinis);
- 4) visuomenės;
- 5) valstybės (nacionalinis ir tarptautinis aspektai) ir
- 6) globalinę viktimizaciją.⁶⁶

Pagal viktimizacijos mastą, išskiriama individualioji, grupinė ir masinė viktimizacija. Masinė viktimizacija apima visuomenės, valstybės ir globalinės viktimizacijos lygius. Manytina, kad tokia klasifikacija teisinga, nes išskiria viktimizacijos proceso daromą poveikį aukoms, jo lygį ir mastą. Toks išskyrimas leidžia imtis atitinkamo masto priemonių sprendžiant viktimizacijos prevencijos klausimus, t. y. jei viktimizacijos procesas ir jo padariniai apsiriboja individualia viktimizacija, tai reikia imtis individualios viktimizacijos prevencijos priemonių ir šalinti individui kylančias viktimizacijos pasekmes.

2005 m. atlikto viktimologinio tyrimo⁶⁷ rezultatai parodė, kad 2004 m. nuo įvairių nusikalstamų veikų nukentėjo 16 proc. apklaustų asmenų, iš jų dauguma nukentėjo vieną kartą, tačiau net 9,5 proc. teigė, kad nuo nusikalstamų veikų nukentėjo du ir daugiau kartų. Taigi beveik kas dešimtas asmuo patyrė pakartotinę viktimizaciją. Jei asmuo pakartotinai nukentėjo nuo tos pačios nusikalstamos veikos rūšies (pavyzdžiui per metus buvo du kartus apvogtas), tai jis patyrė rūšinę pakartotinę viktimizaciją. Jei per tiriamąjį laikotarpį asmuo nukentėjo nuo skirtingų nusikalstamų veikų, tačiau nuo tų pačių asmenų ar toje pačioje vietoje, tai jis patyrė nerūšinę pakartotinę viktimizaciją. Tam, kad pakartotinę viktimizaciją būtų galima neginčijamai vadinti pakartotine, o ne atsitiktine, patirtus viktiminius įvykius turi skirti trumpas laiko tarpas. Užsienio viktimologai dažniausiai siūlo apklausti asmenis apie tai, kas jiems nutiko per pastaruosius 6 mėnesius arba per vienerius metus, nes didesnis laiko tarpas mažina pakartotinės viktimizacijos tikimybę⁶⁸.

Pakartotinės viktimizacijos tyrimui ir prevencijai skiriamas ypatingas dėmesys, nes viktimologiniais tyrimais nustatyta, kad viktimizaciją patyręs asmuo tampa viktimiškesnis, t. y. jis vėl rizikuoja tapti nusikaltimo auka. Prof. K. Pease nurodo, kad viktimizacija yra geriausia prielaida kitai viktimizacijai.⁶⁹ Išanalizavus užsienio viktimologinių tyrimų rezultatus, galima būtų nurodyti, kad pagrindinės priežastys, dėl kurių asmenys patiria pakartotinę viktimizaciją, yra:

⁶⁶ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai (monografija). Lietuvos teisės akademija-Vilnius, 2000. P. 13.

⁶⁷ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2005 metų viktimologinis tyrimas „Lietuvos gyventojų faktinė nusikalstamų veikų patirtis 2004 metais“ – Vilnius, 2005. Paimta iš <http://www.nplc.lt>

⁶⁸ Crime Reduction Toolkits. Repeat Victimization. Prieiga per internetą: <http://www.crime-reduction.gov.uk/toolkits/rv02.htm>.

⁶⁹ Pease K. Repeat Victimization: Taking Stock. Crime detection and Prevention Series Paper 90. - Police Research Group- London, 1998. P. 3.

- individualios aukos savybės;
- viktiminė vieta;
- viktiminė situacija⁷⁰.

Lietuvoje atlikti viktimologinių tyrimų rezultatai rodo, kad labiausiai tikėtina pakartotinė viktimizacija yra vagystės įsilaužus, automobilio vagystės, vagystės iš būsto, buitinio smurto, seksualinės prievartos atveju⁷¹. Pirmajai nusikalstamų veikų grupei aktualus nusikaltimo objektas – turtas, antrai – auka. Nusikaltėliai dažniausiai grįžta prie „lengvų“ aukų, bei į tas vietas, kuriose patogiu vykdyti nusikaltimus. Pakartotinę viktimizaciją lemia aukos viktimiškumas. Aukos, kartą nukentėję nuo nusikaltimo ir neišsiaiškinusios viktimizacijos priežasčių, nekeisdamos savo viktimiškų savybių, rizikuoja vėl tapti aukomis. Pavyzdžiui, asmuo, piktnaudžiaujantis alkoholiu, tampa „lengva“ plėšimo auka net mažamečiams vaikams. Taip pat silpnas žmogus, gyvenantis su smurtautoju, yra „lengva“ auka tol, kol nenutraukia santykių su nusikaltėliu arba, kol nepasikeičia savo asmeninių galimybių duoti atkirtį. Taip pat pastebima, kad į kai kurias transporto priemones ypač dažnai įsilaužia vagys dėl apsaugos priemonių nebuvimo ar dėl nuolat paliekamų daiktų. Todėl svarbu nustatyti viktimizacijos priežastis jau patį pirmą kartą, kai asmuo patyrė viktimizaciją, nes laiku nesiėmus savisaugos priemonių, asmuo rizikuoja patirti viktimizacijos proceso padarinius pakartotinai.

Apibendrinant, galima teigti, kad viktimizacija – sudėtingas socialinis tapimo auka procesas, sukiantis neigiamus padarinius, kurie gali būti tęstinio pobūdžio, išreikšti objektyvia forma arba pasireiškiantys subjektyviais aukos išgyvenimais. Viktimizacija apima tiesioginius ir netiesioginius tapimo auka proceso padarinius, todėl išskiriama pirminė ir antrinė viktimizacija. Pakartotinė viktimizacija priklauso nuo aukos arba vietos viktimiškumo.

2.2. Viktimiškumo samprata

Viktimiškumas yra neatsiejama viktimizacijos proceso dalis. Kaip jau minėta aukščiau, viktimizaciją sąlygoja asmens viktimiškumas.

Viktimiškumas – tai asmens pažeidžiamumas, tikimybė (rizika ir net polinkis) tapti nusikaltimo auka, kuriai įtakos turi ir asmens vidinės savybės, bruožai ir elgesys, būseną (laikina arba pastovi), patirtis, socialiniai vaidmenys, turimas socialinis statusas.⁷² Tokia viktimiškumo samprata yra išsami ir pilnai atskleidžianti jo esmę. Viktimiškumas suprantamas kaip tikimybė tapti auka. Tikimybę tapti auka padidina arba sumažina jos subjektyvios savybės.

⁷⁰ Crime Reduction Toolkits. Repeat Victimisation. Prieiga per internetą: <http://www.crime-reduction.gov.uk/toolkits/rv02.htm>

⁷¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2006 metų viktimologinis tyrimas „Nusikalstamų veikų patirtis Lietuvoje 2005 metais. 2 dalis.“ – Vilnius, 2005. Prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt>

⁷² Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. – Vilnius, 2005. P. 30.

Taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, kad viktimiškumas yra vidinė aukos būsenos charakteristika, vidinė aukos savybė, tikimybės tapti auka išraiška, aukos polinkis tapti auka dėl vienokių ar kitokių jai būdingų priežasčių (objektyvių arba subjektyvių aplinkybių).⁷³

Kitų autorių nuomone, viktimiškumu galima laikyti ir valstybės ar visuomenės nesugebėjimą užtikrinti savo piliečių saugumo.⁷⁴ Ši pozicija yra įdomi ir iš dalies teisinga, jei viktimiškumą vertinsime plačiaja prasme. Neskiriant pakankamai dėmesio ir priemonių bendram visuomenės saugumui užtikrinti, arba netinkamai vykdant saugumo politiką, visuomenė ir kiekvienas jos narys atskirai turi didesnę tikimybę tapti auka, nei saugioje valstybėje. Žiniasklaidos siekis būti populiariai iškreipė registruoto nusikalstamumo rodiklius. Mat pagrindiniai smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje (nužudymai, išžaginimai, sunkūs sveikatos sutrikdymai) sudaro tik apie 1-2% bendroje registruoto nusikalstamumo struktūroje, o žiniasklaidoje informacija apie šiuos nusikaltimus – maždaug 80% visos informacijos apie nusikalstamumą. Tuo tarpu paplitusius nusikaltimus, pavyzdžiui, vagystes, sudarančias didžiausią registruoto nusikalstamumo dalį, žiniasklaida ignoruoja⁷⁵. Ji stengiasi atkreipti visuomenės dėmesį tik į neigytinius reiškinius ir valstybės neveiklumą užtikrinant jos piliečių teises, dėl ko visuomenės saugumo jausmas sumažėja ir didėja baimė tapti nusikaltimo aukomis. Tačiau pastaruoju metu stebimas gyventojų saugumo jausmo didėjimas, tai patvirtina 2006 metų tyrimo rezultatai, kurie parodė, kad beveik 60% jaučiasi saugūs savo gatvėje ar kieme, daugiau nei 54% - saugūs savo mieste ar kaime, 78% gyventojų jaučiasi visiškai saugūs dienos metu⁷⁶. Tačiau savaime saugumo jausmas neapsprendžia to, kad tas, kuris jaučiasi nesaugus, taps nusikaltimo auka ir priešingai. Tikimybė tapti nusikaltimo auka didėja esant viktimiškumą didinančioms asmens savybėms ir viktimologiniams veiksniams.

Priklausomai nuo esamų viktimologinių veiksnių „puokštės“, viktimiškumas, arba tikimybė tapti auka, gali būti nedidelis, normalus, vidutinis, padidėjęs. Kuo mažiau veiksnių, lemiančių viktimiškumą, tuo tikimybė tapti auka mažesnė. Kuo viktimologinių veiksnių koncentracija didesnė, tuo labiau viktimiškumas yra padidėjęs. Tačiau negalima sakyti, kad itin viktimiškas subjektas būtinai taps auka. Padidėja tik jo rizika tapti auka, tačiau ar viktiminis įvykis įvyks, ar ne, priklauso nuo daugybės faktorių. Jei vertintume masiniu lygmeniu, tai galėtume drąsiai teigti, kad neišvengiamai dalis gyventojų taps aukomis (remiantis viktimologinių tyrimų duomenimis – apie 16 proc.per metus), tačiau kad tai bus konkrečiai tas ar kitas asmuo, teigti negalime.

⁷³ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. Monografija. Lietuvos teisės akademija-Vilnius, 2000. P. 12.

⁷⁴ Черных Н.С. Виктимологическая практика и культура общества// Преступность и культура.-Москва, 1999.

⁷⁵ Babachinaitė G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. Jurisprudencija,(1) 2006 (79). P.28.

⁷⁶ 2006 m. sociologinis tyrimas “ Viešojo saugumo įstaigų ir saugumo jausmo vertinimas” Prieiga per internetą: http://www.vrm.lt/uploads/media/Visuomenes_saugumo_vertinimas1.pps#257,1.

2.3. Viktimiškumo tyrinys

Viktimologiniai veiksniai ir viktiminės savybės sudaro asmens viktimiškumo turinį. Pačia bendriausia prasme, viktimiškumas susideda iš:

- subjektyvių veiksnių (asmeninių savybių, patirties ir kt.);
- objektyvių veiksnių (pati situacija, profesinė veikla ir kt.);
- asmens elgesio (neatsargumas, agresyvumas, amoralumas ir kt.)
- mikro ir makro aplinkos.

Išskiriamos tokios pagrindinės aukos savybių grupės, įtakojančios asmens viktimizaciją, tai:

- aukos socialinės ir demografinės savybės;
- aukos sąveikų kompleksas;
- aukos teisinių savybių kompleksas;
- aukos psichologinės savybės;
- aukos moralinės ir vertybinės savybės;
- aukos vizualinės savybės.⁷⁷

Derėtų aptarti šias savybių grupes detaliau.

Pirmajai grupei priskiriamos tokios demografinės savybės kaip asmens lytis ir amžius. Įvairūs viktimologiniai tyrimai rodo, kad labiausiai viktimiškos pagal amžių yra pagyvenusio amžiaus žmonių (nuo 60 metų), vaikų ir nepilnamečių (iki 18 metų), jaunų asmenų: vyrų (nuo 18 iki 35 metų) bei moterų (nuo 21 iki 39 m.) grupės. Pagal lytį labiausiai viktimizuota yra vyriškoji lytis.

Kaip socialinės asmens savybės, lemiančios jo viktimiškumą, nurodomos aukos išsilavinimas ir turtinė padėtis. Pastebėta, kad tam tikrų nusikaltimų tapimo aukomis tikimybės padidėjimas priklauso nuo asmens išsilavinimo. Pavyzdžiui, turtinių nusikaltimų aukomis dažniausiai tampa asmenys, turintys aukštesnį ir aukštąjį išsilavinimą, o smurtinių nusikaltimų aukomis dažniau tampa vidurinė ar profesinį išsilavinimą turintys asmenys. Turtinė asmens padėtis taip pat lemia, kokio nusikaltimo auka labiausiai tikėtina tapti. Turtinių nusikaltimų aukomis dažniau tampa vidutinės ir didesnės nei vidutinės pajamas turintys asmenys. Pagal statistiką darytina išvada, jog vertinant Lietuvos žmonių viktimiškumą pagal asmenų išsilavinimą, labiausiai pagal šį kriterijų viktimiški yra vidurinį išsilavinimą įgiję asmenys⁷⁸.

Antra grupė apima įvairių aukos sąveikų kompleksą. Tai aukos sąveika su nusikaltėliu, sąveika su trečiaisiais asmenimis bei sąveika su aplinka. Pagal statistinius duomenis galima daryti

⁷⁷ Išskirta pagal R. Uscilos pateiktą klasifikaciją. Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. –Vilnius, 2005. P. 30.

⁷⁸ Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų. Prieiga per internetą: [<!--\[50-ITI\]7-->&tt=\(Forma_50-ITI\)](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200612/f-50-iti-200612.data.txt&ff=<!--[50-ITI]7-->&tt=(Forma_50-ITI))

išvadą, kad dažniausiai nusikaltimo auka prieš viktiminį įvykį nusikaltėlio nepažįsta (90,97% atvejų)

Trečiajai grupei – socialinėms - funkcinėms savybėms priskiriamas aukos socialinis statusas, profesinė veikla, socialinis vaidmuo. Kai kurie asmenys dėl savo užimamų aukštų pareigų, reikšmingų pareigybių patenka į potencialių aukų kategoriją. Galima būtų išskirti politikus, didelę įtaką turinčių organizacijų vadovus. Profesinė veikla tai pat gali didinti asmens riziką tapti auka, pavyzdžiui, policininkai, socialiniai darbuotojai, paštininkai ir kt. Dažniau auka gali tapti ir tam tikro socialinio vaidmens atlikėjas. Kaip viktimiški, išskiriami šie santykiai: tėvai-vaikai, žmona-vyras, sugyventiniai, globėjas-globotinis, vadovas-pavaldinys, finansinės paramos teikėjas-gavėjas.

Ketvirtajai grupei priskiriama aukos turimų teisinių žinių visuma: jos teisinio išprusimo ir sąmoningumo lygis, teisinių santykių sudėtingumas, patirties teisiniuose santykiuose nebuvimas. Atliktų tyrimų duomenimis, dažniausiai aukos patenka į viktiminę situaciją arba patiria antrinę viktimizaciją dėl nepakankamo teisinio išprusimo, t.y. kai nežinomos piliečio teisės ir teisėto elgesio ribos⁷⁹. Dalyvaudamas sudėtinguose teisiniuose santykiuose asmuo gali tapti (pavyzdžiui, sukčiavimo) auka, kai kita šalis, geriau išmanydama teisinius niuansus, tuo pasinaudoja. Taip pat didėja tikimybė tapti nusikaltimo auka ar patirti antrinę viktimizaciją, kai asmuo neturi patirties teisiniuose santykiuose.

Penktajai grupei priskiriamos psichologinės savybės: aukos asmeninės savybės, jos socialinė patirtis. Didesnį viktimiškumą turi choleriškos asmenybės, sutrikusio intelekto asmenys, asmenys, turintys tam tikrų psichologinių sutrikimų, patyrę įvairių psichologinių traumų. Tapti nusikaltimo auka labiau rizikuoja asmenys, neturintys tam tikrų įgūdžių ar gyvenimiškos patirties. Tai ypač taikytina jauniems asmenims ir vaikams, kurie tampa „lengvomis“ aukomis įvairiems nusikaltėliams: sukčiams, asmenims, siekiantiems seksualiai išnaudoti ir pan. Dažnai jauni asmenys, neturėdami pakankamos konfliktų sprendimo patirties, tampa smurtinių nusikaltimų aukomis⁸⁰.

Aukos moralinės savybės taip pat turi įtakos jos viktimiškumui. Moralinių vertybių nesilaikymas, amoralios aplinkos pateisinimas didina galimybę tapti auka dėl ribų peržengimo, godumas skatina galimybę tapti finansinių machinatorių auka. Asmens nemokėjimas elgtis visuomenėje, klaidinga nuomonė apie egzistuojančias elgesio normas, taip pat didina aukos tikimybę⁸¹.

Net išoriniai aukos požymiai gali lemti didesnę ar mažesnę viktimiškumą. Įtakos viktimiškumui gali daryti aukos išvaizda, apsirengimas, kūno sandaros ypatumai, fizinė būseną ir pan. Nusikaltėliai aukomis dažniausiai renkasi iš pažiūros silpnesnius asmenis⁸².

Darytina išvada, kad asmens viktimiškumui turi įtakos ir priklausymas tam tikroms mažumoms, socialinėms grupėms ir grupuotėms, priklausymas marginalinėms kategorijoms.

⁷⁹ Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. –Vilnius, 2005. P. 32.

⁸⁰ Ten pat.P.33.

⁸¹ Ten pat.P.33.

⁸² Ten pat.P.34.

Kaip ir viktimizacija, viktimiškumas gali pasireikšti pakartotinai, būti rūšinis ir nerūšinis, taipogi gali turėti tęstinį pobūdį. Tačiau yra diskusijų dėl viktimiškumo priskyrimo pakartotiniam (recidyviniam) viktimiškumui. Rūšinis pakartotinis viktimiškumas suprantamas kaip asmens konkrečių savybių visuma, sukianti vienaarūšius viktimizacijos procesus. Nerūšinis viktimiškumas – daugkartinis asmens viktimizacijos potyris nepriklausomai nuo patirtų nusikaltimų rūšies.

Viktimologinėje literatūroje išskiriami viktimiškumo tipai. Pačios bendriausios viktimiškumo tipų charakteristikos gali būti šios:

- 1) asmenybės (individo) viktimiškumas (potencialus ir realizuotas);
- 2) socialinio vaidmens;
- 3) socialinės grupės;
- 4) situacinis;
- 5) visuomenės;
- 6) valstybės;
- 7) globalinis.⁸³

Dažniausiai asmuo turi ne vienos rūšies viktimines savybes ar yra veikiamas tik vieno viktimologinio veiksnio, o jų būna keletas, todėl viktimiškumas būna kompleksinis, t.y. apjungiantis kelių rūšių viktimines savybes ir viktimologinius veiksnius.

Viktimiškumas gali būti klasifikuojamas įvairiais pagrindais. R.Uscila išskiria tokias dažniausiai minimas viktimiškumo klasifikacijas:

- 1) priklausomai nuo to, ar asmens subjektyvios viktiminės savybės turėjo realią išraišką viktiminiame įvykyje, galima išskirti potencialų bei realizuotą viktimiškumą.
- 2) pagal viktimiškumo pobūdį asmenybinį ir vaidmens viktimiškumą. Pirmąjį lemia asmens savybės, turinčios tiesioginės įtakos jo viktimizacijai, antruoju atveju, asmens tikimybė patirti viktimizaciją akumuliuojama dėl jo atliekamo socialinio vaidmens ar užimamo statuso⁸⁴.

Kaip jau minėta, be subjektyvių savybių, viktimiškumui įtakos turi ir pati viktiminė situacija. Viktiminė situacija literatūroje apibrėžiama, kaip visuma aplinkybių, sąlygų, sukuriančių arba palaikančių viktimogeninę padėtį (būseną), kuri daro tiesioginę įtaką asmens viktimizacijai.⁸⁵

Kitas objektyvus veiksnys – viktiminė vieta. Atlikus nusikalstamumo statistikos bei atliktų viktimologinių tyrimų analizę, galima daryti išvadą, kad dažniausiai asmenys nukenčia savo

⁸³ Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai (monografija) . Lietuvos teisės akademija -Vilnius, 2000. P. 13.

⁸⁴ Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. –Vilnius, 2005. P.34.

⁸⁵ Ten pat. P. 35.

gyvenamojoje aplinkoje, t.y. viktiminė vieta yra susijusi su auka⁸⁶. Namuose ar netoli savo namų nukenčia beveik pusė aukų.

Kaip papildomos viktimiškumo zonos, gali būti išskirtos šios vietos:

- masinių žmonių susibūrimų vietos (stadionai, mugės ir pan.);
- pasilinksminimo vietos (naktiniai klubai, barai, klubai, lošimo namai);
- įkalinimo įstaigos;
- paauglių ar įvairių neprognozuojamo elgesio asmenų grupių susirinkimo vietos ir teritorijos šalia;
- parkai, skverai;
- neapšviesti kiemai;
- vienkiemiai;
- stoties rajonai;
- kiti⁸⁷.

Darytina prielaida, kad asmens viktimiškumas itin sietinas su aplinka, į kurią jis patenka, pavyzdžiui, ten, kur vartojamas alkoholis, narkotikai ar pan., didėja tikimybė būti sumuštam, apiplėštam, patirti kitas nusikalstamas veikas. Taip pat viktimiškesnės yra didelių žmonių masių susibūrimo vietos. Jose vyrauja kišenvagystės, didelė chuliganizmo, muštynių tikimybė.

Taip pat darytina prielaida, kad nuošalios, neapšviestos vietos taip pat gali didinti aukos ir nusikaltėlio susitikimo galimybes. Didesnė tikimybė tapti auka atsiranda ten, kur asmuo jaučiasi sąlyginai saugus ir dėl to praranda budrumą. Pavyzdžiui, galėtų būti darbo vieta, kai asmenys tampa aukomis vos sekunde išėję iš kabineto, arba kurortai, kur palikę visas savo problemas, asmenys pamiršta elementarų budrumą.

Viktimiškumui įtakos turi ir kitas objektyvus elementas – laikas.

Kaip „viktimingas laikas“ gali būti išskirta:

- tamsus paros metas;
- savaitgalis;
- asmeninės ir visuotinės šventės;
- visuotinių neramumų laikotarpis (streikai, ekonominės krizės, perversmai, ir kt.);
- laikotarpis po didelės apimties amnestijos paskelbimo.

Tai sąlyginis „viktiminio laiko“ išskyrimas, padarytas išanalizavus nusikaltimų padarymo statistiką bei nukentėjusių asmenų apklausų duomenis⁸⁸.

⁸⁶ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2006 metų viktimologinis tyrimas „Nusikalstamų veikų patirtis Lietuvoje 2005 metais. 2 dalis.“ – Vilnius, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt>

⁸⁷ Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0122987.pdf>

⁸⁸ Ten pat.

Manytina, kad viktimiškumą gali padidinti ir asmens įsigyti daiktai, atkreipiantys nusikaltėlių dėmesį arba provokuojantys jų elgesį. Tai transporto priemonės, jų įranga, būsto apstatymo elementai, brangūs papuošalai, ginklai ir kt. Šie daiktai gali didinti viktimiškumą arba dėl savo išskirtinumo arba dėl aukos netinkamo elgesio su jais (paliekamas neužrakintas automobilis, neprisidengiami papuošalai, demonstratyvus naudojimas brangia mobilią įranga ir pan.).

Tad apibendrinant būtų galima teigti, kad viktimiškumas – tai tikimybė tapti auka, kurią lemia subjektyvių asmens savybių, jo elgesio bei objektyvių aplinkybių visuma. Pabrėžtina, kad viktimiškų savybių ar aplinkybių buvimas nėra būtina tapimo auka priežastis. Negali būti atmetama atsitiktinio viktimiškumo tikimybė, kai asmuo tampa auka tiesiog todėl, kad atsidūrė netinkamoje vietoje, netinkamu laiku.

3. Viktimizacijos problemos

3.1. Privataus kaltinimo problematika

Viktimologinio tyrimo „Nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas“ duomenimis veikos, kurios priskiriamos prie privataus kaltinimo (seksualinis priekabiavimas, fizinio skausmo sukėlimas arba nežymus sveikatos sutrikdymas, žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas ir kt.), yra susijusios ne tiek su fizine ar materialine žala, kiek su emocine trauma, psichologine žala, kai viena auka negali užtikrinti savo teisių, tuo labiau palaikyti kaltinimą viso teismo nagrinėjimo metu⁸⁹. Pats privataus kaltinimo institutas nekritikuotinas, tačiau kai kurių nusikaltimų aukoms labai sunku realizuoti šią savo teisę, t. y. palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo bylose. Minėto tyrimo metu daugiau nei 9/10 apklaustųjų nurodė, kad šeiminio smurto aukų bei aukų – vaikų, kurie taip pat dažnai kenčia nuo smurtinių nusikaltimų, situacija yra itin problematiška arba problematiška. Lietuvoje 1997 m. atlikto viktimologinio tyrimo „Smurtas prieš moteris“⁹⁰ duomenimis kas 11 minučių į policiją kreipiasi moteris dėl patirto smurto. Vos vienas iš 800 smurtautojų sulaukia bausmės po to, kai policija apsilanko įvykio vietoje. Buvusio sutuoktinio ar partnerio fizinį, seksualinį smurtą ar grasinimus patyrė 53,5 % šalies moterų. Policijai apie vyrų išpuolius pranešė tik 10,6 % visų nukentėjusių. Taigi akivaizdu, kad būtent šioms aukoms, t. y. nuo smurto šeimoje nukentėjusioms, pasinaudoti savo teise palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo bylose yra labai problematiška. Privataus kaltinimo institutas negali iš esmės spręsti smurto prieš moteris šeimoje problemų ne tiek dėl to, kad neaiškios šio instituto taikymo nuostatos, kiek dėl to, kad baudžiamosios justicijos tobulinimas iš esmės yra nepajėgus spręsti paplitusio buitinio smurto problemą. Šios problemos analizei ir skirta ši darbo dalis.

Šeiminio smurto pasekmės yra labai skaudžios, o jo keliami fizinė, moralinė ir finansinė žala – milžiniška. Smurto šeimoje problemai dabar skiria nemažai dėmesio tiek valstybinės institucijos, tiek įvairios nevyriausybinės organizacijos, kurios sprendžia minėtas problemas, o teismas yra galutinė instancija, kurioje nukentėjęs asmuo gali tikėtis surasti gynybos. Manychiau, kad tokiu atveju galimybė kreiptis į teismą turi būti lengvai prieinama, o įstatymas turėtų ginti tokį asmenį. Tačiau autorės nuomone, egzistuojantys baudžiamoji proceso ir baudžiamasis įstatymas ne tik nepadedą asmeniui apginti savo pažeistas teises, bet atvirkščiai, apsunkina šitokią gynybą ir galimybę kreiptis į teismą, t.y. įstatyme numatytos nuostatos didina viktimizaciją.

Yra keletas priežasčių, dėl kurių galima vertinti, kad nukentėjusiųjų nuo smurto šeimoje asmenų teismo galimybės yra apsunkintos. Lietuvoje galiojančiajame BPK yra numatytas

⁸⁹ Uscila R. Nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas. Teisės problemos. - Vilnius., 2004/4(46). p. 135.

⁹⁰ Smurtas prieš moteris Lietuvoje. Moterų informacijos centras. Vilnius, 1999. P. 90-135.

privataus kaltinimo institutas. Pagal galiojantį įstatymą, asmuo, nukentėjęs nuo vienu iš nusikalstamų veiksmų, išvardintų BPK 407 str., norėdamas, kad kaltininkas būtų persekiojamas už padarytą nusikalstamą veiktą turi pats kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, o ikiteisminis tyrimas tokio pobūdžio bylose neatliekamas. Tarp tokių veikų yra nusikalstama veiktą, numatyta LR BK 140 str. „*tas, kas mušdamas ar kitaip smurtaudamas sukėlė fizinį skausmą arba nežymiai jį sužalojo ar susargdino*“, šio straipsnio 2 dalis numato atsakomybę už tokių veiksmų padarymą mažamečiui arba kankinant.

Egzistuojanti problema nėra nauja. Lietuvoje nauji baudžiamojo proceso kodeksas kartu su baudžiamuoju kodeksu įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1d., iki tol galiojusiam baudžiamojo proceso kodekse buvo numatyta, kad tokio pobūdžio nusikaltimai turi būti tiriami ir nagrinėjami privataus kaltinimo tvarka, t. y. asmuo, nukentėjęs nuo kito asmens panaudoto prieš jį fizinio smurto, turėjo kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Priimant naujus baudžiamojo proceso ir baudžiamuosius įstatymus, Baudžiamojo proceso kodekso 407 str., reglamentuojančiame dėl kokių nusikalstamų veikų nukentėjęs asmuo turėtų kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka, minėto BK 140 str. (dėl nežymaus kūno sužalojimo padarymo ar smūgių sudavimo) nebuvo. Tačiau, jau įsigaliojus naujiems kodeksams, 2003-06-19 įstatymu BPK 407 str. buvo pakeistas įtraukiant į jame numatytų nusikalstamų veikų sąrašą minėtą BK 140 str. Tokiu būdu numatant, kad asmuo, patyręs smurtą (o tarp jų ir asmenys, patiriantys įvairaus smurto formas šeimoje) turi patys ginti savo pažeistas teises ir patys kreiptis į teismą su privataus kaltinimo skundu. Priimant naują BPK 407 str. redakciją, autorės nuomone, aptarinėjama problema buvo visiškai pamiršta, nes priešingu atveju būtų sunku paaiškinti, kodėl įstatymas buvo pakeistas būtent tokiu būdu, visiškai nevertinant, kokių pasekmių toks įstatymo pakeitimas turės asmenims, patiriantiems smurtą nuo savo šeimos narių.

Paanalizuokime skirtumus numatytus BPK tiriant ir nagrinėjant įprastas baudžiamąsias bylas ir bylas, pradėtas pagal privataus kaltinimo skundą. LR BPK nustatyta, kad asmuo, nukentėjęs nuo vienu iš nusikalstamų veikų, numatytų BPK 407 str., reglamentuojančiame, kokios nusikalstamos veikos priskiriamos prie veikų, nagrinėjamų privataus kaltinimo tvarka, turi pats surinkti pirminius įrodymus, įvardinti kaltą asmenį, suformuluoti jam kaltinimą ir visa tai surašęs skunde paduoti teismui. Tuo tarpu įprastose bylose užtenka tik parašyti bet kokios formos pareiškimą, kad jis būtų tiriamas. Reikalavimų neatitinkantis privataus kaltinimo skundas gražinamas pareiškėjui. Ikiteisminis tyrimas privataus kaltinimo bylose neatliekamas, o tai reiškia, kad policijos tyrėjai arba prokurorai nerinks įrodymų dėl tokių nusikalstamų veikų ir nepersekiuos kalto asmens, o visos kaltinimo ir kaltės įrodinėjimo funkcijos tenka nukentėjusiajam. Teisme nukentėjęs asmuo įgyja privataus kaltintojo statusą ir dalyvauja byloje kaip nukentėjusysis ir privatus kaltintojas.

Prieš vertinant tokio procesinio įstatymo normas bei šių normų taikymą realiame gyvenime reikėtų pabrėžti, kad smurtas šeimoje ir šio smurto metu padaromos nusikalstamos veikos yra tarp daugiausiai latentinių, t. y. nepaaiškėjusių ar nuslėptų nusikalstamų veikų. Viktimologinius tyrimais nustatyta, kad pagrindinės priežastys, sulaikančios smurtą patyrusias aukas nuo pagalbos ieškojimo – netikėjimas pagalbos efektyvumu bei gėda⁹¹. Taigi galima daryti prielaidą, kad dažniausiai smurtą šeimoje patyrusios aukos reakcija į patirtą smurtą yra užsidarymas savyje. Nuo tokio smurto nukentėjęs asmuo jaučia kaltės jausmą, pažeminimą, pyktį, bejėgiškumą, baimę. Be to smurto aukos pagalbos neieško, nes padaryta skriauda dažnai yra nesuvokiama kaip nusikaltimas, bijoma viešumo ir smurtas šeimoje laikomas privačiu šeimos reikalu⁹². Taigi nesunku įsivaizduoti, kaip nelengva tokiam smurtą kenčiančiam asmeniui pasiryžti kreiptis į teismą. Teismas tokiems žmonėms yra nedraugiška ir sunkiai pasiekiamą institucija. Teismas, kaip baudžianti institucija, visuomenės ir taip vertinama atsargiai ar net skeptiškai, o su susidūre su įstatymo suformuluotais sudėtingais reikalavimais, kaip ir koku būdu nukentėjęs asmuo gali kreiptis į teismą, pastarieji galutinai praranda ryžtą pradėti privataus kaltinimo procesą. Taigi, žinant smurtą kenčiančio žmogaus psichologinę būseną, jis iš vienos pusės yra išgąsdintas smurtautojo, jo bijo, o iš kitos pusės galbūt jaučia nepasitikėjimą teismu, ir toks asmuo yra verčiamas ginti savo teises pats, iš esmės be jokios valstybės pagalbos.

Panaikinus ikiteisminį tyrimą ir valstybinį kaltinimą tokio pobūdžio bylose, įstatymo leidėjas iš esmės palieka nukentėjusį asmenį be teisinės pagalbos numatydamas jam teisę, o tuo pačiu ir pareigą ginti pačiam. Analizuojant baudžiamojo proceso normas ir teismų praktiką galima teigti, kad dėl nusikalstamos veikos besikreipiančiam asmeniui skirtumas tarp abiejų procesų – valstybinio ir privataus kaltinimo yra didžiulis. Kaip jau buvo minėta, viktimologiniai tyrimai nustatė, kad nukentėjusiajam yra psichologiškai sunku kreiptis į teismą, nes toks asmuo turi įveikti savo baimes. Asmenys labiau linkę ypatingos šeimyninės krizės metu arba siaučiant smurtautojui kviesti policiją, tikėdamiesi, kad pareigūnai išspręs pavojingą situaciją ir pradės įstatymų numatytas teisines procedūras. Kreiptis į teismą pačiam yra daug sudėtingiau. Be to, autorės nuomone, tokiam asmeniui be psichologinių barjerų yra sukurta ir teisinių. Net apsisprendus kreiptis į teismą dėl savo pažeistos teisės, nukentėjęs susiduria su kitomis kliūtimis, o būtent su bylos nagrinėjimo teisme procedūromis. Gavus nukentėjusiojo skundą, įstatymas įpareigoja teismą surengti taikinamąjį posėdį, kurio metu teisėjas privalo, kaip tai numatyta įstatymo, pasiūlyti pareiškėjui ir kaltinamam asmeniui susitaikyti. Privataus kaltinimo bylų nagrinėjimo praktika rodo, kad po pirmojo taikinamojo posėdžio dažniausiai daroma pertrauka iki kito posėdžio, o bylai išnagrinėti vieno posėdžio nepakanka, kadangi teismui siekiant išnagrinėti bylą, privalu rinkti įrodymus. Pagal

⁹¹ Smurtas prieš moteris Lietuvoje. Moterų informacijos centras. Vilnius, 1999. P.133.

⁹² Ten pat. P. 84.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultaciją, įrodymai tokio pobūdžio bylose iki taikinamojo posėdžio pradžios nerenkami. Galiausiai procesas užsitęsia ne vieną mėnesį, pareikalaudamas nemažai nukentėjusiojo asmens finansinių, laiko ir kitokių sąnaudų, nes proceso metu paaiškėja, kad neturint specialių teisinių žinių nukentėjusiajam per sudėtinga tinkamai ginti savo pažeistas teises bei pasinaudoti įstatymo jam suteiktomis procesinėmis galimybėmis, tad jau vykstančio proceso neišsiverčiama be teisinės pagalbos ir atstovavimo. Taigi galima daryti prielaidą, kad įstatyme numatytos teisinės procedūros didina smurtą šeimoje patiriančio asmens viktimizaciją.

Prie psichologinių neigiamų veiksnių, įtakojančių nukentėjusįjį, galima būtų priskirti ir įstatymo reikalavimą pasiūlyti nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikyti. Pati susitaikymo idėja yra gera ir daugeliu atveju taikinamasis posėdis turi nemažai atkuriamojo teisingumo elementų, kurio metu suteikiamos plačios galimybės nukentėjusiajam ir kaltininkui savarankiškai išspręsti kilusį konfliktą ir atkurti gerus santykius, kas ypač svarbu šeimoje. Teismų praktika vėlgi rodo, kad kaltinamam asmeniui pasiūlius tokią galimybę, tokios bylos dažnai baigiasi tik formaliu konflikto sprendimu: pirma, arba kaltinamasis smurtautojas tolesniu fiziniu ar psichologiniu smurtu priverčia nukentėjusiąją ar nukentėjusįjį (ypač šeimyniniuose konfliktuose ar konfliktuose tarp pažįstamų asmenų) atsiimti pareiškimą, t. y. formaliai susitaikyti, arba, asmuo liaujasi smurtauti, formaliai gailisi ir auka nelinkėdama jam blogo ir galvodama, kad jis pasitaisė, susitaiko su juo ir atsiima pareiškimą. Ypač šis modelis dažnai pasitaiko privataus kaltinimo bylose, kilusiose iš šeimyninių barnių. Bet kokių atveju sunku tikėtis, kad nukentėjusioji ar nukentėjusysis psichologiškai ištvėrs visą teismo proceso laikotarpį, kai namuose jaus vyro ar sugyventinio, ar kitų šeimos narių spaudimą atsiimti pareiškimą.

Teisminę nukentėjusiojo gynybą dar apsunkina ir tai, kad esant dabartiniam baudžiamojo proceso įstatymui, perkeliant pačiam nukentėjusiajam teisę, o kartu ir pareigą kreiptis į teismą, toks nukentėjęs asmuo iš esmės praranda galimybę tikėtis valstybės institucijų, kurių pareiga tirti nusikalstamas veikas, pagalbos. Šiandien šios įstatymo normos praktikoje reiškia tai, kad neiškentusi smurto auka išskvietusi teisėsaugos institucijų pareigūnus, gali tikėtis tik laikino konflikto sprendimo: smurtautojas bus trumpam izoliuotas, jeigu jis yra neblaivus arba nenutraukė neteisėtų veiksmų atvykus policijai. Kitais atvejais, bus apsiribota įspėjimu, o nukentėjusioji formaliai informuota, kad pagal įstatymą ikiteisminis tyrimas tokiose bylose neatliekamas, paliekant galimybę kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Pagal galiojančius įstatymus tokie teisėsaugos institucijų veiksmai bus teisėti, tačiau autorės nuomone, to nepakanka, siekiant įvykdyti teisingumą, pašalinti nusikalstamos veikos padarinius ir galimybę, kad ji bus pakartota ateityje. Šioje vietoje susidariusį vakumą, autorės nuomone turėtų užpildyti ne teisėsaugos, o kitų valstybės institucijų ar visuomeninių organizacijų sukurtas efektyvios paramos ir pagalbos smurtinių nusikaltimų aukoms modelis. Tai galėtų būti specializuotų visuomeninių organizacijų, valstybės finansuojamų ar viešųjų

organizacijų lėšomis išlaikomi paramos, krizių centrai, kuriuose aukoms būtų suteikta išsami nemokama teisinė konsultacija, nurodyti galimi konflikto sprendimo būdai, padedama apsispręsti, ar auka nori pradėti teisminį tyrimą, įvertinamos tokio tyrimo realizavimo galimybės ir nauda, pasiūlyti kiti konflikto sprendimo būdai. Bet kuriuo atveju, šeimyninio smurto auka negali būti paliekama viena su smurtautoju, tuo tarpu, autorės nuomone, dabartinis įstatymas tiesiogiai nurodo tai daryti. Net jeigu nukentėjusioji kreiptųsi su pareiškimu į policiją, pareigūnai neturėtų jo priimti, arba priėmę atsisakytų pradėti ikiteisminį tyrimą, nurodydami nukentėjusiajai, kad ji gali kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Tokiu būdu nukentėjusioji atsiduria toje pačioje faktinėje situacijoje, apie kurią jau kalbėta, jos mikro aplinka išlieka palanki tolesniems viktiminiams įvykiams.

Taip pat autorė mano, kad dar viena problema, su kuria susidurs nukentėjusioji, nusprendusi paduoti teismui pareiškimą, bus nusikalstamos veikos, dėl kurios ji padavė skundą, įrodinėjimo procesas. Nusikaltimai, susiję su smurtu šeimoje, paprastai padaromi nesant jokių liudytojų, geriausiu atveju tai bus smurtautojo ir aukos šeimos nariai. Todėl, kaip jau buvo minėta, atvykę į įvykio vietą policininkai neturi jokio pagrindo atlikti kokius nors ikiteisminio tyrimo veiksmus siekiant surinkti įrodymus, būtinus tam, kad vėliau teismas galėtų išnagrinėti bylą. Galiojantis įstatymas reglamentuoja, kad įrodymus teismas gali pradėti rinkti tik po taikinamojo posėdžio. Akivaizdu, kad iki pareiškimo teismui jokių įrodymų jau nebelieka, nebent auka bus pati kreipusis dėl medicininės ekspertizės atlikimo. Tokiu atveju nagrinėjantis bylą teismas susiduria su įrodymų trūkumo problema, byloje tėra tik pačios nukentėjusiosios parodymai, bei galimo kaltininko, kuris savo kaltės nepripažįsta, parodymai. Tokiose privataus kaltinimo bylose nukentėjusysis yra kartu ir privatus kaltintojas, t.y. jis turi teisę ne tik kreiptis į teismą, bet ir pareigą pateikti teismui įrodymus, patvirtinančius kaltinimus. Dėl neatliekamo ikiteisminio tyrimo nesant kitų įrodymų lieka tik pačios nukentėjusiosios parodymai, kurie yra paneigiami kitos pusės, t.y. kaltininko. Be to neturėdama reikiamų teisinių žinių, auka gali nesuvokti vienu ar kitu faktinių aplinkybių svarbos įrodinėjimo eigai ir nesiremti jomis, kaip įrodinėjimo priemone. Tokiu atveju teismui neretai sunku priimti sprendimą, ir visai galima situacija, kad aukai nepavyksta įrodyti teismui kaltinamojo asmens kaltės ir teismas smurtautojo atžvilgiu priima išteisinamąjį nuosprendį. Tokioje situacijoje nukentėjęs asmuo nusivilia teisminės gynybos efektyvumu ir teisėsaugos institucijų galimybe jam padėti, susiformuoja neigiamą požiūrį į teismą kaip instituciją, dažnai net nesuvokdamas, kad teisminės gynybos neefektyvumą galėjo lemti ir jo nesugebėjimas pasinaudoti įstatymo jam suteiktomis galimybėmis. Kartu nusikalstamas veikas darantis asmuo pasijaučia nebaudžiamas, o tai gali jį paskatinti tęsti nusikalstamas veikas nukentėjusiojo atžvilgiu. Tačiau ši problema vėlgi turėtų būti sprendžiama sukuriant efektyvios ir operatyvios pagalbos, ypač socialinės paramos, sistemą valstybėje.

2005 m. gruodžio mėn. LR Konstitucinis teismas nagrinėjo užklausimą dėl baudžiamojo proceso kodekso straipsnių, reglamentuojančių privataus kaltinimo bylų procesą, atitikimo LR Konstitucijai. Svarstant bylą buvo kalbama ne tik apie galimą šių straipsnių neatitikimą LR Konstitucijai, bet ir apie tai, kaip turėtų būti tobulinamas toks procesas. Tarp siūlomų variantų buvo ir toks, kad tyrimas tokiose bylose būtų atliekamas bendra tvarka, tačiau tik jį pabaigus ir nustačius, kad veika turi požymius nusikalstamos veikos, dėl kurios asmuo turi kreiptis privataus kaltinimo tvarka, būtų numatyta galimybė nutraukti tyrimą ir pasiūlyti asmeniui su surinkta medžiaga, esant jo norui, kreiptis į teismą. LR Konstitucinis teismas išnagrinėjęs užklausimą nusprendė, kad BPK normos neprieštarauja Konstitucijai, tačiau nutarimo aprašomojoje dalyje konstatavo, kad beveik visos normos, reglamentuojančios privataus kaltinimo procesą, turi būti tobulintinos žymiai plačiau apibrėžiant privataus kaltinimo bylų procesą kartu didinant prokuroro vaidmenį šiose bylose⁹³.

Apibendrinat galima padaryti išvadą, kad nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra numatyta galimybė kreiptis į teismą, praktikoje aukai pasinaudoti šia galimybe yra labai sunku. Jos kelyje yra psichologinių ir juridinių barjerų, todėl čia didžiausias vaidmuo turėtų tekti ne tiek ikiteisminio tyrimo institucijoms, nes to saugumo ir ramybės nei policija, nei teismas šeimai nesuteiks, tačiau didžiausias dėmesys turėtų tekti pagalbos aukai ir nukentėjusiajam tinklui, krizių centrams, be kurių pagalbos smurtą šeimoje patiriantys asmenys neišsivers. Manytina, kad šalia reiktų socialinės paramos sistemos, kuri veiktų koordinuotai su teisėsaugos institucijomis, pvz., – policija automatiškai apie tokius iškvietimus jiems praneša, ar asmenį nukreipia į atitinkamus centrus, kuriuose jam suteikiama visapusiška pagalba.

⁹³ 2006 m. sausio 16d. Konstitucinio teismo nutarimas. Skelbta: Valstybės žinios, 2006 01 19, Nr. 7-254.

3.2. Nusikaltimų aukų apklausa

Baudžiamajame procese nusikaltimų aukos patiria daug nuoskaudų, nes privalo daugybę kartų dalyvauti apklausoje, akistatoje ir panašiai, dėl to jos patiria antrinę viktimizaciją. Tokias tendencijas patvirtina viktimologiniai tyrimai, kurie nurodo, kad nusikaltimų aukos patiria antrinę viktimizaciją nuo neišvengiamų nusikaltimų aiškinimo procedūrų baudžiamosios justicijos institucijose⁹⁴. Nukentėjusieji kiekvieną kartą duodami parodymus iš naujo turi prisiminti nusikaltimo aplinkybes ir detales, taigi kiekvieną kartą patiria moralinę traumą. Kai kada, ypač išžaginimų, nužudymo ar kitų smurtinių nusikaltimų atveju nukentėjusieji, o ypač mažamečiai ir nepilnamečiai, patiria didelę traumą dalyvaudami ikiteisminio tyrimo atliekamuose veiksmuose ir teismo posėdžiuose.

Po to, kai nusikaltimas įvykdytas, didžiausias visuomenės dėmesys skiriamas nusikaltėliui. Tuo tarpu apie auką ir jos artimuosius, kuriems įvykdytas nusikaltimas padaro daug didesnę žalą, dažnai pamirštama. Visuomenė aukos atžvilgiu užima labai abejotiną poziciją – ji ją smerkia. Nusikaltėlį smerkia, kaip kriminalinį nusikaltėlį, o į auką žiūrima su nepasitikėjimu, užuojauta ar slaptai smerkiant. Todėl nusikaltimo auka gali būti pasmerkta antrinei viktimizacijai tik dėl to, kad į jai padarytą žalą ir į jos išgyvenimus žiūrima nerimtai, kad apie jai padarytą žalą neigiama, jos viktimizacija abejojama. Dažnai artimiausi jos aplinkos žmonės žiūri į ją nepatikimai, neretai jie net bijo prisiliesti prie aukos. Pavyzdžiui, išprievartauta moteris laikoma „sugadinta“ ne tik kūniškai, bet ir dvasiškai ir moraliai. Nusikaltimo auka dažnai būna socialiai izoliuota. Neretai jai tenka girdėti priekaištus, netikima jos nekaltumu, dažnai policijoje ir teisme į ją žiūrima su nepasitikėjimu. O kai kada toks asmuo susiduria net ir su atvira agresija: užduodami nesusiję su byla, įžeidžiantys klausimai, kurie žemina jos garbę ir orumą. „Prašydami“ aukos pagalbos baudžiamosios justicijos pareigūnai sprendžia savo specifines problemas, nekreipdami dėmesio į tai, kad po nusikaltimo auka yra sunkios psichinės ir socialinės būsenos ir todėl reikalauja supratimo ir pagalbos⁹⁵.

Nusikalstama veika padaroma žala gali būti pirminė (tiesioginė) ir antrinė (pakartotinė). Pirminė išreiškiama pačiu nusikaltimu. Antrinė apsprendžiama pakartotine viktimizacija, nepakankama neformalios ar formalios reakcijos į pirminę viktimizaciją. Neformali reakcija suprantama kaip artimiausios aplinkos žmonių reakcija, formali – tai reakcija visuomenės atstovų, nusikaltimo proceso kontrolėje, t.y. kriminalinės policijos pareigūnų, prokurorų ir teisėjų⁹⁶.

Tiesioginė žala aukai padaroma tada, kai nusikaltimo metu auka patiria fizinę, psichologinę, socialinę ar moralinę traumą. Didžiausią žalą, t.y. moralinę, psichinę, socialinę auka patiria

⁹⁴ Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? Vilnius, 2004. Prieiga per Internetą:

⁹⁵ Schneider H.J. Kriminologie. Walter de Gruyter Berlin. New York, 1987.P.361.

⁹⁶ Ten pat. P. 362.

prievartos nusikaltimuose. Išprievartavimo, pagrobimo, įkaitų paėmimo ar rimtų apiplėšimų metu auka gali gauti labai didelį psichologinį šoką. Nukentėjusiajam vystosi apatija, depresija. Auką apima „šaltas baisumas“: ji praranda pasitikėjimą visuomene. Dingsta savigarba sau, atsiranda bejėgiškumo jausmas. Auką pastoviai lanko košmariškos mintys ir fantazijos: vėl mintyse vėl matomas nusikaltėlis, kuris lyg ir nori dar labiau pakenkti ar sužaloti⁹⁷.

Kaip teigia H.J.Šnaideris, po nusikaltimo auka jaučiasi atstumta, izoliuota, bejėgė ir vieniša ją supančiame pasaulyje. Šeimos nariai, kaimynai, draugai ar kolegos žiūri į auką nepatikliai ar grubiai. Masinės informavimo priemonės domisi ja tik dėl sensacijos. Teisėjai visų pirma galvoja tik apie nusikaltimą ir nusikaltėlį, bet ne apie auką ir jos išgyvenimus. Išprievartautoms moterims tenka atskleisti prieš policiją ir teismą savo intymaus gyvenimo smulkmenas. Senyvi žmonės tapę nusikaltimo aukomis ypatingai nukenčia nuo nerodomo jiems dėmesio. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio akistatos metu auka vėl psichologiškai išgyvena nusikaltimą. Todėl būtina imtis tokių priemonių, kurios užkirtų kelią antrinei viktimizacijai⁹⁸.

Taigi žinant, kokias pasekmes išgyvena nusikaltimo auka, baudžiamosios justicijos pareigūnai turi stengtis, kad dėl jų neadekvačios reakcijos į esamas problemas, nusikaltimo auka nepatirtų antrinės viktimizacijos. Nes tokiu atveju antrinė žala gali būti didesnė už pirminę.

Apklausa yra vienas dažniausiai atliekamų ikiteisminio tyrimo ir teismo veiksmų, kurio metu gaunami asmenų parodymai. Apklausa yra esminė bylos tyrimo ašis. Nuo pateiktų parodymų dažnai priklauso bylos tyrimo sėkmė. Atsižvelgiant į BPK nustatytas apklausų taisykles, galima teigti, kad apklausos yra kelių rūšių. Pagal tai, kuris proceso dalyvis apklausiamas, galima skirstyti į liudytojo ir nukentėjusiojo apklausą (joms galioja tos pačios taisyklės) bei įtariamojo apklausą. Pagal tai, kas atlieka apklausą, išskirtinos: apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras; apklausas, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas. Pagal apklausiamo asmens amžių skiriamos: pilnamečių ir nepilnamečių asmenų apklausos. Priklausomai nuo to, kokia apklausa vyksta, pareigūnas be bendrų apklausos taisyklių, turi taikyti ir kai kurias specifines nuostatas, būdingas konkrečiai apklausos rūšiai. Nuo pareigūnų gebėjimų bendrauti, tinkamai pateikti klausimus, vertinti ir reaguoti į apklausiamojo elgesį, priklauso ir gautos informacijos patikimumas, ir paties apklausiamojo savijauta. Apklausa vykdoma neatsižvelgiant į apklausiamojo amžiaus ypatumus, yra ne tik bergždžias reikalas, bet ir pavojingas laiko eikvojimas, nes atima galimybę gauti teisingą ir patikimą informaciją, bet gali sukelti ilgalaikes psichines apklausiamojo traumas.

Parodymų formavimasis kiekvienu atskiru atveju yra individualus ir net unikalus. Psichologijoje išskiriamos tokios informacijos apdorojimo stadijos: užkodavimas, laikymas,

⁹⁷ Ten pat. P.363.

⁹⁸ Ten pat. P.363-364.

atkūrimas⁹⁹. Teisinės apklausos yra išskirtinis ir didelį nerimą keliantis įvykis nusikaltimo aukos gyvenime. Patiriamas stresas apklausos metu gali sumažinti nusikaltimo aukos pasakojimo tikslumą ir didinti jo įtaigumą, kai auka gali teigiamai atsakyti į klausimą ne todėl, kad taip iš tiesų vyko, bet norėdama išvengti kitų klausimų ir kuo greičiau baigti apklausą. Manoma, kad stresas daro nevienodą įtaką skirtingiems atmintiems procesams – įsiminimui (patiriamas stresas įvykio metu), saugojimui ir atkūrimui (stresas apklausos metu). Yra nuomonių, jog įsiminimo metu nedidelis stresas gali padėti geriau įsiminti informaciją, tuo tarpu stresas, patiriamas apklausos metu, gali trukdyti atsiminti įvykio detales¹⁰⁰. Todėl apklausą vykdantis pareigūnas privalo žinoti, kad apklausos metu auka gali išgyventi stresą, jausti stiprų nerimą dėl įvairiausių dalykų. Šis pavojus didžiausias kontakto užmezgimo metu, prašant auką papasakoti apie nusikaltimą, kai aukai kelis kartus pakartojami tie patys klausimai, ilgai tikslinamos tos pačios detalės. Todėl siekiant sėkmingos aukos apklausos, siekiant, kad kuo mažiau auka patirtų antrinės viktimizacijos padarinius, būtina ne tik mokėti užduoti tinkamus klausimus, bet būtina mokėti įveikti aukos nerimą ir parinkti tokią apklausos taktiką, kurioje ji jaustųsi saugiai.

Kalbant apie nusikaltimų aukų patiriamą antrinę žalą teisinių procedūrų metu ypatingas dėmesys turi būti skiriamas nepilnamečiams. Pakartotiniai neigiami jausmai gali kilti prisimenant ir pasakojant apie patirtą įvykį, akis į akį susiduriant su nusikaltėliu ir pan. Antrinė žala pablogina vaiko prisiminimus ir sumažina parodymų tikslumą. Todėl vykdant nusikaltimų aukų apklausas, o ypač nepilnamečių turi būti stengiamasi užtikrinti, kad apklausos metu nebūtų pakartotinai jiems daroma žala.

Atsižvelgiant į vaiko socialinės ir psichologinės brandos specifiką, BPK nustato kai kuriuos nepilnamečių nukentėjusiųjų, liudytojų ir įtariamųjų (kaltinamųjų) procesinės apklausos ypatumus, kurių tinkamas realizavimas gali padėti nustatyti bylos tiesą, taip pat užtikrinti šių nepilnamečių psichologinį saugumą, prisidėti prie neigiamo tokios apklausos proceso poveikio prevencijos. Tačiau kalbant apie suaugusiųjų nukentėjusiųjų apklausą, galima daryti išvadą, kad jokių jų apklausos ypatumų baudžiamajame procese, siekiant išvengti neigiamo apklausos proceso poveikio, nenumatyta.

Toliau paanalizuokime nepilnamečių nukentėjusiųjų procesinės apklausos ypatumus.

BPK 186 straipsnis nustato šiuos pagrindinius nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos ikiteisminio tyrimo metu ypatumus:

- juos apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas;
- paprastai jie apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą;

⁹⁹ Weston, Paul B., Wells, Kenneth M. criminal investigation: basic perspectives.- Englewood Cliffs [New Jersey]:Prentice Hall. 1990.P.

¹⁰⁰ Grigutytė N., Čėsniėnė I. ir kt. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 12.

- apklausos metu gali būti daromas vaizdo ar garso įrašas;
- turi būti užtikrinta, kad apklausiamam nepilnamečiui nebūtų daromas neleistinas įtariamojo ar jo gynėjo poveikis;
- apklausoje turi teisę dalyvauti nepilnamečio atstovas;
- proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą.

Be to, BPK 186 str. 2 d. nustatyta, kad nepilnametis liudytojas ar nukentėjęsysis į teismo posėdį turi būti kviečiami tik išimtiniais atvejais.

BPK 283 str.3d., 280 str. normos nustato šiuos nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo apklausos teisme ypatumus:

- nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje turi dalyvauti jo atstovas;
- nepilnametis nukentėjęsysis ir jo atstovas teismo nutartimi gali dalyvauti ne visą bylos nagrinėjimo teisme laiką;
- jaunesnis kaip 16 metų liudytojas po apklausos turi būti pašalinamas iš teismo posėdžių salės, jeigu teismas nepripažįsta, kad jam likti salėje būtina;
- jei nepilnamečiui nukentėjusiajam (taip pat nepilnamečiui liudytojui) dėl apklausos teisme gali būti psichinė trauma arba kitokių sunkių pasekmių, jis teisiama jame posėdyje gali būti neapklausiamas;
- nepilnametis į teismo posėdį nešaukiamas, bet šiais atvejais teisme turi būti balsu perskaitomi parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui;
- remiantis bendrosiomis BPK 276 str. nuostatomis, teisme taip pat gali būti perklausomi ir peržiūrimi nukentėjusiojo (liudytojo) parodymai;
- visi klausimai nepilnamečiui teisme gali būti užduodami tik per teismo posėdžio pirmininką, o prireikus – per atstovą (BPK 275 str.5d.);
- į nepilnamečio apklausą teisme šaukiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę brandą (BPK 280str. 1d.); prireikus dalyvauti apklausoje taip pat šaukiami nepilnamečio tėvai ar kiti atstovai pagal įstatymą; visi minėti specialistai ir įstatyminiai atstovai, teismo posėdžio pirmininko leidimu gali užduoti nepilnamečiui klausimų (BPK 280 str. 1 d.).

Pažymėtina, kad jaunesni kaip 16 metų nepilnamečiai nukentėjusieji ir liudytojai teisme neprisaikdinami. Pagal BPK 278 straipsnio nuostatų prasmę, jie turi teisę atsisakyti duoti parodymus. Jeigu nurodyti nepilnamečiai sutinka duoti parodymus, jie turi būti įspėti dėl atsakomybės pagal BK 235 str. už melagingų parodymų davimą ir prisaikdinti (278 str. 2 d.).

Reziumuojant ir vertinant BPK normų visumą, reglamentuojančių nepilnamečių nukentėjusiųjų, liudytojų procesinės apklausos ypatumus, galima teigti, kad iš esmės ši normų visuma orientuota į tam tikras šių nepilnamečių teisės į saugią apklausą realizavimo procesines garantijas, tačiau ši normų ypatumų sistema dar nėra pakankamai darni ir nuosekli ir ją būtų tikslinga tobulinti.

A.Dapšys ir G.Sakalauskas pateikia kai kurias tokio tobulinimo galimybes:

Reikėtų patikslinti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo vaidmenį (jo procesinį statusą) nepilnamečio apklausoje. Pagal esamą normų konstrukciją galima manyti, kad minėtos vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas kviečiamas dalyvauti apklausoje kaip specialistas, pvz., socialinis pedagogas, kuris padėtų apklausti nepilnametį, atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą. Tokiu atveju būtų tikslinga visa tai sukonkretinti ir pačioje atitinkamo BPK straipsnio normoje. Viena iš tokių normos formuluočių galėtų būti, pvz., „prireikus šaukiamas socialinis pedagogas/ socialinis darbuotojas ar psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą“. Vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas prireikus taip pat gali būti šaukiamas, tačiau jo funkcijos turėtų būti kitos, pavyzdžiui atstovauti ir ginti vaiko interesus byloje.

Taip pat būtina patikslinti BPK 280 str. 3 d. ir 283 str. 3 d. formuluotes, pagal kurias teisme gali būti neapklausiamas nepilnametis, jeigu dėl tokios apklausos jam gali būti psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių. Šiuo atveju reikėtų taikyti ne dispozityvinę, bet imperatyvinę normos formuluotės modelį, t.y. vietoj „gali būti neapklausiamas“ reikėtų įrašyti „negali būti apklausiamas“. Taigi derėtų pakeisti minėtų straipsnių atitinkamas formuluotes, nes šiuo metu iš esmės nepagrįstai įteisinta tam tikra galimybė neleistinai rizikuoti ir apklausti teisme nepilnametį, nors jam ir grėstų psichinė trauma ar kitos sunkios pasekmės.

Be to, kai kuriuos apklausos ypatumus būtų tikslinga labiau diferencijuoti ir segmentuoti, atsižvelgiant į nepilnamečio amžiaus tarpsnius. Galėtų labiau būti diferencijuojamos normos, skirtos mažamečių ir vyresnio amžiaus nepilnamečių (jaunuolių) apklausos ypatumams reglamentuoti. Pavyzdžiui, pirmuoju atveju galbūt būtų tikslinga daugiau pasikliauti socialinio pedagogo/ socialinio darbuotojo pagalba, antruoju – tokia pagalba gali būti reikalinga tik išimtiniais atvejais, t.y. prireikus. Nepilnamečio amžius gali lemti ir kitų jo procesinės apklausos ypatumų turinį, pobūdį¹⁰¹.

Apibendrinant darytina išvada, kad labai svarbu, jog baudžiamojo proceso procedūros būtų supaprastintos, apsiribojant tokių nukentėjusiųjų minimaliu apklausų skaičiumi. Atskirais atvejais įstatyme turi būti numatyta galimybė naudoti videotechniką, siekiant sumažinti nusikaltimų aukų patiriamus nepatogumus ir išgyvenimus.

¹⁰¹ Dapšys A., Sakalauskas G. Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. Teisės institutas. – Vilnius. 2005. P. 63-66.

3.3. Atkuriamojo teisingumo problema

3.3.1. Atkuriamojo teisingumo samprata

Viktimologiniai ir kriminologiniai tyrimai parodė, kad buvęs ar dėl patirtos viktimizacijos kilęs konfliktas teisėsaugos institucijose neišsprendžiamas. Konstatuojama, kad nusikaltimo auka ir nusikaltėlis susitaikė, susitarę dėl viktimizacijos padarinių pašalinimo. Teigiama, kad šalių tarpusavio santykiai tapo normalūs, priešiški (neigiami) neužsimezgė, problema išspręsta. Iš tiesų atskirais atvejais neigiamo pobūdžio sąveika išlieka, o buvęs interakcijos šalių konfliktas net paūmėja. Formuojasi prielaidos ir aplinkybės, skatinančios pakartotinę, tęstinę viktimizaciją, taip pat neigiamas nuostatas, kurios gali pasireikšti kaip kriminalizuojantys veiksniai, kai nusikalsta asmenys, patyrę viktimizaciją¹⁰².

Atlikti tyrimai, atskirų nusikaltimų aukų rūšių viktimologinės studijos parodė, kad būtinos inovacijos sprendžiant dėl nusikaltimų padarymų kylančius konfliktus. Atsižvelgiant į nusikaltimo aukos teisėtų interesų bei poreikių tenkinimą, buvo žengtas labai svarbus žingsnis, siekiant sukurti saugią aplinką, mažinant nesaugumo jausmą, sprendžiant konfliktus jiems dar tik formuojantis. Pasirinkta labai pragmatiška pozicija svarstant ir vertinant patiriamas išlaidas bei gautą naudą. Analizuojant šį santykį buvo įrodyta, kad baudžiamojo teisingumo sistemos išlaidos galėtų būti mažesnės taikant atkuriamojo teisingumo modelius¹⁰³.

Lietuvoje dominuoja jurisdikciniai konfliktų, kylančių iš nusikalstamų veikų, sprendimo būdai: ikiteisminis tyrimas, teisminis nagrinėjimas, nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas teisme – teisminis susitaikymas ir kt. Egzistuoja primityvus baudžiamosios justicijos modelis. Lietuvoje nėra nejurisdikcinių, kaip pavyzdžiui, Apendimo priėmimas apskritojo rato principu, „Konferencijos – pasitarimai“, bendruomenės nuostolių atlyginimo modelis, šeimų sueiga, nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija, konfliktų sprendimo būdų baudžiamojoje justicijoje, nors europinė praktika turi kelias dešimtis progresyvių pavyzdžių, kai į konfliktų sprendimą įtraukiamos ne tik konfliktuojančios šalys, bet ir bendruomenė¹⁰⁴. Čia būtina paminėti atkuriamojo teisingumo koncepciją.

Atkuriamasis teisingumas – tai bet kuris procesas, kuriame nusikaltėlis, jo auka, atskirais atvejais suinteresuoti tretieji asmenys, taip pat bendruomenė aktyviai ir savanoriškai dalyvauja bendrame konflikto, kylančio iš nusikaltimo, sureguliuavime, paprastai su tarpininko pagalba¹⁰⁵.

¹⁰² Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. –Vilnius, 2005. P. 123.

¹⁰³ Tyrimas “ Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų, rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje”.- Vilnius. Teisės institutas, 2006.P. 3.

¹⁰⁴ Uscilos R. pranešimas. Konfliktų sprendimas bendruomenėje.Prieiga per internetą:

<http://www.nplc.lt/reng/ren73/ren73-rokas.doc>

¹⁰⁵ Ten pat.

Atkuriamasis teisingumas – tai procesas, per kurį atgailaujantis nusikaltėlis prisiima atsakomybę už jo nusikalstamą poelgį, padarytą nukentėjusiems ir bendruomenei, kuri jo nesmerkia, o leidžia nusikaltėliui integruotis į ją. Ypač pabrėžtinas santykių atkūrimas tarp nusikaltėlio ir aukos, nusikaltusio asmens savigarbos atkūrimas bendrijoje¹⁰⁶.

Kaip teigia I. Michailovič, atkuriamojo teisingumo modelio pagrindinis tikslas – nusikaltimu padarytos žalos ir skriaudos atlyginimas, ankstesnės padėties, situacijos iki padarant nusikaltimą atkūrimas. Remiantis šiuo modeliu, teismo intervencija turi patenkinti aukos interesus (kompensacijos teisę), kaltininko interesus (teisę į teisingą, pagrįstą procesą ir užtikrinimas, kad laisvės atėmimas bus taikomas tik visuomenės ir aukos interesais), taip pat visuomenės interesus (efektyvių priemonių taikymas, užkertant kelią visuomenės tvarkos pažeidimams, taip pat adekvačios reakcijos į šį pažeidimą užtikrinimas, siekiant stiprinti visuomenės teisingumo jausmą)¹⁰⁷.

Atkuriamojo teisingumo vykdymo modelis susijęs su viktimologiniais tyrimais XX amžiaus antroje pusėje, siekiant koreguoti baudžiamojo proceso ir apskritai visos teisingumo sistemos padėtį, specialiai atsižvelgiant į atitinkamos kompensacijos už patirtą skriaudą ir žalą, susijusią su nusikaltimo faktu, užtikrinimo poreikį, taip pat pripažįstant aktyvesnį aukos vaidmenį baudžiamajame procese. Remiantis atkuriamojo teisingumo vykdymo modeliu, gerokai aktyvesnis vaidmuo suteikimas aukai, taip pat atsižvelgiama į atlygio nukentėjusiajam svarbą, turint omenyje, jog atlyginti turi būtent padarytos veikos kaltininkas¹⁰⁸.

Kita vertus teigiama, kad auka kenčia ne tik dėl paties nusikaltimo (pirminė viktimizacija). Ji jaučiasi nuskriausta ir todėl, kad jos dažnai visiškai nepaiso teisingumo vykdymo sistema, faktiškai traktuoja, kaip nusikaltimo liudytoją (antrinė viktimizacija). Todėl turi būti siekiama pertvarkyti šią sistemą, kad ji tinkamai paisytų aukų interesų ir poreikių, nesukeltų joms naujų, papildomų neigiamų psichologinių išgyvenimų, riboti aukų kontaktus su formalia teisingumo vykdymo sistema ir užtikrinti joms atlygį kitokiu, mažiau stresiniu būdu¹⁰⁹.

R. Uscila teigia, kad atkuriamasis teisingumas galimas, kai:

- bendrijoje galimas skirtingas požiūris į nusikaltimo padarymą, atsakomybę bei padarinių vertinimą, t. y. ne tik teisti, nubausti, įkalinti, bet ir gebėti įsigilinti į problemą bei ją spręsti;
- akcentuojamas žalos atlyginimas bei tikimybės patirti antrinę žalą mažinimas;

¹⁰⁶ Halei J. "Crime Prevention Through Restorative Justice: Lessons from Japan." In Restorative Justice: International Perspectives, edited by Burt Galaway and Joe Hudson. Monsey, NY; Amsterdam, The Netherlands: Criminal Justice Press and Kugler Publications, 1996. P. 352.

¹⁰⁷ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius, 2001. P. 35.

¹⁰⁸ Ten pat. P. 34-35.

¹⁰⁹ Ten pat. P. 35.

- nusikaltusio asmenybės už jų veikas, taip pat už sukeltą žalą, nuostolius prisiėmimas, savo veiksmų ir kilusių pasekmių įsisąmoninimas;
- į nusikaltimo nagrinėjimą įtraukiamos abi šalys (auka ir nusikaltėlis) ir bendruomenė. Nusikaltimas visų pirma matomas kaip konfliktas tarp individų, kurio pasekoje padaroma žala aukoms, bendruomenėms, patiems nusikaltėliams;
- konstruktyvus sprendimas pasiekiamas per bendruomenių ir vyriausybės bendradarbiavimo pastangas¹¹⁰.

3.3.2. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija

Kalbant apie atkuriamojo teisingumo modelius pabrėžtina, kad praktiškai neįmanoma pateikti visų esamų, t. y. sukurtų, įdiegtų ir realiai taikomų atkuriamojo teisingumo modelių. Kiekviena valstybė ar net jos dalis gali sukurti savitą ir unikalų nusikaltimų nagrinėjimo modelį. Modelio pasirinkimas, o svarbiausia prigijimas, priklauso tiek nuo socialinių – teisinių, tiek nuo kultūrinių ar net istorinių veiksnių.

Šiuo metu Europoje labiausiai paplitęs atkuriamojo teisingumo modelio dalis – tai aukos ir nusikaltėlio mediacija.

Pačia bendriausia prasme terminas mediacija – tai konflikto sprendimo procesas, į kurį įtraukiamam trečioji šalis, skatinanti ir padedanti šalims priimti savanorišką sprendimą.

Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija – tai tarpininkavimo procesas, pagrįstas savanoriškumo bei konfidencialumo principais, kurio metu tarpininkas (mediatorius) padeda dviems ar daugiau šalių išnagrinėti probleminę situaciją, gauti atsakymus į kilusius klausimus, išspręsti konfliktą bei priimti konstruktyvų sprendimą. Kitaip tariant, mediacija – savanoriškas abiejų šalių (įtariamojo ir nukentėjusiojo) bandymas išspręsti konfliktą, kilusį dėl nusikaltimo, bei sudaryti kaltininko ir nukentėjusiojo sutartį dėl žalos atlyginimo, tarpininkaujant nešališkam mediatoriui, t. y. asmeniui, vykdančiam mediaciją¹¹¹.

Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija – tai procesas, kurį galima suskirstyti į tam tikrus etapus:

1) Mediacijos inicijavimas. Šio etapo metu svarbiausia tai, kad dalyvavimas mediacijoje grindžiamas savanoriškumo principu. Mediacija byloje turėtų būti taikoma tik tuomet, kai šalys savo noru sutinka joje dalyvauti. Mediaciją inicijuoti gali teisėsaugos institucijos, nusikaltimo auka arba nusikaltėlis, nevyriausybinės organizacijos, teikiančios pagalbą ir paramą nusikaltimų aukoms

¹¹⁰ Uscilos R. pranešimas. Konfliktų sprendimas bendruomenėje. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/reng/ren73/ren73-rokas.doc>

¹¹¹ Michailovič I. Nepinamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje// Teisė, 2000, Nr.35. P. 69.

ir kt. Prieš nukreipiant atvejį į mediaciją, šalims turi būti suteikiama visapusiška informacija apie jų teises, mediacijos pobūdį, jų sprendimo galimas pasekmes.

2) Priešmediaciniai mediatoriaus pokalbiai su nusikaltimo auka ir nusikaltėliu. Šio etapo tikslas yra parengti kaltininką ir nukentėjusį bendram susitikimui. Atskiro susitiko metu mediatorius išaiškina šalims mediacijos esmę, paaiškina kokią naudą jie turės dalyvaudami mediacijoje, parengia juos bendram susitikimui, išklauso kiekvienos šalies nuomonę. Taigi šioje stadijoje pateikiamos „žaidimo taisyklės“, šalims pateikiami proceso principų išaiškinimai, tiek auka, tiek nusikaltęs gauna atsakymus į visus klausimus, susijusius su mediacijos procedūromis, be to, gali išsakyti savo pageidavimus, lūkesčius. Taip pat šalys susipažįsta su mediatoriumi, kurio pareiga padėti tiek nusikaltimo aukai, tiek nusikaltėliui išspręsti jų konfliktą nesiimant nei kaltintojo, nei gynėjo vaidmens.

3) Kaltininko ir aukos bendras susitikimas dalyvaujant mediatoriui. Kitaip šis susitikimas dar vadinamas susitikimas „akis į akį“, kurio pagrindinis tikslas – išsiaiškinti šalių konfliktą, kilusį iš nusikaltimo, aptarti konflikto sprendimo būdus bei priimti konstruktyvų susitarimą. Tai pagrindinis mediacijos etapas, nuo kurio dažnai priklauso mediacijos rezultatas. Mediatorius turi padėti išspręsti konfliktą neprimesdamas jo sprendimo būdo, jis turi parengti gerą, nuoširdžią susitikimo atmosferą, kurioje šalys priimtų bendrą juos tenkinantį susitarimą. Šis mediacijos etapas baigiasi susitarimo, kuriame nurodoma, kokių įsipareigojimų aukai imasi kaltininkas ir per kiek laiko turi juos įvykdyti, surašymu.

4) Susitarimo įvykdymo kontrolė. Vienais atvejais manoma, kad mediacija baigiasi, kai įforminamas ir pasirašomas šalių susitarimas. Kitais atvejais laikoma, kad susitarimas pasiekė galutinį tikslą, kai įvykdomos visos sutartyje numatytos sąlygos. Mediatorius atlikęs mediaciją kontroliuoja kaip vykdomas susitarimas, ar atlyginta žala ir pan. Tik tuomet, kai visos sąlygos įvykdytos, mediatorius gali konstatuoti, kad mediacija pasiekė savo tikslą¹¹².

Remiantis įvairių autorių tyrimais, dauguma kaltininkų ir aukų pozityviai vertina mediaciją ir yra patenkinti joje dalyvavę. Pavyzdžiui, J.Unello ir A.Leemingo tyrimų pozityvius aspektus konstatavo abi konflikto šalys. Aukos būdavo patenkintos, sužinojusios daugiau apie patį nusikaltimą, taip pat jautėsi padėjusios kaltininkui, paveikusios jį auklėjimu. Ir nors paprastai nukentėjusieji siekė kaltininkų kompensacijos, bet kartu pabrėždavo mediacijos psichologinę naudą. Kaltininkai pabrėždavo, jog kontaktas su auka padėjo jiems geriau suprasti ir įvertinti savo elgesį ir suvokti jo padarinius¹¹³.

¹¹² Uscilos R. pranešimas. Konfliktų sprendimas bendruomenėje. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/reng/ren73/ren73-rokas.doc>

¹¹³ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius, 2001. P. 115.

Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija ypač svarbi viktimologinės prevencijos aspektu. Įgyvendinant mediaciją, bendrosios viktimologinės prevencijos lygmeniu skatinamas visuomenės narių aktyvumas laiku spręsti interakcijos šalių konfliktus, kol jie neperaugo į nusikaltimus, mažinama konfliktų pasireikimo ypač destruktiviomis formomis tikimybė, jų dažnumas, intensyvumas, bendruomenės nariai mokomi užkardyti kilusį konfliktą, imtis aktyvių priemonių mažinant viktimizacijos sukeltus padarinius ir pan. Individualiu viktimologinės prevencijos lygmeniu – mažinamas recidyvinių aukų skaičius, mažinami aukos ir nusikaltėlio inversijos atveju pasireiškimai, užkertami antrinės viktimizacijos pasireiškimai, mažinami tolimesni konfliktų (tęstinių) eskalavimo atvejai, šalinami naujų (aukai artimų) asmenų įtraukimo į interakcijos šalių konfliktą atvejai laiku nustatomos potencialios aukos, joms suteikiama atitinkama pagalba¹¹⁴.

Daugelio ES šalių dvidešimtmetė praktika parodė, kad mediacija yra itin efektyvus sprendžiant šalių konfliktus dėl nusikalstamų veikų. ES taryba 2001 metais priėmė sprendimą dėl aukų padėties baudžiamajame procese, kur nurodoma, jog „mediacija baudžiamosiose bylose“ turi būti suprantama kaip tyrimas, prieš arba per baudžiamąjį persekiojimą, norint, kad nusikaltėlis ir auka susitartų dėl bendro sprendimo, tarpininkaujant kompetentingam asmeniui. Kiekviena narė turi užtikrinti, kad į bet kokį susitarimą tarp aukos ir nusikaltėlio pasiektą tokioje baudžiamojoje mediacijoje turi būti atsižvelgta. Taip pat minėtame dokumente nurodoma, kad kiekviena valstybė narė turi įtraukti į teisės aktus, normas reikalingas minėtųjų pagrindų įgyvendinimo užtikrinimui iki 2006 m. kovo 22d¹¹⁵.

3.3.3. Kaltininko ir nukentėjusiojo asmens susitaikymas Lietuvoje

Šiuo metu galiojantys baudžiamieji įstatymai numato du kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo būdus:

1. Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas ikiteisminio tyrimo metu ar teisminio nagrinėjimo metu (BK 38str.).
2. Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas teisme privataus kaltinimo atvejais (BPK 413 str.).

Toliau trumpai apžvelgiami šie susitaikymo būdai.

Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas – tai sąlyginė atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis, kai nusikalstamą veiką padaręs asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės nustatant 1 metų bandomąjį laikotarpį¹¹⁶. Baudžiamasis įstatymas numato atitinkamas

¹¹⁴ Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje.- Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos centras, 2006. P. 12.

¹¹⁵ Ten pat. P.1.

¹¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentaras.I knyga.Bendroji dalis.teisinės informacijos centras,2004.P.238.

sąlygas, kurios privalomos kiekvienu atveju, taikant kaltininko ir nukentėjusiojo asmens susitaikymą:

- kaltininkas padarė baudžiamąjį, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą;
- kaltininkas turi prisipažinti padaręs nusikalstamą veiką;
- turi savo noru atlyginti ar pašalinti asmeniui padarytą žalą arba susitarti dėl šios žalos atlyginimo;
- turi susitaikyti su nukentėjusiuoju arba juridinio asmens arba valstybės institucijos atstovu;
- yra pagrindo manyti, kad jis nedarys naujų nusikalstamų veikų.

Be anksčiau minėtų sąlygų, baudžiamais įstatymais numato atitinkamus šio instituto taikymo apribojimus. LR BK 38 str.2d. numato, kad numatytais pagrindais negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės: a) recidyvistas; b) pavojingas recidyvistas; c) asmuo, kuris anksčiau jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės kaip susitaikė su nukentėjusiu asmeniu, jeigu nuo susitaikymo dienos iki naujos nusikalstamos veikos padarymo praėjo mažiau nei 4 metai. Be to, jeigu asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, per 1 metus padarė baudžiamąjį nusizengimą ar neatsargų nusikaltimą arba be pateisinamų priežasčių nevykdo teismo patvirtinto susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų ir tvarkos, teismas gali panaikinti sprendimą dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir spręsti dėl tokio asmens baudžiamosios atsakomybės už visas padarytas nusikalstamas veikas. O tais atvejais, kai minėtas asmuo per 1 metus padarė tyčinį nusikaltimą, ankstesnis sprendimas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nustoja galioti ir sprendžiama dėl tokio asmens baudžiamosios atsakomybės už visas padarytas nusikalstamas veikas.

Kitas baudžiamuosiuose įstatymuose numatytas susitaikymo būdas – tai privataus kaltinimo procesas. Šiame procese yra išskiriamas taikinamasis posėdis, kuris turi nemažai atkuriamojo teisingumo elementų, pvz., trečiosios šalies, šiuo atveju teisėjo, siūlymas šalims taikiai išspręsti konfliktą, susitarti dėl žalos atlyginimo ir pan., o svarbiausia, kad šalims paliekama teisė patiems spręsti dėl susitaikymo sąlygų.

Taikomasis posėdis – tai mini procesas, kur kaltininkas nėra stigmatizuojamas, t.y. nėra paženklinamas, neįtraukiamas į teisėsaugos institucijų stebėseną, įvardijamas kaip „nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo“. Priešinga situacija stebima sąlyginiame kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikyme, kur būtinas ikiteisminio tyrimo pradėjimas, kur asmuo, nors ir įvykdęs visas sąlygas, priskiriamas prie asmenų, turinčių kriminalinę patirtį¹¹⁷.

Kai teisme privataus kaltinimo tvarka gautas nukentėjusiojo skundas pareiškimas, jis ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo šaukiami pas teisėją sutaukinti. Taikinamasis posėdis prasideda teisėjo pranešimu apie nukentėjusiojo skundą ir kvietimu susitaikyti. Po to pasisako nukentėjusysis ir kaltinamas asmuo. Jeigu šie asmenys susitaiko, procesas dėl skundo

¹¹⁷ Tyrimas „Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų, rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje“.- Vilnius. Teisės institutas, 2006.P. 58.

nutraukiamas. Nukentėjusysis ir kaltinamas asmuo susitaikydami gali sudaryti sutartį dėl žalos atlyginimo. Jeigu nukentėjusysis ir kaltinamas asmuo nesusitaiko, teisėjas priima nutartį nukentėjusiojo skundą perduoti nagrinėti teisiamaajame posėdyje.

Taigi įstatymas suteikia plačias galimybes nukentėjusiajam ir kaltininkui savarankiškai išspręsti kilusį konfliktą. Tačiau būtina pabrėžti, kad taikomasis posėdis yra privalomas, tai atskiras preliminarus privataus kaltinimo proceso etapas, kur teisėjas tampa privalomuoju tarpininku. Tad šis faktas neleidžia teigti, kad taikomasis posėdis yra vienas iš atkuriamojo teisingumo modelių¹¹⁸.

Apibendrinant darytina išvada, kad šiuo metu egzistuojantys kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo modeliai baudžiamuosiuose įstatymuose tik dalinai atitinka atkuriamojo teisingumo koncepciją.

Analizuojant mediacijos įdiegimo galimybes Lietuvoje, reikia pažymėti, kad šiuo metu tarp ES šalių yra tik trys valstybės, kurios nėra įdiegusios aukos ir nusikaltėlio mediacijos, tai Lietuva, Latvija ir Estija. Kalbant apie mediacijos įgyvendinimą Lietuvoje, labai svarbu, kad Lietuvos visuomenė ir politinės partijos pritartų tokiai iniciatyvai ir aktyviai bendradarbiautų ją įgyvendinant.

Lietuvoje jau atlikta keletas mokslinių tyrimų, įrodančių, kad mediacijos institutas būtų veiksmingas ir diegtinas Lietuvoje. Pirmieji mediacijos projektai Lietuvoje buvo vykdomi jau 1998-1999 metais, organizuoti specialūs mokymai, kursai, konferencijos, išleista mokomieji- metodinė medžiaga, parengta eilė mokslinių publikacijų¹¹⁹. Taip pat Lietuvoje atliktos atskiros studijos, 2006 metais Teisės institutas atlikti atrankiniai tyrimai, kurie parodė, kad Lietuvoje yra tikslingas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimas¹²⁰. Taip tais pačiais metais įgyvendinant Nacionalinės prevencijos ir kontrolės 2003-2006 metų programos 15 priemonę buvo atliktas tyrimas, kuriuo buvo siekiama išnagrinėti galimybes išplėsti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio instituto taikymą. Šiuo tyrimu buvo siekta sužinoti nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymo instituto taikymo vertinimus, pasikeitimus įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams, taip pat nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybes Lietuvoje ir kt. Atlikto tyrimo išvadose nurodoma, kad Lietuvoje tikslingas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimas. Tad siūloma įdiegti eksperimentinį nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos projektą, kuris būtų vykdomas bandomojo mediacijos centro, policijos įstaigos bei prokuratūros. Vykdamas projektą (iki 1 metų) atsitiktinės atrankos metodu būtų pasirinkti keli miesto policijos komisariatai, gaunama informacija apie atitinkamas veikas (prognozuojant, kad mediacija pastaruoju atveju bus veiksminga, tikslinga), kartu atliekamas viktimologinis tyrimas, kuris atskleistų minėto projekto pranašumus, efektyvumą, trūkumus ir kt. Vėliau (pasiteisinus pirminiam minėto projekto etapui)

¹¹⁸ Ten pat.P. 59.

¹¹⁹ Ten pat .P. 73.

¹²⁰ Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje.- Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos centras, 2006. P .11.

būtų steigiamas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos centras, kuriama teisinė bazė, patvirtinamas pasirinktas mediacijos modelis, jo organizacinė struktūra ir t.t.¹²¹

2005 m. rugsėjo 15-20d. Socialinių veiklų centras „Adversus“ su Europos Bendrijos finansine parama organizavo tarptautinį mokymo kursą jaunimui „Mūsų konfliktai–mūsų atsakomybė“, kurio metu dalyviai iš Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos ir Ispanijos, padedami Lietuvos bei Lenkijos ekspertų diskutavo apie neteisminius konfliktų sprendimo būdus, ypač daug dėmesio skirdami mediacijai. Seminaro pranešėjais buvo ne tik Lietuvos ekspertai, bet ir vieni žinomiausių Lenkijos profesorių mediacijos srityje dr. Zbigniew Czwartosz ir dr. Elzbieta Czwartosz. Renginio metu analizuota Europos Sąjungos veikla skatinant mediaciją, užsienio valstybių patirtis mediacijos srityje bei galimybė plačiau taikyti šį ginčų sprendimo būdą Lietuvos Respublikoje¹²².

Šio renginio metu buvo suformuluotos tokios išvados:

1. Mediacija, kaip alternatyvus ginčų sprendimo būdas, nepaneigia, o tik papildo teisę į teisminę gynybą, sudaro sąlygas asmenims siekti taikaus jų ginčo sprendimo bei sustiprina atsakomybę už priimto sprendimo laikymąsi.

2. Mediacija kuria dialogo kultūrą, tolerantišką ir nekonfliktišką aplinką bei prisideda prie pilietinės visuomenės stiprinimo.

3. Valstybė turėtų imtis priemonių skatinti mediaciją: aiškiai įtvirtindama jos galimybę teisės aktuose; reglamentuodama mediatorių kvalifikacijos bei tapimo mediatoriais klausimus; skirdama finansinius išteklius mediacijos propagavimui ir mediacijos atlikimui.

4. Mediacija turėtų būti ypač skatinama šeimos, darbo teisinių santykių srityse, o taip pat aukos – pažeidėjo mediacija baudžiamojoje teisėje.

5. Atsižvelgiant į Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas, mediacijos srityje atliktus tyrimus bei užsienio valstybių patirtį, rekomenduotina, kad mediacija būtų atliekama ne teisme ar kitose valstybinėse institucijose, o būtų patikėta nevyriausybinėms organizacijoms, esančioms už teisingumo vykdymo sistemos ribų. Toks pasirinkimas skatintų didesnę proceso dalyvių pasitikėjimą mediatoriumi, užtikrintų didesnę mediacijos efektyvumą bei leistų išvengti teisėjams ne visiškai būdingų funkcijų vykdymo.

Apibendrinat galima teigti, kad Lietuvoje aktyviai rengiamasi, kad mediacija taptų oficialia aukos ir nusikaltėlio konflikto nagrinėjimo procedūra. Atsižvelgiant į tarptautines rekomendacijas Lietuvoje būtina sukurti ir įdiegti atkuriamojo teisingumo modelį numatant teisės aktuose bylos nukreipimo į ją sąlygas, galimybes ją taikyti visose baudžiamojo proceso stadijose, taip pat šviečiant tiek pareigūnus, tiek visuomenę apie jo buvimą bei privalumus.

¹²¹ Ten pat. P .11.

¹²² Tarptautinis mokymo kursas jaunimui “Mūsų konfliktai- mūsų atsakomybė“. Prieiga per internetą: www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=39&str=14353

3.4. Žalos nusikaltimų aukoms atlyginimo problematika

Kiekviena nusikalstama veika padaro žalą kelioms arba kokiai nors vienai teisės saugomai vertybei – žmogaus gyvybei ir sveikatai, garbei ir orumui, turtui ir sveikatai arba tik turtui ir t.t. Nusikaltimų aukos patiria žalą, kuri bendriausia prasme skirstoma į turtinę ir neturtinę. Dėl padarytos nusikalstamos veikos nukentėjusiajam gali tekti ilgą laiką kęsti sunkius kūno sužalojimus, taip pat išgyventi didelį dvasinį sukrėtimą ir gali atsirasti psichologinių sutrikimų. Nukentėjusiajam gali tekti mokėti gydymosi ir ilgo buvimo ligoninėse išlaidas, o negalėdamas toliau dirbti jis gali netekti pajamų šaltinio. Nukentėjusysis gali jausti asmeninį pažeminimą, ilgalaikį nerimą pasirodydamas viešumoje ir apskritai sumažėjusį gyvenimo džiaugsmą. Todėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo klausimai yra svarbūs nusikaltimo aukai, kadangi pastarojo interesai neapsiriboja vien tuo, jog nusikaltėliui bus skirta pelnyta kriminalinė bausmė už pažeistas nukentėjusiojo teises. Jam svarbu, o neretai ir svarbiau, kad būtų tinkamai apskaičiuota ir atlyginta turtinė bei neturtinė žala.

Kaip jau buvo minėta anksčiau pagal žalos pobūdį apie 75% visos nusikaltimų aukų patiriamos žalos sudaro turtinė žala. Atlikti viktimologiniai tyrimai¹²³ patvirtina šią tendenciją. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje išaiškinama tik apie 44% visų įvykdytų nusikalstamų veikų, tai likę 56% nusikalstamų veikų lieka neatskleistos, o kaip žinoma, turtinių nusikalstamų veikų išaiškinamumas dar mažesnis, todėl nuo jų nukentėję asmenys neturi jokių galimybių kompensuoti patirtą žalą. Tai tik oficialūs skaičiai, kurie neparodo latentinės šio reiškinių dalies.

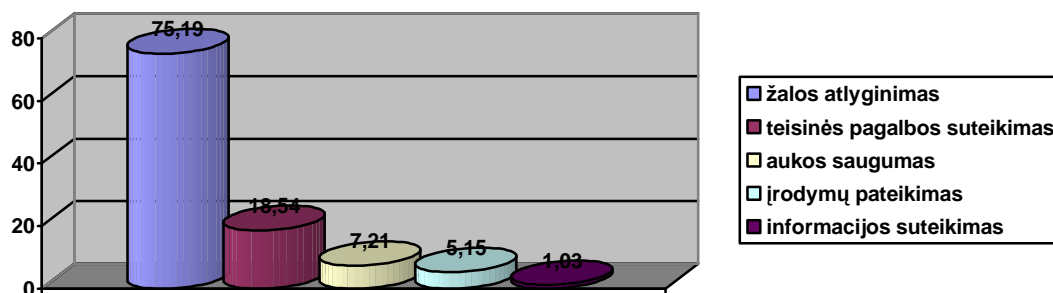
Savaime suprantama, kad nukentėjusysis norėtų, kad už padarytus sužalojimus ir patirtus nuostolius jam būtų kompensuota. Tačiau daugeliu atveju nukentėjusiajam neįmanoma iš kaltininko gauti žalos arba nuostolių atlyginimą. Kadangi kaltininko tapatybė gali būti niekada ir nenustatyta arba ikiteisminio tyrimo pareigūnų atlikto tyrimo rezultatai neleidžia pateikti pakankamai įrodymų, kas padarė nusikalstamą veiką. Vis dėl to jeigu teisėsaugos pareigūnai ir nustato asmenį padariusį nusikalstamą veiką ir kaltą dėl žalos atsiradimo, tai dar nesuteikia galimybės nukentėjusiajam būti garantuotam, kad visada tokiais atvejais jam bus atlyginta žala. Nors teismas ir patenkina nukentėjusiojo ieškinį dėl jam padarytos žalos, priteisia kaltam asmeniui atlyginti padarytą žalą, tačiau pastarajam neturint turto, pajamų, tikėtis, kad žala bus atlyginta, beprasmiška, tokiu būdu auka patiria antrinę viktimizaciją.

Kaip rodo Lietuvoje ir kitose šalyse atlikti viktimologiniai tyrimai, aukai ne tiek svarbus kaltininko nubaudimas, kiek patirtos žalos atlyginimas ir saugumo jausmas ateityje. Be to kartą

¹²³ Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva, 2006). Teisės institutas, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/default.aspx?item=prsp&id=13708>

nukentėję nuo nusikaltimų asmenys turi didesnę tikimybę nukentėti dar kartą, todėl parama jiems yra svarbi nusikaltimų prevencijos priemonė.

Atliktas viktimologinis tyrimas patvirtino, kad opiausias nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo spragos Lietuvoje – tai žalos atlyginimas bei laiku ir kokybiškos pagalbos suteikimas. ¾ respondentų nurodė, kad žalos atlyginimas – tai prioritetinga problema tiek smurtinių, tiek turtinių nusikaltimų aukoms¹²⁴. Taip pat daugiau nei ½ respondentų nurodė, kad teisė gauti nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą įgyvendinama blogai ir labai blogai.

Taigi akivaizdu, kad greitas ir visiškas žalos atlyginimas aukai yra vienas iš veiksmių lemiančių jos egzistencinius pagrindus.

Nusikaltimo aukos pažeistos turtinės ir asmeninės neturtinės teisės gali būti atkuriamos taikant daugelio teisės šakų priemones. Jeigu dėl nusikaltimo padaroma žala, turtinės teisės gali būti atkurtos remiantis civilinės teisės ir proceso, baudžiamosios teisės ir proceso teisės normomis.

Lietuvoje nusikaltimais padaryta turtinė žala tam tikra apimtimi buvo atlyginama visą laiką. Nuo 2000 m. įsigaliojus naujam Civiliniam kodeksui atsirado teisinis pagrindas neturtinei žalai atlyginti. LR CK 6.250 str., nurodoma, kad neturtinė žala tai asmens dvasinis skausmas, išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas, gero vardo praradimas ir pan. Taip pat minėto straipsnio 2 dalyje numatyta, kad neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo asmens sveikatai ar dėl gyvybės atėmimo, taip pat kitais įstatymų numatytais atvejais. Nukentėjusiojo teisei į žalos atlyginimą užtikrinimui yra skirta speciali BPK II dalis „Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas“ (107-118 straipsniai). Išskiriami tokie žalos atlyginimo būdai numatyti baudžiamajame procese: civilinis ieškinys baudžiamajame procese; savanoriškas žalos atlyginimas nukentėjusiajam; daiktų ir vertybių grąžinimas savininkui; žalos padarytos neteisėtais ikiteisminio tyrimo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimas; avanso suteikimas iš valstybės lėšų, t.y. smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimas. Taip pat ir LR BK 69 ir 71 straipsniuose įtvirtintos baudžiamojo poveikio priemonės sudarančios sąlygas atlyginti žalą

¹²⁴ Uscila R. Nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas. Teisės problemos.- Vilnius., 2004/4(46). P. 131.

nukentėjusiajam – turtinės žalos atlyginimas ir pašalinimas bei įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą.

Taigi galima konstatuoti, kad Lietuvoje sudarytos neblogos teisinės prielaidos patirtai žalai atlyginti. Tačiau tikroji padėtis nėra tokia gera.

Todėl toliau nagrinėjami žalos atlyginimo būdai pagal Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymą ir nukentėjusiojo pažeistų teisių gynimą pareiškiant civilinį ieškinį baudžiamajame procese

Iš esmės visa BPK normų sistema orientuota į tiesos byloje nustatymą ir teisingumo įgyvendinimą (BPK 1 str., 6 str., ir kt.). Kartu jame yra ir specialių normų, reglamentuojančių nukentėjusiųjų teises. Pagal BPK 10 str. 10 d. kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo (teisė į tam tikrą teisinę bei moralinę-psichologinę reabilitaciją), taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (teisė į atkuriamąjį, materialinį, kompensacinį teisingumą).

Nukentėjusiajam reikšmingi abu minėti teisingumo aspektai, tačiau ypač svarbi įstatymo nuostata, orientuota į teisę į žalos atlyginimą. Prie tam tikrų nukentėjusiojo teisės į žalos atlyginimą garantijų reikėtų priskirti ir neseniai LR Seimo priimtą Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymą (Nr. X- 296, 2005 06 30)¹²⁵.

Lietuvai vykdant savo įsipareigojimus pagal 2004 m. balandžio 29 d. Europos Tarybos direktyvą 2004/80/EB dėl žalos kompensavimo nusikaltimų aukoms 2005 m. birželio 30 d buvo priimtas Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas (toliau – Įstatymas)¹²⁶, kuris nustato atvejus, kai iš specialaus valstybės fondo asmenims, nukentėjusiems nuo smurtinių nusikaltimų ir negavusių žalos atlyginimo iš už žalą atsakingų asmenų, kompensuojama turtinė ir (ar) neturtinė žala. Kartu Įstatyme nustatytos sąlygos asmenims, turintiems teisę į tokią kompensaciją ir formalizuota jos gavimo tvarka. Remiantis Teisingumo ministerijos pateikiama statistine informacija, deja į valstybę šiuo tikslu 2005 m. kreipėsi tik 5 asmenys, o per 2006 m. dėl žalos kompensavimo kreipėsi 76 asmenys, taigi nuo Įstatymo įsigaliojimo iš viso kreipėsi tik 81 asmuo¹²⁷. Kai tuo tarpu žalos atlyginimas – viena svarbiausių aukos teisių. Taigi kas atsitiko, kad kompensacijas už smurtinius nusikaltimus aukos lyg ir galėtų gauti, tačiau jų negauna?

Atsakymus į šį klausimą pateikia Teisės instituto išsami Įstatymo teisinė – kriminologinė ekspertizė, atlikta pagal Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos 2007 m. sausio 11 d.

¹²⁵ Dapšys A., Sakalauskas G. Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. Teisės institutas. – Vilnius. 2005. P. 58-59.

¹²⁶ Valstybės žinios, 2005, Nr. 85-3140.

¹²⁷ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo teisinė – kriminologinė ekspertizė. Teisės institutas. – Vilnius, 2007.

pavedimą, kuri atskleidė dabartines galiojančio Įstatymo teises ir praktines problemas, pasiūlė jų sprendimo būdus bei kryptis ir sudarė prielaidas Įstatymo pakeitimams ir papildymams¹²⁸.

Pagrindine priežastimi dėl ko nuo smurtinių nusikaltimų nukentėjusieji asmenys nesikreipia dėl kompensacijos, ekspertizę atlikę specialistai įvardino – informacijos trūkumą. Tokią prielaidą daro atlikę Įstatymo įgyvendinimo praktikos analizę, kur išanalizavę statistinius duomenis, teigia, jog iš visų užregistruotų nuo smurtinių nusikaltimų nukentėjusių asmenų dėl kompensacijos kreipėsi tik nedidelė dalis, tik apie 2% asmenų, kurie teoriškai galėjo pasinaudoti šia teise. Kokia konkrečiai tai dalis asmenų nustatyti sunku, nes Įstatymas numato daug ir įvairių sąlygų, pagal kurias sunku nustatyti potencialių nuo smurtinių nusikaltimų nukentėjusiųjų skaičių, kuris turėtų teisę kreiptis į valstybę kompensacijos. Todėl keltina prielaida, jog asmenys, turintys teisę gauti kompensaciją ir net nebandę jos realizuoti, nebuvo pakankamai informuoti apie šią galimybę ir teises procedūras¹²⁹.

Taip pat išskiria kitas prielaidas dėl ko asmenys nesikreipia dėl kompensacijos: smurtinių nusikaltimų aukos dažniausiai nukenčia nuo pažįstamų asmenų, o žalos atlyginimas iš pažįstamų asmenų turi savo specifiką, kai vengiama formalumų arba žalos atlyginimo iš artimo asmens nenorima ar nesitikima. Dar viena prielaida – didžiąjai daliai nukentėjusiųjų žala buvo atlyginta pačių kaltininkų (siekiant palengvinti baudžiamąją atsakomybę). Kita – nukentėjusieji nors ir žino apie kompensacijos iš valstybės galimybę, bet dėl jos nesikreipia, dėl vienu ar kitu priežastimi nenorėdami turėti reikalų su valstybe (dėl per didelės biurokratijos, nepasitikėjimo, asmeninės kaltės jausmo, baimės, laiko neturėjimo, jų požiūriu žalos nereikšmingumu ir pan.).

Taigi kaip matyti nuo smurtinių nusikaltimų nukentėjusių asmenų nesikreipimo dėl kompensacijos priežastimi gali būti daug ir labai įvairių, tačiau reikia sutikti su ekspertizę atlikusių specialistų išvada, kad pagrindinė priežastis, tai nepakankamas gyventojų informuotumas, prastas įstatymo nuostatų žinojimas. Ką patvirtina ir tai, jog nemaža dalis nukentėjusių, žinojusių apie šią savo teisę, klaidingai ją suprato, nes iš 70 prašymų buvo nepatenkinta net 50. Didžiąją dalį (14) nepatenkintų prašymų sudarė atvejai, kai buvo prašoma kompensuoti žalą dėl smurtinio nusikaltimo, įvykdyto iki 2005 m. liepos 1 d., o pagal Įstatymo 17 straipsnį kompensuojama tik po 2005 m. liepos 1 d. padarytų smurtinių nusikaltimų žala. 5 prašymai atmesti dėl to, kad asmenys kreipėsi prašydami kompensuoti žalą, patirtą dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo, 2 – dėl neatsargaus nusikaltimo ir pan.¹³⁰ Taigi akivaizdu, kad nemaža dalis aukų nors ir žinojo apie galimybę pasinaudoti savo teise į žalos kompensavimą, bet klaidingai ją suprato, tai patvirtina, kad trūksta informacijos, todėl kiekvieną kartą nukentėjusiajam kreipiantis į teisėsaugos institucijas dėl

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ Plačiau apie nusikaltimų aukų informavimo apie žalos kompensavimo galimybes įvertinimą žr. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo teisinė – kriminologinė ekspertizė. Teisės institutas. – Vilnius, 2007. P. 3-5.

¹³⁰ Ten pat.P.5.

patirto smurtinio nusikaltimo būtina informuoti jį apie šią teisę bei tinkamai išaiškinti šios teisės pasinaudojimo galimybe.

Pagrindinis Įstatymo tikslas – garantuoti visiems asmenims, nukentėjusiems nuo tam tikrų smurtinių nusikaltimų, gauti žalos kompensaciją. Įstatymo turinys daugeliu atveju atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo reikalavimus bei 1983 metų Europos konvencijos dėl kompensacijos smurtinių nusikaltimų aukoms nuostatas, tačiau, kai kurios Įstatymo nuostatos kelia pagrįstų abejonių dėl jo taikymo efektyvumu ir socialinio teisingumo. Deja, šiame įstatyme galima išvelgti daugiau ribojimų, išimčių ir įvairių biurokratinių reikalavimų nei realiai tikėtina, nors ir minimaliai garantuotą, kompensacinę pagalbą pačiam nukentėjusiajam.

Pirma, prie tokių Įstatymo ribojimų galima būtų priskirti tai, kad Įstatymas numato labai siaurą nusikalstamų veikų sudėčių sąrašą, nuo kurių nukentėję asmenys gali gauti žalos kompensaciją. Todėl reikia pritarti Įstatymo teisinę – kriminologinę ekspertizę atlikusių specialistų nuomonei, kad sąrašas pildytinas, nes jame nėra kitų nusikalstamų veikų sudėčių, kurias darant nukentėjusysis gali patirti sveikatos sutrikdymą. Be to svarstyti galimybė ne tik kompensuoti žalą ir už nesunkius smurtinius nusikaltimus, bet ir numatyti nebaigtinį sąrašą, paliekant Įstatymo taikytojui teisę kompensuoti turtinę ir neturtinę žalą ir kitų smurtinių nusikalstamų veikų atveju. Tokiu atveju nukentėję turėtų didesnes galimybes gauti žalos kompensaciją.

Antra, asmenims, norintiems pasinaudoti teise į žalos atlyginimą, numatyta visa eilė suvaržymų ir ribojančių sąlygų, kurios iš esmės sumažina asmenų galimybę gauti kompensaciją, todėl turėtų būti supaprastinta žalos kompensavimo procedūra ir atsisakyta nereikalingų apribojimų. Įstatymo teisinę – kriminologinę ekspertizę atlikę specialistai įvertinę ribojančių sąlygų grupę, išskyrė keletą pagrindinių aspektų: tai, kad nemaža dalis numatytų sąlygų yra vertinamojo pobūdžio; abejotinas draudimas gauti žalos kompensavimą asmenims, turintiems neišnykusį ir nepanaikintą teistumą už sunkų ir labai sunkų nusikaltimą bei asmenims, padariusiems sunkų arba labai sunkų nusikaltimą, ir kuriems pradėtas baudžiamasis procesas. Manytina, kad esant dabartiniam reglamentavimui, minėti asmenys yra diskriminuojami, o be to tai gali būti laikoma *non bis in idem* principo pažeidimu. Prie tokių abejotinių apribojimų priskiriamas ir asmens elgesys baudžiamojo proceso metu bei išlyga, kuri numato teisės į žalos kompensaciją atėmimą, jeigu manoma, kad asmuo piktnaudžiauja savo teise¹³¹.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Įstatyme numatyta per daug nereikalingų apribojimų, kurie iš esmės sumažina asmenų, galinčių gauti kompensaciją, skaičių, todėl tikslinga liberalizuoti ir supaprastinti žalos kompensavimo procedūrą, atsisakant nereikalingų apribojimų.

Įstatyme yra numatytas ir žalos kompensavimo avansu institutas, kuris numato galimybę kompensuoti patirtą žalą avansu iki priimant teismo nuosprendį, t.y. nukentėjusiajam asmeniui

¹³¹ Plačiau žr. ten pat.P.8-11.

sudaroma galimybė gauti kompensaciją tada, kai ji labiausiai reikalinga, iš karto, tik patyrus žalą. Tai labai pažangi Įstatymo nuostata, tačiau tas avansas yra labai ribojamas, nes numatyta, kad avansu gali būti kompensuojama žala tik už nužudymą ir sunkų sveikatos sutrikdymą. Tačiau yra aukų, kurios nukenčia nuo kitų smurtinių nusikaltimų, kurioms taip pat nemažiau reikalinga skubi pagalba, bet jos priverstos laukti kol bus baigtas teisminis nagrinėjimas ir priimtas nuosprendis baudžiamojoje byloje, o tai gali užtrukti labai ilgai. Todėl toks ribojimas nepagrįstai suvaržo aukos teises ir užkertą kelią didžiajai daliai atveju gauti žalos kompensavimą. Reikia pritarti ekspertizę atlikusių specialistų siūlymui, jog būtų Įstatyme numatyta galimybė gauti kompensaciją visais galimais kompensavimo atvejais ir galėtų priklausyti, pvz., tik nuo nukentėjusiojo materialinės padėties (užsienio šalių praktika rodo, kad kompensavimo avansu galimybės dažniausiai nėra siauresnės už bendras kompensavimo galimybes)¹³².

Įstatyme numatyti žalos kompensavimo dydžiai; jei smurtiniu nusikaltimu atimta žmogaus gyvybė, numatyta skirti 75 MGL dydžio kompensaciją, jei smurtiniu nusikaltimu sunkiai sutrikdyta žmogaus sveikata ar pasikėsinta į seksualinio apsisprendimo laisvę ar neliečiamumą – 50 MGL, jei nesunkiai sutrikdyta sveikata – 25 MGL. Už patirtą neturtinę žalą galima gauti dar atitinkamai 30, 20 ar 10 MGL dydžio kompensaciją. Ir nors lyginant su užsienio valstybėmis Lietuva išmoka ne minimalias sumas, tačiau lyginant su kitomis šalimis, sumos yra nedidelės. Tačiau liūdniausia yra tai, kad nusikaltimų aukoms turėjusi 7 mln. litų ir nesugebėjusi jų tinkamai išdalyti, valdžia šiemet šiam reikalui skyrė tik 4 mln. litų. Advokatų tarybos pirmininkas Rimas Andrikis, paklaustas kaip vertina valstybės rūpestį nusikaltimų aukoms „Žinių radijui“ sakė, *„valstybė, vienais metais davusi 7 mln. litų, o kitais metais šią sumą sumažinusi, pasielgė amoraliai, nehumaniškai, nes būtent dėl valstybės institucijų kaltės dalis nukentėjusių negalėjo gauti kompensacijos už patirtą smurtinę nusikaltimą. Vyriausybės žingsnis – tai pasityčiojimas iš nukentėjusiojo kaip žmogaus. Mano supratimu, pavėlavę vienais metais, galėtų ateiti ir pasiimti kitais metais. Ir galbūt po 5 metų analizės, šio įstatymo vykdymo praktikos gal ir būtų galima daryti tam tikras korekcijas. Šiuo atveju valstybė pasielgė labai paprastai – kaip visada, t.y. norėjo praturtėti nukentėjusių sąskaita. Tai mūsų valstybei būdinga“*¹³³.

Apibendrinant darytina išvada, kad priimant įstatymą smurtinių nusikaltimų aukoms buvo sukurta labiau formali galimybė gauti kompensacijas, tačiau praktikoje ši galimybė sunkiai įgyvendinama, todėl būtina tobulinti Įstatymo nuostatas, kad kompensavimo sistema užtikrintų teisingą ir prideramą kompensaciją nukentėjusiems nuo nusikaltimų.

Kitas žalos atlyginimo būdas – civilinio ieškinio pareiškimas dėl žalos atlyginimo.

¹³² Ten pat.P. 13.

¹³³ Musnickas R. Kodėl smurtinių nusikaltimų aukos negauna kompensacijų?-Pranešimai-Apie žinių radiją- Žinių radijas. 2007m. sausio 24d. Prieiga per internetą: <http://www.ziniur.lt/apie/pranesimai?item=915>

Civilinis ieškinys baudžiamajame procese – tai vienas iš svarbiausių nukentėjusiųjų nuo nusikaltimo asmenų teisių ir interesų apsaugos garantijų. Atsižvelgiant į tai, kad civilinis ieškinys – tai teisių ir teisėtų interesų teisminės gynybos sistemos elementas, glaudžiai susijęs ir su materialinės, ir su procesinės teisės priemonėmis, galima teigti, kad civilinio ieškinių, kaip civilinės teisės kategorijos, ir baudžiamojo kaltinimo, kaip baudžiamosios teisės kategorijos, sujungimas į vieną procesą išties turi gilią prasmę. Šias nuostatas pagrindžia vien tai, kad civilinis ieškinys baudžiamajame procese pasireiškia tuo, kad tai nukentėjusiojo, tapusio nusikaltimo auka, interesų patenkinimas, pasireiškiantis valstybės pagalbos suteikimu, pašalinant padaryto nusikaltimo padarinius.

Civilinis ieškinys padeda greičiau užtikrinti nukentėjusiojo pažeistas teises, išvengiama pasikartojimų, nagrinėjant bylą teisme (iš pradžių baudžiamasis, o po to civilinis procesas), objektyviau ir išsamiau ištiriami įrodymai¹³⁴.

Asmuo nuo nusikalstamos veikos patyręs turtinę ar neturtinę žalą ir pareiškęs reikalavimą atlyginti žalą, baudžiamajame procese vienu metu pripažįstamas ir nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu, t.y. įgyja dviejų subjektų teises ir pareigas. Šiuo atveju reikia atsižvelgti į tai, kad pagrindų asmenį pripažinti nukentėjusiuoju yra daugiau, o be to nereikia pamiršti, kad pripažinimas civiliniu ieškovu susijęs su valios išraiška, be kurios asmenį pripažinti civiliniu ieškovu būtų neįmanoma.

Nukentėjusiojo civilinio ieškinių esmę sudaro du vienodai svarbūs dalykai – materialūs ir procesiniai, kurie tarpusavyje glaudžiai susiję. Nesant vienam iš jų nėra ir pačio teisinio ginčo. Civilinio ieškinių baudžiamojo proceso dalyką pagal BPK sudaro turtinė ir neturtinė žala. Nukentėjusiojo, pareiškusio civilinį ieškinį, teisė yra realizuojama tik pateikus civilinį ieškinį ir esant nustatytoms sąlygoms, t.y. juridiniams faktams. Minėtų sąlygų buvimas sukuria teisinių santykių tarp nukentėjusiojo ir kaltinamojo atsiradimą.

Viktimologinių tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvoje nėra itin didelių kliūčių pareikšti civilinius ieškinius dėl patirtos žalos ar nuostolių. Ikteisminio tyrimo praktikoje nusikaltimų aukos tuo pat metu pripažįstamos ir nukentėjusiais, ir civiliniais ieškovais. Tačiau, vertinant patį ieškinį, keltinas klausimas – ar pastarasis gali būti pavadintas ieškiniu pagal civilinės teisės doktriną, kai dokumentas neatitinka ieškiniams keliamų reikalavimų. Daugelyje Lietuvos ikiteisminio tyrimo įstaigų nereikalaujama, kad aukos pateiktų ieškinius pagal Civilinio proceso kodekse įtvirtintus ieškiniams keliamus reikalavimus¹³⁵.

Be to susiformavusi ydinga praktika, kai teisė žalos atlyginimą apribojama tik jos pripažinimu, t.y. kokio pobūdžio ir dydžio patirta žala. Problemos kyla tuomet, kai reikia užtikrinti žalos išieškojimą iš kaltininko, imtis atitinkamų veiksmų. Civilinio ieškinių užtikrinimas yra viena

¹³⁴ Plačiau žr. Sanders A., Young r. Criminal Justice. Butterworths London, Dublin, Eidinburg. 1994. P. 398-400.

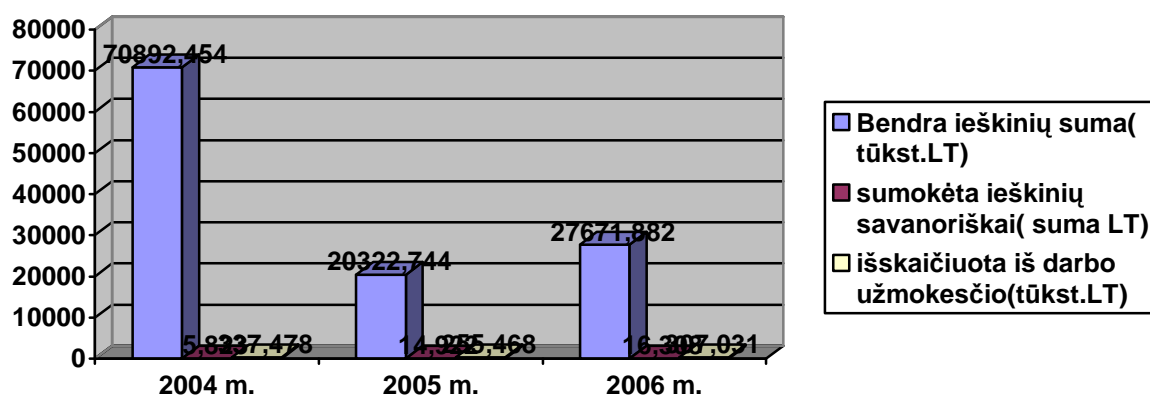
¹³⁵ Uscila R. Nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas. Teisės problemos.- Vilnius., 2004/4(46). P. 131.

iš procesinių garantijų savalaikiam ir tinkamam teismo sprendimui (nuosprendžiui) priimti. Civilinio ieškinio užtikrinimas apima visą procesinių veiksmų sistemą, tačiau galutinis tikslas – realus teismo sprendimo įvykdymas, kuriuo patenkinama materialinė nukentėjusiojo, pareiškusio civilinį ieškinį, pretenzija. Dažniausiai jie būna atliekami formaliai, pvz., turto areštas, tačiau jau *post factum*, pavėluotai.

Be to, auka, be tiesioginės žalos, patiria ir antrinę žalą, t.y. nuostolius, susijusius su kelionių į iškvietimo vietą, taip pat gyvenimo joje išlaidomis. Nors yra priimtas specialus poįstatyminis aktas¹³⁶, kurio paskirtis sureguliuoti šiuos klausimus, tačiau praktika rodo, kad nutarimas yra eilinė deklaracija, apie kurią aukos net nežino¹³⁷.

Tačiau didžiausia problema, susijusi su žalos atlyginimu, yra ta, kad neveikia žalos išieškojimo iš kaltininkų mechanizmas. Akivaizdu, kad didžioji dalis nusikaltimų aukų faktiškai negauna realaus žalos atlyginimo. Kaip jau buvo teigta, aukoms nekyla problemų pareikšti civilinius ieškinius, kuriuos teismas išnaginėjęs bylą išspendžia, tačiau problemų kyla tuomet, kai reikia išieškoti žalos atlyginimą iš kaltininko. Egzistuojant bausmių sistema gerokai varžo nukentėjusių teisę kuo greičiau gauti jam padarytos žalos atlyginimą, nes daugeliu atveju nuteistieji neturi turto, pinigų, daugelis jų yra priskirtini prie socialiai remtinų asmenų kategorijos, ir žinant tai nieko nedaroma, kad įkalinimo įstaigoje būtų organizuojamas kalinių darbas, kad bet iš dalies būtų kompensuojama aukai padaryta žala. Kai tuo tarpu kalinių išlaikymui valstybė skiria gana daug mokesčių mokėtojų pinigų, kurie galėtų būti nukreipiami žalos atlyginimui nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims¹³⁸.

Remiantis įkalinimo įstaigų duomenimis, galime apytikriai nustatyti žalos, kurią nuteistieji atlygino, dydį.

¹³⁶ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl liudytojams, nukentėjusiems, ekspertams, specialistams ir vertėjams išmokėtinų sumų dydžio nustatymo ir apmokėjimo baudžiamajame procese ir administracinių teisės pažeidimų teisenoje tvarkos patvirtinimo“//Valstybės žinios, 2003, Nr. 40-1843.

¹³⁷ Uscila R. Nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas. Teisės problemos.- Vilnius, 2004/4(46). P. 131

¹³⁸ Uscila R. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. Jurisprudencija.- Vilnius, 2004,t.59(516). P. 20.

Kaip matyti, bausmę atliekantys nuteistieji atlygina labai nedidelę materialinės žalos dalį, kas sudaro vidutiniškai 1,109 % iš visos priteistos sumos 2006 metais, 2005 metais -1,25%, 2004 metais – 0,47%. Kas reiškia, kad nuosprendis nebus iki galo įvykdytas, o tuo pačiu neįgyvendinus teismo sprendimo, nebus pasiektas teisingumas, o svarbiausia, kad nebus atkurtos pažeistos turbinės aukos teisės, t.y. teisė gauti žalos atlyginimą.

Nerimą kelia padėtis, susidariusi vykdant teismo sprendimus ir kitų institucijų sprendimus. 2003 metais pakeisdami anksčiau dirbusius valstybinius teismo antstolius, savo veiklą pradėjo privatūs antstoliai, kurie turėtų vadovautis ne tik naujais priimtais įstatymais bet ir nauju požiūriu į vykdymo proceso dalyvius, ypač nusikaltimo aukas, jų teises ir teisėtus interesus. Tačiau reikia pasakyti, kad antstolių veikla labiau primena socialiai nejautrų „skolų išmušinėjimo“ verslą¹³⁹.

Akivaizdu, kad nuo antstolių neveiklumo pereita prie agresyvios, pažeidžiančios vykdymo proceso dalyvių teises ir moralės principus, veiklos, kur vėlgi tiesiogiai pažeidžiamos aukos teisės. Nusikaltimo aukos, kaip ir anksčiau nesulaukia žalos atlyginimo, teigiant, kad nusikaltusieji neturi nei pinigų, nei nekilnojamojo nei kito turto.

Akivaizdu, kad egzistuojantis antstolių veiklos modelis turi būti tobulintinas, siekiant, kad būtų sukurtas toks žalos išieškojimo mechanizmas, kuris užtikrintų nukentėjusiųjų teisėtus interesus.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad kiekviena nusikalstama veika padaryta žala labai skaudžiai paliečia nusikaltimų aukų gyvybiškus interesus. Todėl tais atvejais, kai nusikalstamą veiką padarę asmenys nėra išaiškinti, taip pat, kai nusikaltimo auka neturi galimybių gauti žalos atlyginimo iš kaltininkų, valstybė turi būti atsakinga prieš savo piliečius, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų. Valstybė, kuri nesugeba užtikrinti savo piliečių saugumo ir nesukuria efektyvios žalos atlyginimo sistemos, turėtų prisiimti pareigą ir nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų atlyginti jiems padarytą žalą. Be to, atlyginusi žalą nukentėjusiems, valstybė turėtų žymiai daugiau galimybių vėliau ją atgauti iš kaltininko. Tokiu būdu sprendžiant nukentėjusiųjų žalos atlyginimo klausimus, valstybinės institucijos būtų priverstos tobulinti žalos išieškojimo iš kaltininkų mechanizmą.

¹³⁹ Ten pat.P.21.

Išvados

Apibendrinant darbo rezultatus galima padaryti tokias išvadas:

1. *Auka* - asmuo, patyręs kokių nors neigiamų socialinių padarinių, kurie gali pasireikšti kaip socialinė žala, nuostoliai dėl neigiamo poveikio asmens sveikatai, turtui bei aplinkai. Nusikaltimo auka -tai asmuo, patyręs žalą dėl kito asmens pavojingos priešingos teisei veikos. Nusikaltimo aukos samprata apima visas viktimizacijos stadijas, o nukentėjusysis, kaip baudžiamojo proceso dalyvis, atsiranda daug vėliau, kai situacija įvertinama teisiškai. Nukentėjusysis - asmuo, dalyvaujantis visuomeniniuose santykiuose, saugomuose nacionalinių ar tarptautinių įstatymų, užtikrinančių galimybę naudotis subjektinėmis teisėmis ir įgyvendinti savo interesus, kuriam įstatymų nustatyta tvarka suteiktas nukentėjusiojo teisinis statusas.

2. *Viktimiškumas* – tai tikimybė tapti auka, kurią lemia subjektyvių asmens savybių, jo elgesio bei objektyvių aplinkybių visuma. Pabrėžtina, kad viktimiškų savybių ar aplinkybių buvimas nėra būtina tapimo auka priežastis. Negali būti atmetama atsitiktinio viktimiškumo tikimybė, kai asmuo tampa auka tiesiog todėl, kad atsidūrė netinkamoje vietoje, netinkamu laiku.

3. *Viktimizacija ir viktimiškumas* yra du tarpusavyje susiję asmens tapimo nusikaltimo auka faktoriai, negalintys egzistuoti vienas nuo kito ir sudarantys tam tikrą sistemą. Joje viktimizacija – tai sudėtingas socialinis tapimo auka procesas, sukeliantis neigiamų padarinių, kurie gali būti tęstinio pobūdžio, išreikšti objektyvia forma arba pasireiškiantys subjektyviais aukos išgyvenimais. Viktimizacija apima tiesioginius ir netiesioginius tapimo auka proceso padarinius, todėl išskiriama pirminė ir antrinė viktimizacija. Pakartotinė viktimizacija priklauso nuo aukos arba vietos viktimiškumo.

4. Atlikus statistinių duomenų apie nusikalstamumą ir viktimizaciją Lietuvoje analizę, darytina išvada, kad statistinė *auka tapti didesnę tikimybę* turi Lietuvos Respublikos pilietis, vyras, maždaug nuo 30 iki 59 metų amžiaus, turintis vidurinį arba aukštąjį išsilavinimą, būdamas neblaivus. Didesnę tikimybę tapti turtinės nusikalstamos veikos auka ir patirti turtinę žalą.

5. Analizuojant viktimologinius tyrimus, kuriais įvertinta viktimizacija Lietuvoje, pastebima, kad 1993 – 2005 metų laikotarpiu viktimizacijos lygis Lietuvoje mažėja. Labiausiai Lietuvos gyventojai nukenčia dėl vagysčių iš automobilių, vagysčių iš gyvenamosios vietos ir asmeninės nuosavybės vagysčių. Didžiausiu latentišku pasižymi vagystės iš automobilių ir plėšimai. Didžiausią tikimybę tapti nusikaltimų aukomis turi: studijuojantys (besimokantys), bedarbiai; gyvenantys daugiabučiuose namuose, didžiųjų miestų gyventojai.

6. Pagrindinės *viktimizacijos problemos* yra šios: teisė į žalos atlyginimą; teisė į teisinę pagalbą ir paramą (valstybės garantuojamą teisinę pagalbą); aukos teisė į informaciją; teisė į diskreciją - aukos ir nusikaltėlio konfliktą spręsti susitaikymo būdu problema; pripažinimo

nukentėjusiuoju problema; nusikaltimų aukų apklausos; nusikaltusiojo ir nusikaltimo aukos teisių ir pareigų pusiausvyros problema; statistinės informacijos rinkimas, skelbimas ir pateikimas; teisė gauti nevyriausybinų organizacijų paramą ir pagalbą; nusikaltimų aukų teisės, masinio informavimo priemonių elgesys ir pan. Dėl probleminių klausimų gausos magistriniame darbe vienos viktimizacijos problemos buvo išanalizuotos plačiau, kitos paliestos tik tam tikru aspektu.

7. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas yra viena iš svarbiausių nusikaltimo aukos problemų. Greitas ir visiškas žalos atlyginimas aukai yra vienas iš veiksnių, lemiančių jos egzistencinius pagrindus. Nukentėjusiajam svarbu ne tik atkurti jo pažeistas teises, bet taip pat aktualu gauti kompensaciją (atlyginimą) už padarytą žalą. Priešingu atveju, galima reikalauti kad valstybė prisiimtų atsakomybę už tai, kad dėl tam tikrų priežasčių ji nesugeba atlikti savo pagrindinių funkcijų.

8. *Atkuriamasis teisingumas* – tai bet kuris procesas, kuriame nusikaltėlis, jo auka, atskirais atvejais suinteresuoti asmenys, taip pat bendruomenė dalyvauja bendrame konflikto, kylančio iš nusikaltimo, sureguliuavime, paprastai su tarpininko pagalba.

9. Šiuo metu egzistuojantys kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo modeliai Lietuvos baudžiamojoje ir baudžiamojo proceso teisėje (formos) tik dalinai atitinka atkuriamojo teisingumo koncepciją. Atlikti tyrimai parodė, kad Lietuvoje tikslingas nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimas.

Santrauka

Šis magistro darbas yra skirtas nusikaltimo aukos ir jos viktimizacijos problemoms nagrinėti. Darbe pateikiama nusikaltimo aukos samprata, jos viktimologinė charakteristika, kompleksiskai analizuojami teisiniai aktai, reglamentuojantys nusikaltimų aukų teisinį statusą, nagrinėjama viktimizacija ir viktimiškumas, analizuojamos viktimizacijos problemos, viktimologinės prevencijos galimybės ginant nusikaltimų aukų interesus, siekiant užkirsti kelią tolesniam viktimizacijos procesui.

Šio darbo tikslas – kompleksiskai išnagrinėti nusikaltimo aukos teorinius pagrindus bei kompleksiskai nagrinėjant opiausias nusikaltimo aukos viktimizacijos problemas, numatyti galimus ir tinkamiausius jų sprendimo būdus.

Nusikaltimų aukų teisinis statusas, socialinė apsauga tiesiogiai priklauso nuo galiojančių teisės normų, jų veiksmingo taikymo, keliamų uždavinių įgyvendinimo, teisinių santykių reguliavimo kokybės. Įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams nusikaltimų aukų problemos pradėtos spęsti kiekybiškai ir kokybiškai pažangesnėmis teisinėmis ir socialinėmis priemonėmis. De jure suteikiamos galimybės nusikaltimo aukai lygiaverčiai dalyvauti procese, gauti reikiamą teisinę pagalbą ir paramą, tačiau de facto nusikaltimų aukų teisinė padėtis mažai pakito, t.y. kol kas tik minimalios apimties kokybiška pagalba realiai teikiama.

Darbas susideda iš trijų dalių. Pirmą dalį skirta nusikaltimo aukos sampratai. Čia pateikiama aukos samprata, analizuojamas nusikaltimo aukos ir nukentėjusiojo santykis. Remiantis statistiniais ir viktimologinių tyrimų duomenimis apžvelgiamas nusikalstamumas ir viktimizacija Lietuvoje, kompleksiskai analizuojama nusikaltimų aukų teisinė padėtis.

Antroje dalyje analizuojami faktoriai, dėl kurių asmenys tampa nusikaltimo auka, t.y. tiriamas viktimizacijos ir viktimiškumo klausimas. Pažymima, kad kiekvienas žmogus turi tam tikrą potencialų tinkamumą esant atitinkamoms aplinkybėms tapti nusikaltimo auka.

Trečia dalis skirta viktimizacijos problemų analizei, nagrinėjamos privatus kaltinimo, nusikaltimų aukų apklausų problemos, atkuriamojo teisingumo, t.y. aukos ir nusikaltėlio diskrecijos teisės – spęsti konfliktą susitaikymo būdu, žalos atlyginimo nusikaltimų aukos problematika. Kompleksiškai nagrinėjant viktimizacijos problemas, pateikiami galimi jų sprendimo būdai, prioritetinės poveikio kryptys.

Darbe vartojamos pagrindinės sąvokos: nusikaltimo auka, viktimizacija, viktimiškumas, mediacija.

Summary

The purpose of Master's Thesis is to tackle the problems of the crime victim and his or her victimization. This thesis includes a definition of crime victim, its victimologic characteristics, complex analysis of legislation, fine-tuning the legal status of crime victims, analysis of victimization and victimity, problems of victimization, possibilities of victimologic prevention protecting the interests of crime victims, in order to prevent a further victimization process.

The goal of this Thesis – to make complex analysis of theoretical basis of crime victim, and determine the best and possible ways of solving the most tender victimization problems of the crime victims in a complex way.

Legal status of crime victims, their social security is closely related to the active rules of law, their effective application, implementation of determined goals, quality of control of legal relations. As the new criminal law entered into force, the problems of crime victims are solved in both qualitatively and quantitatively more progressive legal and social means. De jure ensures the possibilities to the crime victim to equivalently participate in the process, receive necessary legal help and support, although de facto the legal status of crime victims did not significantly change, i.e. only minimal sufficient support is actually provided so far.

This Thesis consists of three parts. The first part introduces the description of crime victim. It includes the description of crime victim, analysis of the rapport between the crime victim and casualty. With reference to the statistical data of victimologic research, crime and victimization in Lithuania is reviewed, with complex analysis of legal status of crime victims.

The second part includes the analysis of factors impacting people to become crime victims, i.e. the question of victimization and victimity is analyzed. The fact everyone has some potential to become a crime victim in relevant circumstances must be highlighted.

The third part includes the analysis of victimization problems, tackling the problems of private prosecution, interviews of crime victims, the questions of reproducible justice, i.e. discretionary rights of a victim or criminal to solve a conflict by means of reconsidering, damage indemnity to crime victims. The third part includes complex analysis of victimization problems, offering available solutions, priority tendencies of impact.

The main concepts used in the Thesis: crime victim, victimization, victimity, mediation.

Panaudotų šaltinių sąrašas

Įstatymai ir kiti teisės aktai

1. 1985 m. JTO Generalinės Asamblėjos priimta Pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukų deklaracija.
2. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1985 06 28 rekomendacija R(85)11 „Apie nukentėjusiojo padėtį baudžiamojame teisėje ir procese“.
3. Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standings of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA) //Official Journal L 082, 22/03/2001
4. Lietuvos Respublikos Konstitucija. - Vilnius, 1999.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
7. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas // Valstybės žinios, 2005, Nr.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 38-1686.
9. Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr.30-827.
10. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. IV- 160, 2003 m. gegužės 8d. „ Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003 05 23, Nr.50-2230.

Specialioji literatūra

1. Ancelis P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę // Teisinės valstybės link // Jurisprudencija 15 (7). Vilnius, 2000.
2. Ancelis P., Juzukonis S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese // Jurisprudencija 35 (27). Vilnius, 2002.
3. Ancelis P. Nukentėjusiojo apklausos parengtinio tyrimo metu svarbiausi procesiniai aktiniai, psichologiniai aspektai. Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Monografija. Vilnius: LTU. 2002.

4. Babachinaitė G., Bondzinskaitė I., Dvilaitis V. Ir kt. Nusikaltimų aukų socialinė situacija ir teisinė apsauga Lietuvoje / Moks. Red. G. Babachinaitė./ – Vilnius, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Deiva, 1999.
5. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai. Monografija. Vilnius. 2000.
6. Baranskaitė A. Viešojo ir privataus interesų derinimas taikant kaltininko susitaikymo su nukentėjusiuoju institutą // Teisė, 2003, Nr. 48.
7. Birmontienė T. Teisė į informaciją. Vilnius. 2001.
8. Bluvšteinas J. Kriminologija. – Vilnius, 1994 m.
9. Bondzinskaitė I., Jasaitis J., Meškauskaitė L, Misiūnas J. Nusikaltimo aukų (nukentėjusiųjų) teisinė padėtis: būklė ir problemos // Teisės problemos. 1998, Nr. 3-4.
10. Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius. 2000.
11. Dapšys A., Sakalauskas G. Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. Teisės institutas. – Vilnius. 2005.
12. Gincman J., Palavinskienė B. Smurtas moterų ir vaikų atžvilgiu // Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Monografija. Vilnius, 2002.
13. Grigutytė N., Čėsniienė I. ir kt. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006.
14. Justickis V. Kriminologija: Vadovėlis. 1 dalis. Vilnius, 2001.
15. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentaras. I knyga. Bendroji dalis. Teisės informacijos centras, 2004.
16. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo teisinė – kriminologinė ekspertizė. Teisės institutas. – Vilnius, 2007.
17. Kavolis M. Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų liečiančių Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto baudžiamojo proceso teisę. Kaunas. 1933.
18. Machovenko J. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teisės šaltiniai. Vilnius. 2000.
19. Michailovič I. Atkuriamasis teisingumas: genezė ir raida // Teisės problemos, 2001, Nr. 4.
20. Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje // Teisė, 2000, Nr. 35.
21. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Mokomoji knyga.-Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
22. Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius, 1995.
23. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro 2005 metų viktimologinis tyrimas „Lietuvos gyventojų faktinė nusikalstamų veikų patirtis 2004 metais“ – Vilnius, 2005.

24. Sakalauskas G. Susitaikinimo institutas Vokietijos baudžiamojoje teisėje // Teisės problemos, 1998, Nr. 1.
25. Smurtas prieš moteris Lietuvoje. Moterų informacijos centras. Vilnius, 1999.
26. Stankevičius V. Baudžiamoji teisė. Paskaitos. Kaunas, 1925.
27. Strogovičius M. Baudžiamasis procesas. Vilnius. 1947.
28. Tarptautinis viktimologinis tyrimas Lietuvoje 1997 m. Babachinaitė G., Dapšys A. ir kt. Lietuvos Teisės institutas, 1997.
29. Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas Vilniuje (Lietuva), 2000. Vilnius, Teisės institutas, 2001.
30. Tarptautinis nusikaltimų aukų tyrimas (Lietuva, 2006). Vilnius, Teisės institutas, 2007.
31. Tyrimas "Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų, rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje".- Vilnius. Teisės institutas, 2006.
32. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
33. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Jurisprudencija, 2001, t. 20(12).
34. Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas.- Vilnius: Žodynas, 2001.
35. Valiukonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529m.). Vilnius. 2001.
36. Vansevičius S. Nusikaltimai ir bausmės antrajame Lietuvos statute // 1566 metų Antrasis Lietuvos statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga. Vilnius. 1993.
37. Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas. Reprezentatyvi gyventojų apklausa (N= 1000) 2004-11-14. JTVP programa Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus veiksmų planą.
38. Žmogaus teisės Lietuvoje. LRS JTVP Teisės institutas. Vilnius, 2005.
39. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004. Nusikaltimų aukų teisės. – Vilnius: Eugrimas, 2005.
40. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2005. Apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Vilnius, 2006.
41. Бафия Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации. – М.: Юрид. Лит., 1983.
42. Землюков С.В. Преступный вред: теория, законодательство, практика: Автореф. Дис. Д-ра юрид. Наук. – Москва, 1993.

43. Квашиш В.Е. Основы виктимологии и проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. Москва, 1999.
44. Криминология: Учебник / Отв.ред. В.Н. Кудрявцев. – М.: Юристъ, 1999.
45. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического прогнозирования. – Москва, 1998.
46. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. – М.: Юрид. Литература, 1985.
47. Полубинский В. И. Криминальная виктимология. – Москва, 1999.
48. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. – Н. Новгород, 1998.
49. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. – Л., 1975.
50. Ривман. Д. В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург, 2002.
51. Социология / Г.В. Осипов, Ю.П. Коваленко, Н.И. Щипанов, Р.Г. Яновский. – М.: Мысль, 1990.
52. Шнайдер Г. И. Криминология. Москва, 1994.
53. Baril M. La criminologie et la Justice a l'heure de la victime // *Revue Internationale de criminologie et de Police technique*. – 1981. - № 4.
54. Brienen M. E. I., Hoegen E. H. Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems: The Implementation of Recommendation (85) 11 of the Council of Europe on the position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure // *Dissertation. University of Tilburg. Nijmegen. The Netherlands. 2000.*
55. Chapell D., James J. Victim Selection and Apprehension from the Rapist Perspective: A Preliminary Investigation. Paper presented at the International Symposium on Victimology. – Boston, 1976.
56. Henting H. Offender and His Victim. – New York. 1948.
57. Landau S. F. The rape Offender's Perception of his Victim: Some Cross – Cultural Findings // *Criminal and Social Deviance*. – Hebrew, Vol. 5. 1997.
58. Miethe T. D., Meier R. F. Crime and its Social Context. Toward an integrated Theory of Offender, Victims and Situations. – New York, 1994.
59. Pease K. Repeat Victimization: Taking Stock. Crime detection and Prevention Series Paper 90. - Police Research Group- London, 1998.
60. Riggs D., Kilpatrick D. G. Families and friends: Indirect victimization by crime // *Victims of crime: problems, policies and programs*. – 1990.
61. Sanders A., Young r. Criminal Justice. Butterworths London, Dublin, Eidinburg. 1994.
62. Schneider H.J. Kriminologie. Walter de Gruyter Berlin. New York, 1987.

63. Strafprozeßordnung oder Mit GVG und Nebengesetze. – München: Klunknecht/Meyer – Großner, 1993.
64. Viano E. Stereotyping and prejudice: crime victims and the criminal justice system // Scandinavian studies on crime and crime prevention. – 1996. – Vol. 5. – N. 2.
65. Wergens A. Crime Victims in the European Union. UMEA. 1999.

Statistinė medžiaga

1. <http://www.lrs.lt>
2. <http://www.nplc.lt>
3. <http://www.vrm.lt>
4. <http://www.tm.lt>
5. www.infolex.lt
6. <http://www.victimology.org.ua>
7. <http://www.nvc.org>
8. <http://www.voma.org>